

**ПАЖҶҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҶМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҶСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 37. 03 : 681

ТКБ: 74. 0 : 73

М - 65

РИЗОЕВА НИГИНАМО МАҶМАДУЛЛОЕВНА

**АСОСҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ
МИЛЛИИ НАВРАСОН ДАР АСОСИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚИ**

Ҷимояи такрорӣ

**Диссертатсия
барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси
13.00.05 – Назария, методика ва ташкили
фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ
(13.00.05.03. – Педагогикаи иҷтимоӣ ва худшиносӣ)**

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
педагогӣ, профессор
Иматзода Л.М.

ДУШАНБЕ - 2025

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРА

АВО - Ассотсиатсияи волидону омӯзгорон

ВМИ ҚТ– Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДМТ- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

КОА - Комиссияи олии аттестатсионӣ

МТТ - муассисаи таълимии томақтабӣ

МТМУ - муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

ММТ – Маркази миллии тестӣ

МТОК - муассисаи таҳсилоти олии касбӣ

ВАО – вазорати ахбори омма

ҚТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон

диг. - дигарон

ғ. – ғайра

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	4-16
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-АМАЛИИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ НАВРАСОН ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ПЕДАГОГӢ	17-89
1.1. Заминаҳои педагогӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолият дар самти тарбияи худшиносии наврасон.....	17-41
1.2. Педагогикаи халқӣ ҳамчун заминаи тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ва худшиносии наврасон	42-61
1.3. Роҳу усулҳои ташаккули худшиносии миллии наврасон мавриди истифода аз арзишҳои миллии халқи тоҷик	62-87
Хулосаи боби якум.....	88-89
БОБИ 2. МАЗМУН ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ НАВРАСОН ДАР АСОСИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ	90-1
2.1. Ҳамоҳангсозии фаъолияти оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа дар тарбияи худшиносии наврасон	90-114
2.2. Корҳои таҳқиқотӣ-озмоишии раванди худшиносии миллии наврасон дар асоси педагогикаи халқӣ.....	115-143
2.3. Ҷамъбасти натиҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ.....	144-153
Хулосаи боби дуюм.....	154-155
Хулосаи умумӣ	156-158
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	159
Адабиёт.....	160-175
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	176-177
Замимаҳо.....	178-185

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Тарбияи худшиносии миллӣ дар насли наврас яке аз самтҳои бунёди рушди ҷомеаи муосир, ҳамчун тақияҳои муҳими давлатдорӣ миллӣ маҳсуб меёбад. Дар ин зимн мубрамии мавзӯ бунёдан ба донишҳои педагогӣ дар мавриди тарбияи худшиносии миллӣ, ки муқаддамтар аз ҳар гуна тарбия ба шумор меравад, мувофиқат мекунад. Аз дигар тараф, барои тарбияи насли наврас дар руҳияи худшиносии миллӣ таъмини шароити иҷтимоӣ-педагогӣ хеле муҳим мебошад ва қобили тазаққур аст, ки тарбияи наврасону ҷавонон ба воситаи педагогикаи халқӣ ҳадафрасу шавқовартар ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки масъалаи дар руҳияи худшиносии миллӣ тарбия намудани наврасону ҷавонон ва баланд бардоштани ҳисси худшиносии онҳо дар як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқи кишвар инъикос ва асоснок карда шудаанд. Маҳз ҳисси худшиносии миллӣ аст, ки наврасону ҷавонон барои муҳофизати Ватани худ ва ҳифзи марзу буми он мардонагӣ нишон медиҳанд. Худшиносии миллӣ меҳру муҳаббат ва ҳурмату эҳтиром ба гузаштаи халқ ва пешрафти ояндаи давлат мебошад. Шаҳрванди ватандӯст ба қадри таъриху фарҳанг, забон, табиати Ватан ва дастовардҳои ниёғони тамаддунофари худ мерасад ва аз он ифтихор мекунад.

Ба ин маънӣ мулоҳизаҳои «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон» [184], ки таваҷҷуҳи низоми маорифро ба тарбияи шахсияти фаъолу созанда ифода месозад, ҷолиби диққат мебошад: *«Ҳадафи муҳими низоми маориф тарбияи шахсияти фаъол ва созанда аст. Масъалаҳои дар зеҳну шуури хонандагон ва ҷавонон тарбия кардани эҳсоси худогоҳии миллӣ, худшиносии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои беҳтарини маорифи миллӣ ва умумибашарӣ, арзишҳои фарҳангии ахлоқӣ, ки то имрӯз барои ноил шудан ба дастовардҳои илму техника ва фарҳанг мусоидат намудаанд, таҳти таваҷҷуҳи доимии давлат қарор доранд»* [184,112].

Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки низоми таълиму тарбия ва афкори педагогии миллии муосир, ки тарбияи шаҳрвандони ояндаро ба зимма гирифтааст, бояд ҳама ҷомеа, аз ҷумла насли наврасро бо арзишҳои моддию маънавӣ, назарияҳои пешқадам ва сарчашмаҳои нодир, мероси адибону олимони бузург шинос созад. Ҳадафи асосӣ тарбияи инсонӣ комил, рушди некӯахлоқии он, муҳайё намудани шароити коркарди механизмҳои муассири татбиқи барномаҳои татбиқи рафтори иҷтимоӣ мебошад.

Дар «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [86] ба нақши ҷомеа дар тарбия ва нигоҳдошти арзишҳои ахлоқӣ ва худтарбиякунӣ ҳамчун омилҳои муҳими ташаккули ахлоқи ҳамида таваҷҷуҳ гардидааст, зеро бар асари ҷаҳонишавӣ ё глобализатсия ба ахлоқи ҳамида таҳдидҳо ба миён омадаанд. Мусаллам аст, ки камолоти насли наврас дар рӯҳияи анъанаҳои миллии ва арзишҳои маънавии афкори педагогии ниёгон аз омӯзиши мероси маънавии ниёгон сарчашма мегирад. Мероси маънавии ниёгон баҳри ташаккули ғояҳои ватандӯстӣ ва худшиносии миллии наврасону ҷавонон ҳамчун мактаби обутоби маҳорати эҷодӣ, рамзи дӯстӣ, ягонагӣ, ваҳдат ва ифтихори миллии таъсирбахшу гуворо мебошанд.

Бояд таъкид кард, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» [89] салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳои мақоми ҳукуматҳои давлатӣ ва иҷроияи ҳукумати маҳаллӣ, худидоракунии шаҳраку деҳот ва танзими ҳукуки муносибатҳо дар соҳаи тарбияи ватандӯстӣ худшиносии миллии муайян карда шуда, танзим ва идоракунии давлатӣ дар самти тарбияи ватандӯстии наврасон мутобиқи сиёсати давлатӣ, фаъолияти мақомоти ваколатдор, махсусан истифодабарӣ аз институтҳои ҷамъиятӣ таъкид карда шудааст. Зикр бояд кард, ки *«тарбияи ватандӯстӣ муттасил буда, дар доираи барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ҳамчунин барномаҳои таълимии сатҳи гуногуни таълим амалӣ карда мешавад ва оила ҳамчун*

зинаи ибтидоӣ дар низоми тарбия ватандӯстӣ ҷойи махсусро ишғол мекунад» [80,6].

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаро ҳадафи худ қарор додааст. Ташаккул ва рушди минбаъдаи он ба тарбияи шахсиятҳои дорои сатҳи баланди ахлоқӣ, дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ, масъулияти шаҳрвандӣ ва худшиносии худогоҳии миллӣ, риоягари қонунҳо, ҳуқуқҳо, озодиҳо, таҳаммулпазир, зебописанд, масъулиятшиносу ғаъол ва созандаю эҷодкор вобаста аст. Тарбияи чунин шаҳрвандон вазифаи давлат, ҷомеа ва оила аст.

Таҳлилу таҳқиқи тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ омили муҳими ташаккулдиҳӣ ва ташаккулёбии шуур ва ҷаҳонбинии илмии наврасону ҷавонон дар ҳамаи давраи замонҳо дар ҳатти меҳварӣ қарор дорад. Чунки ин раванд ҷабҳаҳои сиёсӣ-таърихӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, фарҳангшиносӣ, педагогӣ дошта, онҳо зери сиёсати давлат ва баҳисобгирии манфиатҳои аҳли ҷомеа амалӣ гардонда мешаванд. Ҷабҳаи таърихӣ доштани ин равандро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ чунин таъкид намудаанд, ки *«Таърихи нурифтҳои халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ ва мо вазифадорем, ки бо он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамониву диловарию гузаштагонамонро омӯзем ва онро ҳамчун асоси гоии ватандӯстиву садоқат ба Ватан таъшиқ намоем»*. [182,76]

Яке аз омилҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятию сиёсии халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар давраҳои охир афзоиши босуръати худшиносии миллӣ мебошад. Имрӯз майлу хоҳиши миллатҳо ба соҳибхитӣрии воқеӣ аён аст, ки гарави амалӣ гардидани манфиати миллии онҳо хоҳад буд. Масъалаи тарбияи худшиносии наврасону ҷавон, яке аз масъалаҳои домнадори илми педагогика ба шумор меравад, ки чи

дар дохили кишвар ва чи дар хориҷи он диққати бисёре аз педагогҳо ва равоншиносону файласуфонро ба худ ҷалб кардааст.

Масъалаи мубрами хувияти миллӣ дар осори файласуфон ва мутахассисони хориҷӣ И.А. Агапова, О.С.Богданова, Т.С.Буторина, А.Г.Здравомислов, С.М.Арутюнян, А.В. Кирякова, И.С.Кон, А.И.Костяев, В.А.Крутетский, А.Г.Асмолова, В.И.Лутовинов, Н.П.Овчинникова, В.С.Собкин, В.П.Тугаринов, Д.И.Фелдштейн, З.Н.Чавчавадзе ва дигарон дар сатҳи гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Масоили тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон инчунин дар асарҳои донишмандони муосири тоҷик, равоншиносону методистон ва педагогҳои шинохта М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, Қ.Б. Қодиров, И.Х. Каримова, Х. Афзалов, Х.Буйдоқов, Б. Раҳимов, А.Нуров, Б.Мачидова, Н.Юнусова, Х.М. Сабурӣ, Ш.А.Шаропов, Ҷ.Файзализода, Ф.Гулматов, Д.Латифзода, М.М. Азизӣ, А.Мирализода ва дигарон, ки ба мероси педагогии ниёгон рӯ оварданд ва дар натиҷа таҳқиқотҳои зиёде ба майдон омада, дар онҳо масъалаҳои асосии инкишофи ақидаҳои педагогии мутаффакирони тоҷик баррасӣ шуданд.

Дар асарҳои М.Лутфуллозода «Педагогикаи шафқат», «Эҳёи педагогикаи Аҷам», «Педагогикаи миллии халқи тоҷик», Х.Афзалов, Б.Раҳимов «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик», Ф.Шарифзода, Ҷ.Файзализода «Ҳикмати афкори педагогии ниёгон», А.Нуров «Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи муассисаи таълимӣ» Ш.Шаропов «Ҷояҳои марифпарваронаи халқи тоҷик», Ф.Шарифзода, А.Мирализода «Педагогикаи умумӣ ва касбӣ» ва дигарон муҳимтарин давраҳои инкишофи педагогикаи тоҷик баррасӣ гардидаанд.

Ҷанбаҳои гуногуни масъалаи мазкур дар таълифоти З.Б.Мубинов, Ф.М.Мирахмедов, М.М.Насриддинов, С.Е.Овлякулиев, В.А.Мандрагеля, П.Б.Дониярова, М.М.Насриддинова, Л.А.Альшеевская, С.С.Бусыгина ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор ёфтаанд.

Бояд қайд кард ки дар ҷаҳони имрӯза *«бухрони амиқе соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст, маънавияти инсонро коста гардонид, ба густариши эҳсосҳои бадбинӣ, нафрат, ҷангу хунрезӣ, терроризм, харобкорӣ ва ғайра мусоидат менамояд»*[65,87].

Аз ҷониби дигар, глобалӣ шудани мазмунӣ таҳсилот ва ҳамгироии халқҳои миллатҳо хавфи аз байн бурдани арзишҳои миллатҳои камнуфусро ба миён меорад. Аз ин сабаб, гуманизатсияи ҳаёти ҷомеа ва ташаккули худшиносии миллии наврасону ҷавонон масъалаи муҳим маҳсуб меёбад.

Талаботҳои навине, ки шароити муосир барои ташаккули сатҳи худшиносии миллии наврасон мегузорад, муносибатҳои ҷадидро дар мазмунӣ таҳсилот ва истифодаи технологияҳои педагогӣ босамарро тавассути мероси бою ғании педагогикаи халқӣ (этнопедагогика) тақозо дорад.

Инчунин, ҷиҳати қорбарӣ ҷиҳати дур кардани таваҷҷуҳи насли наврас аз сомонҳои номатлуби интернетӣ ҷаҳонӣ ҳамчун омилҳои асосии парешонгардонӣ дар ташаккули арзишҳои маънавияю ахлоқӣ ва худшиносии миллии дар байни наврасону ҷавонон зарурияти омӯзишро ба миён овард, ки ин масъала дар ҷараёни таҳқиқот ҳаллу фасл гардид.

Таҳлили адабиёти илмӣ-педагогӣ ва ҳатто равшаншиносӣ-фалсафии таҳқиқоти диссертатсионӣ барои ошкор кардани **ихтилофот** имкон дод, то таъкид гардад, ки тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон дар ҳама давраи замон ва шароитҳои муайян аҳамияту мубрамияти худро доро мебошад.

Ҷиҳати ҳалли масъалаи мазкур истифодаи асарҳои педагогикаи халқиро дар ташаккули худшиносии миллии наврасон мавриди таҳқиқ қарор додан аҳамияти назарӣю амалии мавзӯи рисолаи илмӣ «Асосҳои педагогӣ ташаккули худшиносии миллии наврасон дар асоси педагогикаи халқӣ»-ро муайян намуд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар пояи пажӯҳишҳое, ки дар асоси нақшаи дурнамои

корҳои илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи педагогика ва психология, ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар мавзӯи «Асосҳои педагогӣ-равонии рушди ҳештаншиносиву ташаккули ҷаҳонбинӣ ва иҷтимоишавии хонандагон ва наврасону ҷавонон дар замони муосир» мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст, таълиф гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақсади таҳқиқот муайян намудан ва аз ҷиҳати педагогӣ асоснок намудани ташаккули ҷаҳонбинии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ дар фаъолияти беруназтаълимӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳлили қисматҳои тарбиявии педагогикаи халқӣ, мақому манзалати муқаддасоти миллӣ ва урфу одатҳо, анъанаҳои таърихию фарҳангии халқ дар ташаккули худшиносии миллии наврасон;
- баргузори таҳқиқот оид ба ташаккули худшиносии миллӣ дар байни наврасон зимни омӯзиши мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, анъанаву ойинҳои миллӣ;
- коркарди амсилаи “Ташаккули худшиносии миллӣ тавассути педагогикаи халқӣ” дар фаъолияти беруназтаълимӣ», ки дар натиҷа таваҷҷуҳи наврасон ба рӯйдодҳои иҷтимоию сиёсӣ ва омӯзиши анъанаҳои таърихию фарҳангии халқ равона гардида, оид ба мероси таърихию фарҳангии халқ ва меъёрҳои ахлоқии рафтор дониши мукамал мегиранд;
- таҳияи мазмуну мундариҷаи «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ ташкил ва баргузори ҷорабинихоро дар тарбия намудани сифатҳои ватандӯстӣ, ҳисси ифтихори миллӣ, ҳештаншиносӣ, худшиносии миллӣ, башардӯстӣ, садоқату муҳаббати бепоён ба Ватан фаро мегирад;
- ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ ва пешниҳоди тавсияҳои методӣ оид ба такмили ин раванд.

Объекти тадқиқот рушди худшиносии миллӣ ва ташаккули худшиносии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ интиҳоб шудааст.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот ташаккули худшиносии наврасон тавассути педагогикаи мардумӣ, ки ба худшиносии миллӣ нигаронида шудааст.

Фарзияи тадқиқот аз он иборат аст, ки самаранокии раванди ташаккули худшиносии миллии наврасон бо истифода аз педагогикаи халқӣ он вақт босамар мегардад, ки агар:

- барои ташаккули худшиносии миллии наврасон шароитҳои иҷтимоию педагогӣ бо истифода аз арзишҳои миллӣ таҳия ва татбиқ карда шаванд;

- педагогикаи халқӣ ва унсурҳои этнопедагогика аз эҷодиёти халқ дар ташаккули худшиносии миллии наврасон мавриди истифода қарор ёбад;

- наврасон дар раванди таълим ва чорабиниҳои беруназтаълимӣ барои омӯзиши мероси таърихию фарҳангии халқ, меъёрҳои ахлоқии рафтор шавқманд гарданд;

- барои ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути омӯзиши амиқи таърихи халқи тоҷик, мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, анъана ва оинҳои миллӣ «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ дар фаъолияти беруназтаълимӣ» таҳия гардида, дар амалия мавриди санҷиш қарор дода шавад;

- аҳамияти тарбиявӣ ва шаклгирии ҳуввияти миллӣ чун воситаи ташаккули шахсияти комили наврасон дар ҳамкорӣ омӯзгорон, волидайн, фаъолони ҷамъиятӣ амалӣ гардад.

Марҳила, ҷой ва давраи омӯзиш. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чор марҳила сурат гирифт. Ташкил ва методологияи таҳқиқ ба системаи усулҳои мукаммали таҳлили сотсиологӣ, иҷтимоию психологӣ ва пеш аз ҳама педагогӣ, ки ба ҳадафҳо, вазифаҳо, объект, предмет ва методологияи таҳқиқ мувофиқанд, асос ёфтааст.

Дар марҳалаи аввал (солҳои 2017-2018) мавзуи таҳқиқшаванда дар адабиёти психологию педагогӣ ва методӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, шароит ва омилҳои таъсиргузор ба ташаккули худшиносии миллии наврасон дар минтақаҳои ҷумҳурии муайян гардиданд. Фарзияи корӣ тартиб дода шуда, объект, предмет ва асосҳои тадқиқоти он аниқ карда шуд. Таҳлили адабиёти илмӣ, таълимӣ ва методии ба масъалаи таҳқиқот бахшидашуда гузаронида шуда, инчунин аввалин мақолаҳои марбут ба мавзӯ нашр шуданд.

Дар марҳалаи дуюм (солҳои 2019-2020) омӯзиши адабиёт оид ба масъалаи идома ёфта, чараҳои муайян кардани заминаҳои педагогӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолият дар самти тарбияи худшиносии наврасонро фаро гирифтааст. Маводи таҷрибавӣ таҳия гардид, ки ба ташҳиси вазъи сатҳи ташаккули худшиносии миллии наврасон равона гардид. Дар асоси истифодаи усулҳои гуногуни мушоҳида ва озмоиш, бо роҳи гузаронидани таҷриба маводҳо гирд оварда шуданд, ки барои сатҳи худшиносии миллии наврасон имкон доданд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2020-2022) дар муассисаҳои таълимӣ, ҷамоатҳои ноҳияҳои таҷрибавӣ ва шаҳр қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ гузаронида шуданд. Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ» амалӣ гардид. Ташҳиси нишонаҳои ҳамоҳангсозии фаъолияти оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа дар тарбияи худшиносии наврасон ҷудо карда шуда, асосҳои концептуалии системаи қорҳои тарбиявӣ бо ҳонандагон муайян карда шаванд.

Дар марҳилаи чорум (солҳои 2023-2024) натиҷаҳои дар рафти тадқиқот бадастомада ҷамъбаст, қоркард ва пайваста пешниҳод карда шуданд. Шароитҳои баланд бардоштани самаранокии тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон дар чараҳои таълиму тадрис, роҳҳои самараноки истифодаи педагогикаи халқӣ ва унсурҳои этнопедагогии эҷодӣ халқ, инчунин шаклҳо ва технологияи тарбияи худшиносии

наврасон дар чараёни таълиму тадрис ва ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқии онҳо муайян карда шуданд, ки вобаста ба хулосабарории натиҷаҳои таҳқиқот мусоидат мекунанд.

Дар асоси онҳо тавсияҳои методӣ барои беҳтар намудани шароит барои ташаккули худшиносии миллии наврасон таҳия шуданд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки таълимоти ҷаҳонӣ, муҳаққиқон, педагогҳо, раёношиносони ватанӣ хориҷӣ дар бораи тарбияи наврасону ҷавонон, истифодаи осори онҳо дар ташаккули худшиносии наврасон мавриди таҳлили омӯзиши амиқ қарор ёфтааст. Самаранокии таҳқиқот дар асосҳои назариявӣ ва методии барномаи педагогии ташаккули худшиносии миллии наврасон, шароитҳои педагогии бо ҳам алоқаманд, дар асоси принципҳои ҳамгироии арзишҳои педагогии миллии ифода меёбад, ки дар давоми қарнҳои инкишоф ёфтаанд ва ташаккули худшиносии миллии насли наврасро аз нуқтаи назари инкишофи ҳаматарафаи шахсият таъмин менамоянд.

Сарчашмаи маълумоти тадқиқотӣ осори ҷаҳонӣ, мероси намоёндогони адабиёти классикӣ ва муосир, омӯзгорон, раёношиносон ва дигар олимони соҳаи ташаккули худшиносии миллии, эътиқоди ахлоқӣ, меъёри принципҳои рафтори шаҳрвандӣ мебошанд. Инчунин, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва барномаҳои зиёд, аз ҷумлаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» (2024), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатӣ дар бораи ҷавонон» (2014), Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2020, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2030, ки дар онҳо гуманизатсияи ҳаёти ҷомеа ва ташаккули худшиносии миллии наврасону ҷавонон масъалаи муҳим махсус меёбад, мавриди таҳлилу омӯзиш қарор ёфтанд.

Заминаҳои эмпирикии тадқиқот ба ҳамкории бевоситаи амалии муаллиф бо объекти таҳқиқшаванда, таҳияи нақшаи тадқиқот, ташкили корҳои таҷрибавии тадқиқотӣ, тавсиф ва ҷамъбасти маълумоти бадастомада, гурӯҳбандӣ ва умумикунони онҳо тавассути истифодаи усулҳои эмпирикӣ; ҷалби мақсадноки наврасон ва гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ба ҷорабиниҳои таълимӣ ва фарҳангӣ, ки ба тағир додани дониш дар бораи арзишҳои миллӣ ва фарҳангии халқи онҳо мусоидат мекунанд, ҳамбастагӣ дорад

Пойгоҳи таҳқиқотро муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №10,1-и ноҳияи Восеъ, №21-и шаҳри Кӯлоб ва №№35,36-и шаҳри Душанбе, наврасони синни 15-17 солаи ҷамоати шаҳраки Ҳулбук, ҷамоати деҳоти Тугараки ноҳияи Восеъ ташкил дод. Дар ҷараёни корҳои илмӣ-тадқиқотӣ сатҳи худшиносии миллии иштирокчиёни он – наврасон, омӯзгорон, ниҳодҳои ҷамъиятӣ, ҷорабиниҳои фарҳангӣ маърифатӣ мавриди таҳлил қарор гирифт. Дар кори таҷрибавӣ қариб 120 нафар наврасон (хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ), 18 нафар наврасоне, ки аз таҳсил дур мондаанд, 35 нафар омӯзгорон, 45 нафар волидайн ва 25 нафар намояндагони гуруҳҳои гуногуни аҳоли иштирок намуданд.

Навоварии илмӣ тадқиқотро чунин баён кардан мумкин аст:

- вазифа, мазмуни шакл ва усулҳои ташаккули ҷаҳонбинии миллии наврасон аз нуқтаи назари инкишофи ҷамаҷонибаи шахсият муайян карда шудааст;

- самаранокии ҳамкориҳои педагогӣ дар ташаккули худшиносии миллии хонандагон, омӯзгорон, гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа, ки дар раванди таҳқиқот иштирок доштанд, исбот шудааст;

- хусусиятҳои ташаккули худшиносии миллии наврасон ошкор гардида, дар асоси он роҳҳои бартараф намудани мушкилот дар шаҳру ноҳияҳои таҷрибавӣ муайян карда шуданд.

- барномаи ташаккули ҷаҳонбинии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ, коркард ва асоснок шуда, тавсияҳои методӣ оид ба такмили ин раванд пешниҳод гардид.

- ташаккули ҷаҳонбинии миллии наврасон тавассути омӯзиши мероси ниёгон ва муосир, анъанаву маросимҳои миллӣ, ташкилу баргузориҳои ҷашнҳо мавриди омӯзиш қарор гирифт, ки дар рафти онҳо ҳисси мансубият ба арзишҳои маънавии мардум, фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ зоҳир ёфтааст, таҳқиқ гардидааст.

Муқаррароти зерин барои дифоъ пешниҳод карда мешаванд:

- арзишҳои миллӣ-фарҳангӣ, омӯзиши анъанаҳои миллӣ ва фарҳангӣ дар ҳамгироӣ бо арзишҳои муосири умумибашарӣ истифода мешаванд;

- мақоми тарбиявии арзишҳои миллӣ ба рушди худшиносии миллии насли наврас таъсир расонида, ба ин раванд гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа ҷалб мегарданд.

- «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ» таҳия мегардад, ки тавассути он наврасон ба рӯйдодҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва омӯзиши анъанаҳои таърихӣ фарҳангии халқ ҷалб гардида, дар онҳо сифатҳои волои инсонпарварӣ, ватандӯстӣ, ҳисси ифтихори миллӣ, ҳештаншиносӣ, худшиносии миллӣ, башардӯстӣ, садоқату муҳаббати бепоён ба Ватан ташаккул меёбад.

- таваҷҷуҳи наврасон ба рӯйдодҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва омӯзиши анъанаҳои таърихӣ фарҳангии халқ, дар асоси таъсири эҳсосӣ ба ҳонандагон тавассути азхудкунии дониш дар бораи мероси таърихӣ фарҳангии халқ, ба меъёрҳои ахлоқии рафтор ҷалб мегардад;

- фарогирии мақсадноки наврасон ба ҷорабиниҳои маърифатӣ ва фарҳангӣ ба табдил додани дониш дар бораи арзишҳои миллӣ ва фарҳангии халқи худ ба худшиносии миллӣ мусоидат мекунанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки дар рисола концепсияҳои педагогӣ ва иҷтимоии асосҳои педагогии

ташаккули худшиносии миллии насли наврас чамъбааст карда шудааст; моҳияти педагогии ибораи «худшиносии миллӣ», мазмун ва ҷузъҳои сохтори он муайян карда мешавад; аҳамияти педагогикаи халқӣ ҳамчун эҳтиёҷоти ангезандае муайян карда мешавад, ки раванди ташаккули худшиносии миллии наврасонро таъмин менамояд. Дар асоси назария ва муқаррароту хулосаҳои таҳияшуда «Барномаи ташаккули худшиносии миллӣ тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ» таҳия ва амалӣ гардид. Барнома имкон медиҳад, ки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар машғулиятҳои беруназсинфӣ, инчунин гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ба раванди иҷтимоӣ фарҳангӣ ҷалб карда шаванд, самарайи ташаккули худшиносии миллии насли наврасро таъмин намоянд.

Мутобиқати рисола ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Рисола ба нуктаҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.05 – Назария, методология ва ташкили фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ (13.00.05.03 – Педагогикаи иҷтимоӣ ва худшиносӣ) мувофиқ аст: **банди 1** – Методикаи омӯзиши ҷомеашиносӣ. -фаъолияти фарҳангӣ ва иҷтимоӣ педагогӣ, аз ҷумла моҳият, сохтор, вазифаҳо, принсипҳои онҳо; **банди 2** - Татбиқи равишҳои методологӣ дар омӯзиши фаъолияти иҷтимоӣ-педагогӣ; тарҳрезӣ, пешгӯӣ, моделсозии равандиҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ) ва **банди 4** — Сифати ташкили фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ (технология ва усулҳои баҳодихии сифати фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ педагогӣ; меъёрҳо, нишондиҳандаҳо, нишондиҳандаҳои баҳодихии сифати фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ педагогӣ; назорат ба сифати ҷорабиниҳои иҷтимоӣ маданӣ) мувофиқ аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои тадқиқот бо истифода аз муқаррароти илмӣ-педагогӣ ва муносибати мунтазам ба омӯзиши мавзӯи тадқиқот; маҷмӯи усулҳои тадқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ, ки ба мавзӯи интиҳобшуда ва ҳадафҳои асосии тадқиқот мувофиқанд; хусусияти мураккаби озмоиши марҳилавӣ, ки фарзияи тадқиқотӣ ва ғояи тадқиқотро тасдиқ мекунад, истифодаи усулҳои собитшудаи тадқиқот ва

коркарди натиҷаҳои бадастомада, талабот ба коркарди педагогӣ ва илмию методӣ барои ташаккули худшиносии насли наврас дар марҳалаи ҳозира таъмин карда мешавад.

Саҳми шахсии довталаб барои дарёфти дараҷаи илмӣ дар соҳаи тадқиқот бо таҳлили ҳамачонибаи мушкилот, пайвастагии мувофиқи тадқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ муайян карда мешавад; таҳлили миқдорӣ ва сифатии маълумоти бадастомада; истифодаи маҷмӯи усулҳо ва усулҳои марбут ба ҳадаф ва вазифаҳои омӯзиш; таҳияи «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ», ки ба раванди ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути омӯзиши амиқи таърихи халқи тоҷик мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, дин, анъана ва расму оин, ташкил ва баргузории ҷашнҳои миллий ва таҷрибаи шахсии қорӣ дар Қумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат кардааст.

Санҷиш ва татбиқи натиҷаҳои тадқиқот. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда, аз рӯйхати тавсияшудаи Комиссияи Олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар нашрияҳои илмии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ чоп шудаанд, инъикос ёфтаанд. Дар рафти таҳлили натиҷаҳои «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ», иштирок ва баромад бо маъруза дар конференсияҳои илмию амалӣ ва семинарҳо ва инчунин дар ҷаласаҳои шӯъбаи педагогика ва психологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон маъруза ва мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи рисола: Муаллиф дар мавзӯи рисола 13 мақола ба таъъ расонидааст, ки 5-тоаш дар маҷаллаҳои илмии тақризшаванда аз рӯйхати тавсияшудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд ва 7 мақола дар матбуоти даврӣ ва маҷмӯаҳои маводи конференсияҳои илмӣ.

Сохтор ва ҳаҷми рисола мантиқ ва натиҷаҳои таҳқиқотро инъикос мекунад. Кори рисола дар ҳаҷми 185 саҳифа пешниҳод гардида, аз муқаддима, ду боб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва замима иборат аст. Дар рисола 5 расм, 8 ҷадвал ва 10 диаграмма ҷойгир шудааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-АМАЛИИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ НАВРАСОН ҲАМЧУН ПРОБЛЕМАИ ПЕДАГОГӢ

1.1. Заминаҳои педагогӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, таъмин ва танзими фаъолият дар самти тарбияи худшиносии наврасон

Омӯзиши афкори педагогии шоиру нависандагони форсу тоҷик аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ сар карда то таълимоти инсонпарваронаи Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Умари Хайём, Хусрави Дехлавӣ, Низомии Ганҷавӣ, Ҷалолитдини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Носири Хусрав, Мирзо Абдулқодирӣ Бедил, Мир Саид Алиӣ Ҳамадонӣ ба арзишҳои таълиму тарбия бо дарназардошти ҳисси худшиносии наврасону навҷавонон талаботи муносири омӯзиш дар МТМУ ба шумор меравад. Дар ин шароит масъалаи таҷдиди тарбияи насли наврас, дастрасии омӯзиши онҳо тавассути педагогикаи халқӣ ва эҷодиёти халқ, ки воситаи содаю ҳадафрас барои ҳисси худшиносии онҳо мебошад.

Тарбияи худшиносии миллӣ фарогирандаи ҷанбаҳои гуногун мебошад, ба монанди омӯхтани таърих, анъанаҳои миллӣ, фарҳанги кишвари худ, иштирок дар ҷорабиниҳои худшиносии миллӣ ва оид ба ҳифз ва қадрдонии мероси миллӣ, эҳтиром ба дастовардҳои кишвар ва ғайра. Дар шароити кунунии ҷомеа он ҳамчун қисми таркибии тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ва худшиносии шахсият пайгирӣ карда мешавад.

Бояд гуфт, ки тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон аз муҳимтарин рӯкнҳои тарбияи педагогӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳатто ҳуқуқӣ ба шумор меравад, ки ҳар як кишвар ва ҷомеа ҳамеша ба чунин намуди тарбия ниёзманд мебошад.

«Худшиносӣ – низомии нигаршии илмӣ, ғалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ нисбати ҷаҳон (яъне табиат, ҷомеа ва тафаккур) мебошад. Ташаққули ҷаҳонбинӣ яке аз вазифаҳои тарбия, қисми таркибии раванди муташаққили мақсадноки ташаққул ва иҷтимоии шахсият мебошад. Ташаққули пуришддати шахсият дар давраи наврасӣ ин равандро барои аз

худ кардани концепсияи диалектикӣ-материалистии ҷаҳон хеле мусоид месозад» [10,14].

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ масъалаҳои технологияи тарбияи худшиносии миллӣ бо дарназардошти педагогикаи халқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаст. Дар натиҷаи омӯзишу пажӯҳиши масъалаи баррасишаванда маълум гардид, ки дар байни наслҳо фосилаи муайян вуҷуд дорад: падару модар - фарзандон, муаллим - шогирд. Истифодаи педагогикаи халқӣ барои бартараф кардани мушкилоти наслӣ дар раванди таълиму тарбия зарур мебошанд.

Дар адабиётҳои илмӣ давраи наврасӣ чунин шарҳ дода шудааст: *«Наврасӣ – як давраи синнусолии инсон аст, ки ҳудуди он аз 10-11 солагӣ то 14-15 солагиро дар бар мегирад. Ибтидои наврасӣ бо як қатор хусусиятҳо тавсиф дода мешавад. Дар тарбия ва ташиаккулдиҳии ҳиссиёт, эҳсосот, дониш, амалу рафторҳои ватандӯстӣ баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолӣ, махсусан наврасӣ хеле муҳим аст. Муҳимтарини онҳо кӯшиши муошират бо ҳамсолон, дар рафтор пайдо шудани нишонаҳое, ки он ба кӯшиши ифода кардани мустақили ва новобастагии худ бо дигарон мебошад. Хусусияти асосии давраи наврасӣ тағйирёбии якуякбора ва сифатие мебошад, ки ҳама ҷанбаҳои инкишофёбии одамро фаро мегирад. Ин тағйирёбӣ дар наврасони гуногун ҳар хел ба вуҷуд меояд» [65,70; 73,105].*

Асоси шаклгирии сифатҳои худшиносии миллӣ боварӣ ва эътиқод маҷмӯи ақидаҳои бошуурунаи шахс аст, ки инсонро барои амал намудан мувофиқи он водор мекунад. Боварӣ ба дониستاني сифатҳои шахсӣ, хислат, амалу рафторҳои аниқ асос ёфта, ифодагари эътиқод, вафодорӣ, нектинатӣ, бовичдонӣ мебошад. Вафодорӣ – садоқат, сифат ва меъёри ахлоқии шахс аст, ки ӯ дар рафтори ҳаррӯзаии худ ба он така менамояд.

Қобили тазаккур аст, ки дар шароити кунунии ҷаҳони тағйирёбанда ҷавонони кишвари мо низ ҳамчун қисми осебпазир аз равандҳои бегонашавӣ эмин набуда, тамоми шохаҳои ҳокимият дар баробари он эҳсоси масъулият мекунанд. Дар ин самт қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи

масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [87] яке аз санадҳои танзимкунандаи раванди таълиму тарбия муҳим шуморида мешавад.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ гуфта шудааст: «Олимону донишмандони моро зарур аст ба шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихӣ миллати тоҷик нақш бастаанд, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд» [122].

Президенти мухтарам омӯзгоронро дар меҳвари соҳаи маориф қарор дода, сатҳу сифати дониши шогирдонро аз таҷрибаю маҳорати устодони баркамол қаламдод намудааст ва натиҷаи дилхоҳи таълиму тарбияро бо истифода аз усулҳои замонавии таълим вобаста донистааст.

Бинобар ин, барои бартараф намудани мушкилоти бамиёномада омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ ва донишгоҳҳои кишварро мебояд, ки дар машваратҳои умумимуассисавӣ таълимӣ ва синфӣю аудиториӣ хонандагону донишҷӯёни МТМУ ва МТОК тавассути дастгирию кумаки методӣю Кумитаи падару модарон ва АВО (Ассотсиатсияи волидонҳои омӯзгорон) бо истифода аз технологияи муосири таълиму тарбия ҷорабиниҳои фаҳмондадихӣ ташкил намоянд.

Дар ин маврид муҳаққиқ Давлатшоев И. чунин қайд мекунад: *«Хусусияти дахлдори анъана ва расму оинҳои мусбӣ дар риоя намудани муносибатҳои ҷамъиятии оммаи васеи мардум зоҳир мегардад. Анъанаи гузаштагони мардумӣ баҳри он пойдор аст, ки ҳиссиёти баланди худшиносии маънавиро дар вучуди кӯдакону ҷавонон устувор мегардонанд»* [48].

Дар ин маврид камолоти ахлоқию маънавии насли наврас, худшиносию ифтихори ватандорӣ кӯдакону ҷавонон дар сатҳи тадбиқи ислоҳоти соҳаи маориф ва қонунҳои амалкунандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир аст. Дар моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид ёфтааст, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад» [83,3].

Дар назар бояд дошт, ки арзишҳои умумӣ ва умумидавлатии Тоҷикистони соҳибистиқлол ва ҳифзи манфиатҳои кишвар ҳамчун парчам ҳамаи халқҳоро муттаҳид менамоянд.

Анъанаҳои тарбиявии худшиносии миллӣ барои насли наврас таърихи ҳазорсолаҳо дошта, аз ибтидо нӣз ба таҳқиқи заминаҳои педагогӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дар тури ҳазорсолаҳо миллати куҳанбунёду тамаддунофари тоҷик маданияти хоси ба истилоҳ, педагогиро созмон додааст, ки бар асоси ғояҳои худшиносии миллӣ ташкил ёфтааст.

Аз педагогҳои шинохта ва муосири кишвар номи устодон Маҳмадулло Лутфуллоев, Файзулло Шарифзода, Иброҳим Обидов, Ирина Холовна Каримова, Қодиров Қодир Бозорович, Афзалов Хайрулло, Абдулбоқӣ Нуров, Саъдуллоҷон Неъматов, Бибиҳафиза Мачидова, Маҳмадалӣ Азизӣ, Шавкат Шаропов, Ҷумъахон Файзализода, Абдусалом Мирализода ва дахҳо нафари дигарро зикр кардан мумкин аст, ки ақидаҳои тарбияи ватандӯстиро дар мавридҳои гуногун ёдрас шудаанд.

Аз педагогҳои муосири хориҷӣ исми К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.Н.Татишев, Б.Т.Лихачев, В.А.Сухомлинский, А.В.Мудрик, В.И.Журавлев ва дигаронро ёдовар шудан мумкин аст, ки барои аҳамият ва зарурияти тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон фикрҳои ҷолиб баён кардаанд.

Педагогӣ барҷастаи рус К.Д.Ушинский чунин таъкид месозад: «Худшиносии миллӣ на танҳо аз муҳимтарин вазифаи тарбиявӣ ба ҳисоб меравад, балки аз воситаҳои таълоии педагогӣ маҳсуб меёбад» [135,84]. Ё инчунин ақида рондааст, ки нест инсоне, ки ҳудашро дӯст надорад, ҳамчунин нест инсоне меҳри Ватанро надошта бошад.

Мундариҷаи тарбияи худшиносии миллӣ тавассути ҳадаф ва вазифаҳои он муайян карда мешавад, ки сатҳи инкишофи ҷомеа аз он вобаста аст, зеро ташаккули сатҳи ҷаҳонбинии ҷавонону наврасон бешубҳа бо тарбияи худшиносии онҳо иртиботи ногусастанӣ дорад. Бояд гуфт, ки ҷавҳари тарбияи иҷтимоӣ-педагогии наврасон аз тарбияи

худшиносии онҳо вобаста аст. Ба ақидаи олими рус Л.С.Виготский «Худишиносӣ далели аввалин набуда, он дар психикаи наврас вуҷуд дошта аст ва на бо роҳи кашф шудан, балки дар раванди дуру дарози инкишоф ба вуҷуд меояд ва худшиносӣ ҳамон шуури иҷтимоӣ аст, ки дар ботини инсон ҷой дода мешавад» [35,210].

Масъалаи бағоят муҳими тарбия дар ҷомеаи рӯ ба тараққӣ ниҳодаи мо пешгирӣ намудани косташавии ахлоқи хонандагон аст. Ақлу идрок, ҷаҳонбинӣ ва ғазилати маънавии падару модар аввалин сарчашмаест, ки дар зехну шуури кӯдак нақши ҳамешагӣ пайдо мекунад ва таъсири он дар зиндагии инсон як умр боқӣ мемонад.

Инкишофи маданӣ ва рушди иқтисодии ҳар ҷомеа ба сифати таълиму тарбияи насли наврас вобаста аст. Тарбияи хонандагон, пеш аз ҳама, дар оила оғоз меёбад ва асоси одобу ахлоқи нек дар оила гузошта мешавад. Камбудии ахлоқии хонандагон пеш аз ҳама дар оила ва муассисаи таълимӣ сар мезанад. Пешгирию бартараф сохтани онҳо худ аз худ ба вуҷуд намеоянд, зидди ин камбудии мубориза мебояд бурд.

Возеху равшан аст, ки ахлоқ аз давраи кӯдакӣ дар тору пуди инсон танида мешавад ва давра ба давра ташаккул меёбад. Падару модар ба дӯши хеш вазифаи хеле душвори тарбияи фарзандро доранд. Фарзанд бояд ҷунун тарбия гирад, ки бо амалу рафтори хеш ба падару модар хурсандию хушбахтӣ орад ва сазовари номи неки инсонӣ гардида, ба миллату Ватани худ содиқ бошад, баҳри озоишу ободии он зиндагӣ кунад.

Дар доираи Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [35,210] ташкил намудани озмоишҳои педагогӣю равшаншиносӣ, аз қабилӣ ташкили пурсишномаҳои синфӣ дар таълимгоҳҳо, ба оилаҳои хонандагони аз таҳсилдурмонда ва ғ. мувофиқи мақсаданд. Дар ҳамкорӣ бо равшаншиносон ба АВО, Кумитаи падару модарон, роҳбарони синфҳо, ташкилотчиёни корҳои тарбиявӣ ва дигар шахсони масъул тавсия дода мешавад, ки нақшаҳои ҳамкорӣҳои умумии коргузорӣ таҳия намуда, дар алоқамандӣ бо падару модарон ва кумаки

намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф саҳми арзанда гиранд.

Пеш аз ҳама парвариш ва тарбияи мустақими фарзандон муқаддастарин вазифаи падару модарон мебошанд. Дар ин росто, Академик М.Лутфуллоев чунин қайд мекунад: *«Агар мафкура ва шуури сиёсӣ ҳар қадар баланд шавад, ҳамон қадар шахс дар сиёсату сиёсатмадорӣ ва дарки арзишҳои демократӣ ба хато роҳ намедихад, ҳар қадар муносибат ва психологияи тарҳи демократӣ гирад, ҳамон қадар майлу рағбатаи ба ин сохт меафзояд ва ҳудуди ҳиссагузори фаъол мешавад. Дар акси ҳол, аз як сӯ, ба шахси мушоҳидакори афсӯсхӯр мубаддал мегардад ва аз сӯи дигар, хубиҳо ва нешравиҳои хурду калонро, ки дар ҷомеа рӯй медиҳад, дида наметавонад ва агар бинад ҳам, худро ба нодонӣ зада, нодида метиндорад»* [95,78].

Шуури худшиносии инсон якранг набуда, таркиби он низоми мураккаби зинаҳоеро дар бар мегирад, ки дар он таҷрибаи худмуайянкунии инсон инъикос меёбад. *«Ташаққули шуури шахрвандӣ-ватандӯстӣ ҳамчун хусусияти шахсият, дар сатҳи саъю кӯшиши субъективии омӯзгорон, волидайн, созмонҳои ҷамъиятӣ, инчунин омилҳои объективии амаликунии ҷомеа – ҳукумат, сохторҳои шахрвандӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва маънавӣ дар онҳо муқаррар карда мешавад»*[47] – ибраз менамояд муҳаққиқ М.Давлатзода.

Равонштноси маъруфи рус Л.Н.Леонтев чунин қайд кардааст: *«Як фард, як кӯдак на танҳо ба олами инсонӣ раҳо карда шудааст, балки ўро одамони гирду атрофи ба ин олам ворид мекунанд ва ўро роҳнамоӣ мекунанд»* [147,79].

Ба ақидаи А.Богдасаров *«Шуури миллӣ ин маҷмӯи ақоиди иҷтимоӣ, сиёсӣ, экологӣ, маърифатӣ, эстетикӣ, фалсафӣ, динӣ ва ғайра мебошад, ки мазмун, сатҳ ва хусусияти ривочи маънавии умумиятҳои гуногуни миллиро инъикос мекунад. Аз ин бармеояд, ки шуури миллӣ ҷиҳатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавии ҳаёти иттиҳодияҳои миллиро акс менамояд»* [23]. Аз ин маълум мегардад, ки дар раванди инкишофи

иҷтимоии шахсият тарбия ва худомӯзӣ дар зери омилҳои объективӣ ва субъективӣ ҳувиати милӣ ташаккул меёбад.

Дар охири қарни XX ва ибтидои қарни XXI инсоният ба хатари ҷиддӣ мисли ифротгароӣ ва терроризм рӯ ба рӯ шуд, ки ба бақои одаму олам таҳдид мекунад. Ифротгароӣ ва терроризм падидаҳои мебошанд, ки инсониятро дар тамоми тӯли таърих ҳамроҳӣ намуда, решаҳои онҳо хеле чуқур мебошанд. Пӯшида нест, ки тафаккури ифротӣ, гурӯҳҳои ифротгароии динӣ ва созмонҳои террористӣ чӣ дар минтақа ва чӣ дар миқёси ҷаҳонӣ ба мавҷудияти кишварҳо хатарҳои ҷиддӣ эҷод намудаанд.

Дар замони имрӯза ин падидаҳо ва зухуроти дигари ба он алоқаманд дар шаклу намудҳои мухталиф зухур мекунанд: ба вучуд овардани таркишҳо дар ҷойҳои сараҳои, дохили нақлиёт, фурудгоҳу мағозаҳо, тавассути таркиш хароб кардани биноҳои аҳамияти муҳимдошта, гаравгон гирифтани одамон, бо роҳи зӯрӣ дар одамон ба вучуд овардани тарсу ваҳм ба хотири дар шуури онҳо ҷой додани нобоварӣ нисбати ҳаёти ояндаи дурахшон, бо роҳи сӯиқасд ҷисман нобуд кардани шахсиятҳо ва ғайра.

Шароит имрӯз моро водор мекунад, ки мубориза бо ифротгароии динӣ ва терроризмро чун масъалаи ҳаёту мамот қабул намоем, зеро ин масъала ба сарнавишти давлатдорӣ миллии мо низ саҳт марбут аст.

Дар соҳаи омӯзиши табиати терроризм, экстремизм ва радикализм, шинохти он ҳамчун падидаи манфии ҷамъиятӣ тадқиқотҳо ба таври васеъ то ҳанӯз анҷом наёфтаанд. Олимон, соҳибназарону таҳлилгароне, ки ба омӯзиши ин се падидаи манфӣ даст ба кор зада бошанд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд нестанд.

Вожаи «ифрот» (арабӣ) буда, аз решаи «фарт» гирифта шудааст, ки маънояш «авҷ» ё «ниҳоят» аст. «Ифрот» ба маънои «аз ҳад гузаштан», «муболиға кардан» аст. Ибораи «ифрот кардан» инчунин ба маънои «аз ҳад гузаштан», «аз меъёр ва мувозинат берун рафтан» мебошад. Дар сарчашмаҳо ифротгароии динӣ чунин шарҳ дода шудааст: *«Ифротгароии динӣ» ҳолатест, ки инсон дар фаҳмиши меъёрҳои дин ва дар амал кардан ба*

таълимоти динӣ сахтгирии беш аз ҳад намуда, дар ин кор аз ҳадду андозаи эътидол мегузарад. Ифротгар динро ба таври рӯякӣ, маҳдуд ва танг фаҳмида, бо ҳамин фаҳмиши худ амал карда, аз дигарон низ чунин тарзи амалро талаб менамояд»[58,83].

Дар луғат «террор» (terror) ба маънои тарсондан ва даҳшатафканӣ омадааст. Муайян гардидааст, ки гузаштан аз ифротгароии динӣ то терроризм як қадам аст. Экстермизми динӣ ва терроризми динӣ хусусиятҳои фарқкунандаи гурӯҳҳои ифротии динӣ мебошанд. Мушкилот дар он аст, ки ифротгароии динӣ ба ҳолати равонӣ ва ахлоқи инсон, муносибати ӯ ба олами атроф ва муносибатҳои иҷтимоӣ таъсири хеле ҷиддӣ мерасонад. Мафҳуми экстремизм (ифротгароӣ) дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» (2003) оварда шудааст: «*экстремизм - ин изҳори ғайбӣ ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигаркунии сохти конституционӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва аз худ намудани салоҳиятҳои он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгароӣ, бадбинии иҷтимоӣ - мазҳабӣ мебошад*» [88].

Сарвари кишвар борҳо аз минбарҳои таъкид намуданд: «*Ифротгароӣ ва терроризм дин, мазҳаб ва миллат надорад ва бо ин зуҳуроти нангин омехта кардани Исломи қори нодуруст аст. Мубориза бо экстремизм, терроризм ва ҷинояткориро ҳаргиз чун мубориза бар зидди дин муаррифӣ набояд кард. Зарур аст, ки бо истифода аз Исломи ба чунин мақсадҳои зиёд роҳ дода нашавад ва ҷинояткорону ифротгароён барои амалҳои ҷинояткоронашон дар назди қонун ҷавоб гӯянд!*» [13,67].

Дар шароити муосир масъалаи ҷаҳонишавӣ мақоми махсус пайдо намудааст. Дар «Донишномаи озода» (Википедиа) чунин омадааст: «*Беиштар ҷаҳонишудан се ҷиҳати муносибатҳоро барҷаста нишон медиҳад:*

- 1. омехта гиштани сиёсати қабил бо сиёсати соҳавӣ;*
- 2. дар ҳолати омехташавӣ амалӣ гиштани сиёсати хориҷию дохилии давлатҳо;*

3. *тадриҷан аҳаммияти худро гум кардани фаъолият ва қарордодҳои субъектҳои дохилии сиёсат, бартарӣ пайдо намудани мақом ва нақши ҷомеаи ҷаҳонӣ, ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ, ширкатҳои байналмилалӣ ва ғ.*» [194].

Ин ҷо ҷаҳонишавӣ низ яке аз сабабҳои муҳим буда, маърифати сиёсӣ, динӣ ва дунявии ҷавонон бояд баланд бардошта шавад. Дар ин раванд корҳои фаҳмонидадиҳӣ, вохӯриву суҳбатҳо, таҳияи барномаҳои сиёсии телевизионӣ муҳим аст. Аз нуқтаи назари академик Ф.Шарифзода «Ҷаҳонишавӣ раванде мебошад, ки ба ташаккули иқтисодии глобалӣ ва баъдан иттифоқи иқтисодиёти миллатҳо, васеъшавии анбуҳи сармояҳои хориҷӣ, мол ва хидматрасониҳо оварда мерасонад» [172].

Ба ақидаи баъзе аз муҳаққиқон ҷаҳонишавӣ ҳамчун амалияи якҷои васеъшавӣ ва арзишҳои неолибералӣ, ҳамчунин концепсияи сиёсии ҷаҳони якҷутбии муосир ва ташаккули низоми нави ҷаҳонист.

Муҳаққиқон муҳимтарин хусусиятҳои раванди ҷаҳонишавиро дар маҷмӯъ ба таври зер медонанд:

- ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди таърихӣ доимотараққиқунанда;
- ҷаҳонишавӣ ҳамчун гомогенизатсия ва умумишавии ҷаҳон;
- ҷаҳонишавӣ ҳамчун азбайнравии марзҳои миллӣ [162].

Саъйю талош барои умумисозии ҷаҳон ё ҷаҳони бидуни марз, махсусан барои замони мо хос аст, зеро имрӯз ҷаҳони дар чунин шакл зухурқунанда заминаву шароитҳои аёнӣ аз замонҳои дигар бештар аст.

Ҷаҳонишавӣ ҳамчун сифати нави алоқаи иртиботи муштарак ва ниёзмандии муштаракӣ башарият ҷилва мекунад ва боиси бунёди ташкилотҳои миллӣ ва ғайримиллӣ, институтҳо ва маорифи шуда, ҳамзамон нақши маориф, дониш, сармояи инсонӣ муҳимтару заруртар мегардад, зеро «дар раванди ҷаҳонӣ шудан мақом ва нақши воситаҳои коммуникатсионӣ тадриҷан меафзояд. Суръати тағйироти технологӣ, махсусан дар соҳаи иттилоот ва телекоммуникатсия, ба раванди ҷаҳоншудан таъсири ғаёбона мерасонад. Иттилооти зиёду зарурӣ оид ба рушди иқтисодии олам

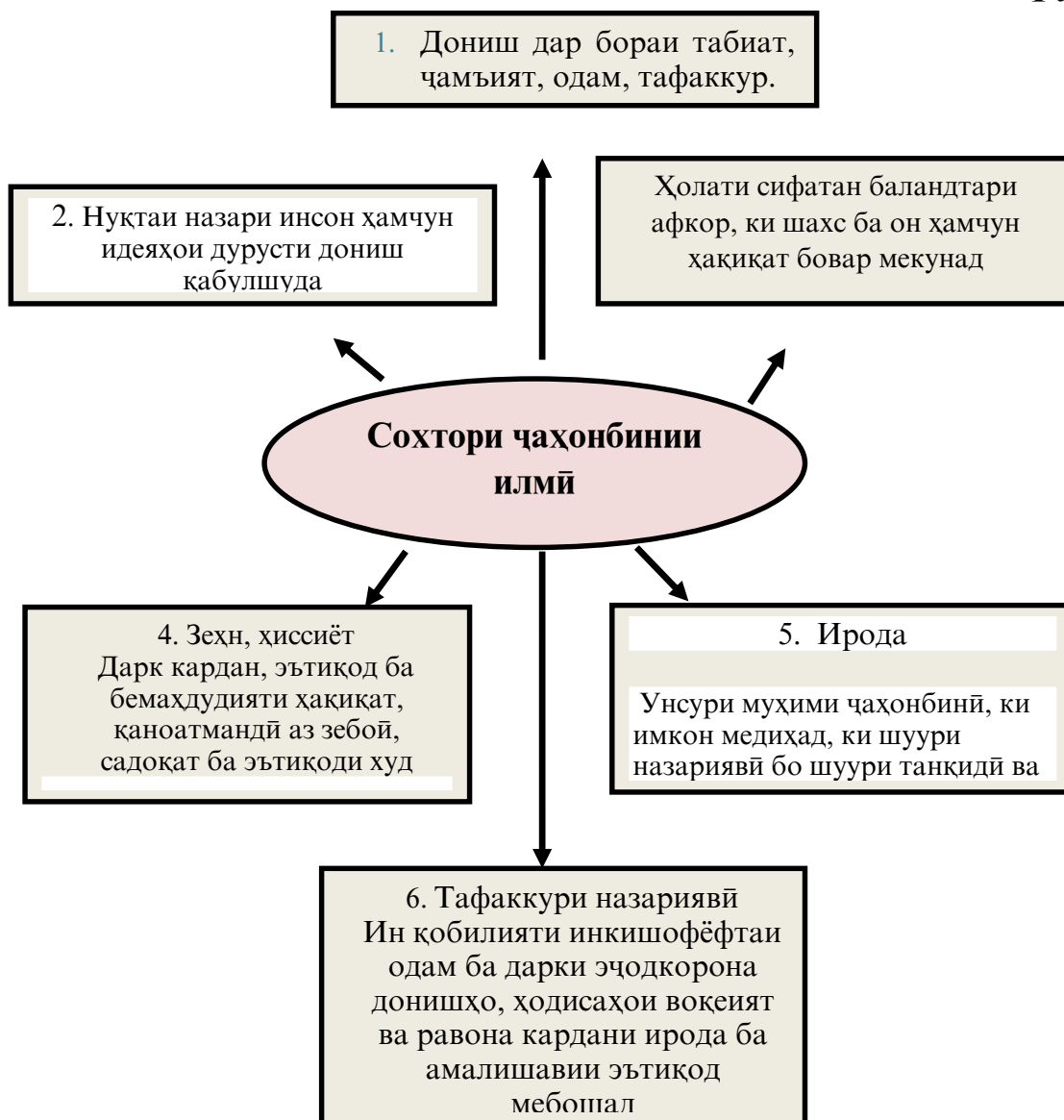
истиқлоли иқтисоди миллиро зери шубҳа мегузорад. Технологияи иттилоотӣ ба васеъшавии соҳаи иттилоотии индустриявӣ, ба шакли конгломератҳои гуногунмиллӣ оварда мерасонад, ки назорати ҳукуматҳои милли аз болои фаъолияти онҳо номумкин мегардад» [194].

Зебогии шахс дар ягонагии маънавиёт ва муносибатҳои воқеӣ ба олам зоҳир мегардад. Хусусияти фарҳангӣ – маърифатии инсонӣ идеалӣ аз он иборат аст, ки аз худ шахсияти воқеию устувор созад, ки қодир аст дар шароити нави иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва сиёсӣ дар такмил додани ҳаёти ҷомеа ва зиндагии худ саҳми арзанда гузорад. Ин эҳтимол тавассути рушди нисбатан пурраи нерӯҳои асосии рӯҳӣ ва ҷисмонӣ, қобилиятҳо ва истеъдодҳои ӯ муяссар гардад.

Стратегияи умумии худомӯзии шахси инсондӯсту аз лиҳози демократӣ дар дараҷаи ҳадди аксар омода аз таъмини худ бо имконоти рушди ҳаматарафаи маънавӣ иборат аст, ки интиҳоби ботинии аз лиҳози зехну ахлоқ озоди рафтор ва қобилияти дифоъ аз мавқеи ҳаётии худро ташаккул медиҳад [152].

Барои наврасон шиносӣ ва қадр намудани одамони гирду атроф барои баланд бардоштани сатҳи худомӯзӣ, худшиносӣ ва худбаҳодиҳии онҳо аҳамияти хоса дорад. Арзёбии рафтор ба наврасон имкон медиҳад, ки тамоюли амалкарди «бар хилофи ё дидаю доништаи» ба талаботи иҷтимоии волидон ва омӯзгорон бартараф карда шавад ва қисме аз наврасон минбаъд аз табақаи «душвортарбия» берун мегарданд ва чунин вазъият ба раҳёфти фардии ҳар як наврас мусоидат менамояд.

Дар раванди баргузори ва ташкили корҳои тарбиявӣ, аз ҷумла ташаккули худшиносии милли шинохти хусусиятҳои инфиродии хонанда аз ҷониби омӯзгор яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ-равонӣ ва педагогӣ ба ҳисоб меравад. Равоншиноси рус Б.Г.Ананев муайян намудааст, ки «инсон субъекти се фаъолияти иҷтимоӣ: меҳнат, муошират ва маърифаткунӣ мебошад» [8,166].

Миёни мардуми машриқзамин, аз ҷумла тоҷикон мафҳумҳои хеле арзишманд аз қабилӣ инкишофи ахлоқӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, некӣ, масъулият, шаъну шараф, вичдон, баробарӣ, адолат, сифатҳои иродавӣ-ахлоқӣ, қадру қиммат ва ғазилати инсон, пуртоқатӣ, субботкорӣ, таҳаммулпазирӣ, фарҳанги ахлоқӣ, шуури ахлоқӣ ва амсоли ин вомехӯранд, ки бозгӯи ахлоқи ҳамидаи инсонҳо буда, ҳам аз нигоҳи сурат ва ва ҳам сират зебоии барандагони худро меғизоянд.

Баъзе аз онҳо шарҳ медиҳем:

- **инкишофи ахлоқӣ** - азхудкунии қойда ва меъёрҳои ахлоқӣ, ташаккули шуур ва рафтори ахлоқӣ мебошад.

- **сифати иродавӣ-ахлоқӣ** - ҳиссиёту рафторҳои худро ифода намуда, барои бартарафсозии мушкилиҳо дониш, маҳорату малакаҳоро такмил додан аст, ки онҳо барои ҷамъият, шахсият ғоиданок буда дар ғуфтор, кирдору амал зоҳир мегардад;

- **меъёрҳои ахлоқӣ** - ин ҳаҷми муайяни талаботҳо, ки онҳо дар амалияи инсон ҳамчун муайянкунандаи муносибатҳои ӯ ба одамон, ҳодисаҳои иҷтимоӣ, ашё хизмат намуда метавонад, чун шакли шуури ахлоқӣ амал намояд. Он дар шахс метавонад ба одат мубаддал гардад.

- **пуртоқатӣ** – сифати шахсӣ аст, ки он дар маҳорати назорат ва ифода карда тавонистани ҳиссиёт, ғуфтор, рафтор ва амалҳои шахсӣ барои ба мақсад расидан ва бартарафсозии мушкилототу монеаҳо ифода меёбад;

- **субботкорӣ** – устуворӣ сифати иродавии шахс аст, ки он дар истодагарӣ кардан, кӯшиш намудан барои бартараф кардани монеаҳо, душвориҳо, ноил гардидан барои иҷрои мақсади дар пешгузошташуда ифода меёбад. Дар наврасон он рамзи устувор будан барои ноил гардидан ба натиҷаи дилхоҳ, азхудкунии сатҳи муайяни таҷрибаи иҷтимоӣ ва инкишофи иродавӣ-ахлоқии онҳо шуда метавонад;

- **тахаммулпазирӣ** – сифати шахсӣ аст, ки ба ҳисоб гирифтани арзишҳо, майлу рағбат, мавқеи иҷтимоӣ, манфиатҳои одамони атроф, ҳурмату эҳтиром ва эътирофи арзишмандии фикру ақидаҳои дигаронро дар назар дорад. Ҳаёти имрӯзаи ҷомеа тоқатпазирӣ, сабру таҳаммул, тобоварӣ, сабру тоқат ва дигар сифатҳои шахсӣ-иродавиро дар бартарафсозии мушкилию монеаҳоро дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт талаб менамояд.

- **фарҳанги ахлоқӣ** - ин аз тарафи шахс дарк намудани қойда ва меъёрҳои ахлоқи инсонпарварона ва ватандӯстӣ аст, ки дар ҷомеа қабул карда шудааст. Он мутобиқ гардондани амалу рафтори шахсиро ба қойда, меъёр ва талаботҳои ахлоқиро талаб менамояд.

- **шуури ахлоқӣ** - меъёрҳои рафтор аст, ки муносибати одамонро нисбати ҳамдигар, ашёҳо, ҳодисаҳои иҷтимоӣ, арзишҳо муайян менамояд.

Агар ба таърихи Ватани азизи худ Тоҷикистон назар афканем, баръало маълум мегардад, ки баланд бардоштани эҳсоси худшиносии миллӣ дар байни аҳолии кишвар барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва пешгирии хатарҳои баамаломатаи муосир дар раванди ҷаҳонишавии босуръат нақши муҳим дорад. Дар баробари, ин иштироки ҷавонон дар арҷ гузоштан ва пос доштани арзишҳои миллӣ ва муқаддасоти Ватан, тарбияи онҳо дар руҳияи худшиносиву худогоҳӣ дар зиндагии ҳаррӯза хеле муҳим ҳисобида мешавад.

Дар байни ҷузъҳои таркибии худшиносӣ аз ҳама, бояд инҳоро қайд кард: мақсад ва вазифаҳои амиқан даркшуда, идеалҳои дар ҳаёти инсон коркард ва қабулшуда, ки асоси барномаи худтакмилдиҳиро ташкил медиҳанд; талаботи амиқ даркшуда ва барои худ қабулкарда, ки нисбати фаъолият ва шахсият таъин мешавад; донишҳои идеявӣ-сиёсӣ, касбӣ, психологӣ- педагогӣ, ахлоқӣ ва донишҳои дигар доир ба роҳандозӣ, муҳтаво ва методҳои худтарбиякунӣ ва қобилияти ба он машғул шудан дар ҳама гуна шароит ва вазияти ҳаёт; мавҷудияти ҳислати маънавӣ, ҳештаншиносии инкишофёфта, қобилияти арзёбии воқеии интиқодии рафтори худ ва сатҳи зарурии рушди умумӣ, зеҳнӣ, идеявӣ-сиёсӣ ва касбӣ; дараҷаи муайяни тақмили сифатҳои иродавӣ ва мавҷудияти одати идора кардани эҳсосоти худ, махсусан, дар лаҳзаҳои душвору мураккаб ва шароити шадид.

Ҷузъи ибтидоии худшиносӣ ба мисли намудҳои дигари фаъолият, ниёз ва ангеҷаҳо - ангеҷаҳои мураккабу амиқан даркшуда ба кори системаноку фаъол аз болои худ ба шумор мераванд.

Дарки раванди ҷомеа, дастгирӣ ва иштироки фаъолна дар он муҳимтарин вазифа ташаккули худшиносӣ буда, ба инкишофи шахсият алоқаманд мебошанд. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон рӯкнҳои ташаккули худшиносии миллиро дар ҷомеаи демократӣ дар нақшаи зерин тарҳрезӣ намуд:

Расми 2.

Ҳадафи асосии баргузории чорабиниҳои рушди худшиносии миллий, ки муҳимтарин аз арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад ва дастовардҳои насли калонсол бо онҳо дар иртибот мебошанд.

Ҷаҳонбинӣ системаи таркибии афкори илмӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ба ҷаҳон (табиат, ҷамъият ва тафаккур) мебошад. Ҳаллу фасли ин вазифаи муҳими давлатӣ тавассути низоми муассисаҳои таълиму тарбия, хонавода ва муҳити иҷтимоӣ сурат мегиранд.

Виготский Л.С. пешниҳод мекунад, ки давраи наврасӣ аз нуқтаи назари манфиатҳое, ки сохтори самти ангезандаҳоро муайян мекунад, дида баромада шавад. Масалан, хусусиятҳои рафтори наврасонро (пастшавии сатҳи хониш дар муассисаи таълимӣ, бад шудани муносибат бо падару модар ва ғайра) бо тағирёбии томи ҳамаи шавқу ҳавасҳо дар ин синну сол шарҳ додан мумкин аст [36].

Элкони́н Д.Б. давраи наврасиро дар асоси меъёрҳои тағирёбии шаклҳои пешбари фаъолият давраи аз 11 то 17 сола номида онро ба ду давра тақсим мекунад: синни миёнаи муассисаи таълимӣ миёна (11-15 сола), ки фаъолияти пешбарандаи муошират аст ва синну соли калони муассисаи таълимӣ (15-17 сола), ки фаъолияти таълимию касбӣ пешбаранда мешавад [180].

Ядов В.А. ва Драгунов Т.В. синни 11-12-солагиро давраи гузариш аз муассисаи таълимии ибтидоӣ ба наврасӣ ҳисоб мекунад. Бухроне, ки синну соли наврасиро аз давраи навҷавонӣ ҷудо мекунад, Д.Б. Элкони́н бухрони 15-солагӣ доништа, ҷудо кардани синни навҷавониро аз калонсол - бухрони 17-сола мешуморад [179]. Лекин, сарҳади синну соли наврасӣ дақиқ муайян карда нашудааст, ҳар як наврас шахсияти худро дорад. Дар баробари мафҳуми «наврасӣ» мафҳуми «синни гузариш» истифода мешавад.

Ҳамин тариқ, давраи наврасӣ давраи хеле масъулиятнок аст, зеро аксаран ҳаёти ояндаи инсонро муайян мекунад. Ба даст овардани мустақилият, ташаккули шахсият, таҳияи нақшаҳои оянда - ҳамаи ин маҳз дар ҳамин синну сол ташаккул меёбад. Наврасон асосҳои илмро меомӯзанд, ашёву падидаҳои воқеиятро амиқтар таҳлил карда, дар онҳо хусусиятҳои шабоҳат ва тафовут, робитаи мутақобила ва сабабиятро пайдо мекунад, қонуниятҳо ва қувваҳои пешбарандаи раванди таърихро муқаррар мекунад, ба хулосаи мустақилона меоянд.

Дар синни наврасӣ махсусан масъалаи маъноӣ ҳаёт, мавқеи шахс дар ҷаҳони одамон аҳамияти калон пайдо мекунад. Ба наврас бешубҳа ҷавоби мутааллиқ, формулае лозим аст, ки ба ӯ ҳам маъноӣ мавҷудияти худ ва ҳам маъноӣ мавҷудияти инсониятро дар умум дарҳол фаҳмонад.

«Аммо шинохти мақсади асосии ҳаётӣ, чунон ки А.Н.Леонтев дуруст таъкид мекунад, - раванди мураккабест, ки камолоти баланди

ичтимоӣ ва маънавиро тақозо мекунад. Бо вуҷуди ин, наврас, бар хилофи кӯдак, наметавонад ҳар чизеро, ки калонсолон ба ӯ меғӯянд, қабул кунад. Ӯ ба муқоисаи гуфтор ва кирдори калонсолон шурӯъ карда, дар онҳо зиддиятҳоро пайдо карда, муносибати шахсии худро ба олами атроф ҳосил мекунад» [92,49].

Ташаккули нақшаҳои ҳаётӣ, ки худмуайянкунии ахлоқӣ ва иҷтимоиро дар назар дорад, хусусияти хоси давраи наврасӣ ва навҷавонӣ мебошад. Дар давраи наврасӣ одатан мафҳумҳои «кӣ будан» ва «чӣ будан» фарқ намекунанд. Чизи асосӣ одами хуб, қаҳрамон будан аст, вале масъалаи чӣ тавр иҷро кардани ин корро ҳанӯз ба миён нагузоштааст.

Ба наврас баҳои баланд додан ба маъноӣ муайян муфид аст, зеро ӯро барои бартараф кардани душвориҳои зиндагӣ ҳавасманд мекунад. Аммо ҳамоно сатҳи аз ҳад зиёд арзёбишуда дар дигар шароит метавонад ба рушди худҳоӣ, ҳавобаландӣ ва аксар вақт - ташаккули рафтори зиддиҷамъиятӣ мусоидат кунад.

Тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон бо ҳамоҳангсозии фаъолияти оила ва муассисаи таълимӣ дар ташаккули ҷомеаи солим ва барои давлати устувор нақши муҳим дорад:

Яке аз принципҳои муҳими тарбияи шахрвандон, аз ҷумла - наврасону ҷавонон арзишҳои миллӣ ва гуманизм ё башардустӣ, инсондустӣ, инсонгароӣ мебошад. Боиси хурсандист, ки олимони ватанӣ - И.Х.Каримова, А.Нуров ва Д.Латифзода оид ба масъалаҳои гуманизм ва арзишҳои миллию умумибашарӣ рисолаҳои докторӣ ғимоя намуда, натиҷаи онҳоро дар шакли рисола ба таъъ расондаанд. Аз ҷумла, И.Х.Каримова «Фарҳанг-сарчашмаи гуманизм», «Некӣ некӣ ба бор орад»; А.Нуров «Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи муассисаи таълимӣёни хурдсол», «Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, заминаҳои пайдоиш, инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон»; Д.Латифзода

«Тарбияи донишчуён дар рӯҳияи арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ»; М.Лутфуллозода «Арзишҳои миллӣ дар китоби «Шарафномаи миллат», «Эҳёи педагогикаи Аҷам», «Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия» рӯи чоп овардаанд.

Дар маҷмӯъ тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон бо ҳисси баланди масъулиятшиносӣ ба шумор меравад. Дар ин маврид кӯшиш ба ҳарч бояд дод, то аз бузургон намуна гирем ва вожаҳои дигар, ки аз ин реша оғоз мегиранд, ба монанди фазилат, некӯкорӣ, хушсуханӣ, ки хеле маъмуланд ва дар ҷадвали зер шарҳ ёфтаанд, мавриди истифода қарор диҳем.

«Худшиносии миллии фард ғояи мансубияти миллӣ, муносибат ба гузаштаи таърихии миллат, имрӯзу фардои он, фаъолият дар азхудкунии забони модарӣ, омӯзиши фарҳанги мардумӣ, огоҳӣ ва қабули манфиатҳои миллӣ ва арзишҳои миллӣ, ташаккули муносибат бо ҷомеаҳои дигари этникиро ифода мекунад» - қайд мекунад муҳаққиқ П.Дониярова [57,3].

Дар ин раванд худтарбиякунӣ сатҳи муайяни рушди шахс, омодагӣ ва қобилиятҳои ӯ ба худшиносӣ, худогоҳӣ, арзёбии худ, ба муқоисаи рафтори худ бо рафтори одамони дигар, муносибати худтанқидкунӣ ба фаъолияти худ, тарбия кардани хислати устувор ба худтакмилдиҳиро талаб мекунад.

Худтарбиякунӣ раванди мураккаби зехнӣ, иродавӣ ва эмотсионалӣ ба шумор меравад. Дар рафти он муносибати амиқан огоҳона, мақсаднок ва худинтиқодонаи инсон ҳам ба худ ва ҳам ба амалкарди одамони атроф, талаб карда мешавад.

Донишмандону олимони масъалаи нақш ва мавқеи гуманизм, хирад ва арзишҳои миллию умумибашариро дар тарбияи мардум, хусусан насли наврас ба таври боварибахш инъикос намудаанд, ки дар ҷадвали зер ҷанде аз онро ҷамъоварӣ намудем.

Ҷадвали 2.

Пифагор:	Хирад пайкарасози бузургро мемонад, ки инсонро дар рӯҳи олами зебоиҳо тарбия менамояд.
Анаксагор:	Дар азал ҳама чизҳо омехта, якҷоя буданд, ақл омаду онҳоро бо тартиб овард.
Эмпедокл:	«Панҷоҳ сол боз зиндагӣ мекунам, сӣ сол аст, ки дар рӯйи замин одами боақл мечӯям, лекин намеёбам!» гуфт шахсе ба файласуф Эмпедокл. –«Дӯсти ман,-ҷавоб дод файласуф ба ӯ,-боақлонро ақлмандон меёбанд».
Хирадномаи Шарқ:	Агар хирад чизеро маъқул донад, ҳеҷ гоҳ муқобилият нишон надох.
Фирдавсӣ:	Хирад раҳнамою хирад дилкушой, Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой. Касе к-ӯ надорад хирадро зи пеш, Дилаш гардад аз кардаи реш
Саъдӣ:	Тамиз бояду тадбиру ақл в-он гоҳ мулк, Ки мулку давлати нодон силоҳи ҷанги Худост
Берунӣ:	Қабул аз ҳама бояд мо ақламонро аз чизҳои нопок пок созем, яъне аз одатҳои кӯҳна, аз фанатизм, ки одамонро гумроҳ месозад.
Ш.Руставели:	Хираду ҳиссиёту шуур бародарони ҳамтананд, хирад ба кадом сӯе равад, дуи дигар аз ақиби он кашоланд.
Муҳаммади Ҳичозӣ:	Ақл агар комил шуд, дил бад-ӯ таслим мешавад.
Д.Кардано:	Ақли парешон барои ба тартиб овардани чизҳо қобил нест.
Конфутсий:	Се тарз аст, ки хирадро муайян мекунад: тарзи фикр, ки олист, тарзи тақлид, ки осон аст ва тарзи таҷриба, ки басо душвор аст.
Калила ва Димна:	Хирад ганҷест, ки бо ҳар гуна сарфу харҷ кам намешавад ва ҳазинаест, ки одамо эҳтиёҷманд намесозад.
В. Гёте:	Ақле, ки мақсади амалӣ дорад, беҳтарин ақл дар рӯйи замин аст.
Жан Жак Руссо:	Ҷавонӣ! Ин аст давраи омӯхтани хирад: пирӣ давраи қабули он аст.
М.Лутф	Осиёби ақли мунаввар ҳамеша гардон аст.
В. Белинский:	Инсон боақл он аст, ки боақлона мезияд, на он аст, ки аз зиндагии беақлонаи худ бинолад. Ақл аслиҳаи рӯҳии инсон аст. Истифодаи ин аслиҳа ҳам ба дасти инсон аст. Қонуниятҳои ақлро бояд дар фаъолияти ақл мушоҳида кард.

Омӯзиши анъанаҳои миллӣ ва ҷашну маросимҳои фарҳангӣ, ҳамчун мероси пурқимати маънавӣ дар таърихи ҳаёти пурифтихори халқи тоҷик басо фарроҳу доманадор мебошанд. Он ҳанӯз аз пайдоиши китоби муқаддаси «Авасто», ки бо шиори «Пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек» машҳури ҷаҳониён гардидааст, манша гирифта, ба анъанаҳои миллии ниёгон тааллуқ дорад, ҳанӯз аз қадимулайём дар тақомулу симои маънавии ҳар фарди бедордили ҷомеа тасири пурсамар расонд ва ба ҳаракати умумихалқии мероси маънавии расму оинҳои некбинона паҳновар гардид.

Перомуни шахсиятҳои бузурги таърихӣ, қаҳрамонони миллии мардуми тоҷик ва муосир силсилаасарҳо, асарҳои сахнавӣ, филмҳо ба вучуд омада, аз як су, боиси тарбияи миллии мардум, хусусан насли наврас мегарданд, аз сӯй дигар, ҳазинаи маънавияти мардумамон ғанӣ мегардад. Дар робита ба ин дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст *«риояи меъёрҳои ахлоқ талаботи ҳатмии давлат ва ҷомеа ғашта, сатҳи маънавияти ҷомеа баланд мегардад»* [85, 7].

Моҳияти рушди маънавии шахсият дар мавҷудияти худшиносии миллӣ, тафаккури илмӣ ва мутаваззин дар мафкураи наврасон мебошад. Дар ин раванд тарбия намудани муносибати пешқадам бо ҷомеа, бо намояндагони миллатҳои дигар, ифтихори миллӣ доштан, дорои тафаккури ҷамъиятию сиёсӣ дар ҳаёти мустакилона баҳри ташаккули арзишҳои маънавӣ будан, нақши муассир дорад. Анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии наврасон ва инкишофи андешаҳои гуногуни мусбат оид ба унсурҳои тарбия нақши муҳим мебозанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳонандагони аз таҳсил дурмонда бо сабабҳои гуногуни объективӣ субъективӣ фирефтаи муҳити нобаҳангоми атроф гардида, аз дидану шунидани беадолатиҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳашму ғазаб меоянд, ба корҳои ношоиста даст зада, қонуншиканӣ ва ҷиноят содир мекунанд.

Дар ин радиф созмонҳои террористӣ ва экстремистӣ имрӯз мекушанд, аз чунин вазъият ба манфиати ғаразнокӣ худ, ҳоса барои ба худ кашидани афкори ҷомеа, бахусус наврасону ҷавонон истифода намоянд. Онҳо аз шабакаи ҷаҳонии иттилоотии Интернет, воситаҳои

телекоммуникатсионӣ, телевизион ва рӯзнамаву маҷаллаҳо ҳамчун аслиҳаи асосии таблиғотӣ истифода бурда, меҳоханд, ҷомеа ва, бахусус, ҷавононро гумроҳ созанд. Бинобар ин, дар замони мо, ки муборизаҳои иттилоотӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад, таъмини амнияти иттилоотӣ яке аз вазифаҳои муҳими давлат маҳсуб меёбад.

Индивидуализми тарғибкардаи Ғарб ба рушди андешаҳои эгоистӣ, яъне худпарастӣ овардааст. Маъниҳое чун солимии ахлоқӣ, ватандӯстӣ, соҳиби маънавият будан имрӯз аз ҷониби тафаккури ғолибгаштаи ғарбӣ таҳриф карда мешаванд. Бегонашавии шахсият аз худ ба авҷи аълояш расидааст.

Ҳамаи ин гуфтаҳо моро водор мекунад, ки дар замони ҷаҳонишавӣ дар баробари баланд бардоштани ифтихори ватандорию худшиносии миллӣ, шаъну шарафи шахрвандӣ, тарбияи миллатпарварӣ барои нигоҳдошти миллат ва арзишҳои миллӣ дар рӯ ба рӯи ҷаҳонишавӣ ё глобализатсия, ки хавфи махлутшавӣ ва аз байн рафтани миллату давлатҳои миллиро амри воқеӣ гардонидааст, барои тарбияи шахсияти бонангу номуси намояндаи миллати тоҷик бештар саъю кӯшиш намоем. Дар ин роҳ омӯзиши ахлоқи ҳамидаи миллӣ ва фарҳангу адаби миллӣ воситаи ягона аст.

Танҳо дар сурати ҳамбастагӣ, ягонагӣ ва таҳкиму рушди ҳамкории педагогии мактаб, оила ва аҳли ҷомеа мушкилоти бамиеномада ҳаллу фасл хоҳанд гардид.

Мафҳуми **ҷомеа** (дар фаҳмиши одӣ муродифи вожаи давлат аст) - дар педагогика ва илмҳои дигар барои ифодаи хусусияти шароити иҷтимоии тарбия ва рушди шахс ба кор бурда мешавад.

Бояд қайд кард, ки иҷтимоикунонии шахс (соцсализатсия)- ин ворид намудани он ба раванди ҳаёт ва фаъолият, таҷрибаи рушди иҷтимоӣ ва рафтор, ки инсоният чамъ овардааст ва тавассути таълиму тарбия интиқол меёбад, азхудкунии олами атроф ва ҷомеа мебошад.

Кишвар, давлат (дар фаҳмиши одӣ муродиф дониста мешаванд) – мафҳумҳое, ки барои ҷудо кардани одамон, ки дар марзҳои муайяни ҳудудӣ-маъмурӣ зиндагӣ мекунад ва бо сабабҳои таърихӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва психологӣ муттаҳид шудаанд, пазируфта шудаанд.

Хусусияти хоси рушди кишвар, давлат муҳимтарин хусусияти иҷтимосозии аҳоли, бахусус, ҷавононро муайян мекунанд.

Фарҳанг - системаи шаклҳои маънавии таъмини ҳаёт ва иҷтимоикунонии одамон. Он ҳамаи паҳлӯҳои зиндагии инсон-биологӣ (хӯрок, хоб, истироҳат, алоқаи ҷинсӣ, адои ниёзҳои табиӣ), истеҳсолот (сохтани воситаҳои таъминоти моддӣ ҳаёт- олоти меҳнат, хӯрок, либос, хонаи истиқоматӣ), маънавӣ (забон ва нутқ, ҷаҳонбинӣ, фаъолияти эстетикӣ ва ғайра), иҷтимоӣ (иртиботот, муносибатҳои иҷтимоӣ)-ро фаро мегирад.

Мезоомилҳо (мезофакторҳо) – инҳо таъинкунандаҳои иҷтимоикунонии шахс мебошанд, ки сабаби зиндагии ӯ дар ҳайати умумиятҳои ҳаҷман миёна мегарданд.

Этнос (миллат)– умумияти устувори одамони таърихан дар ҳудуди муайян шаклгирифта, ё ки дорои забони ягона, хусусиятҳои умумии нисбатан устувори фарҳангӣ ва психологӣ, инчунин худшиносии умумӣ (шинохти ягонагии худ ва фарқият аз дигар ташкилоти монанд), ки дар ҳуди номи он сабт шудааст, мебошад.

Шароитҳои минтақавӣ- шароитҳои, ки хоси иҷтимоикунонии одамоне мебошанд, ки дар ин ё он қисмати кишвар, давлат зиндагӣ мекунанд ва хусусиятҳои фарқкунандаи худ (системаи ягонаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, собиқаи умумии таърихӣ, хусусиятҳои хоси фарҳангӣ-иҷтимоӣ)-ро доранд.

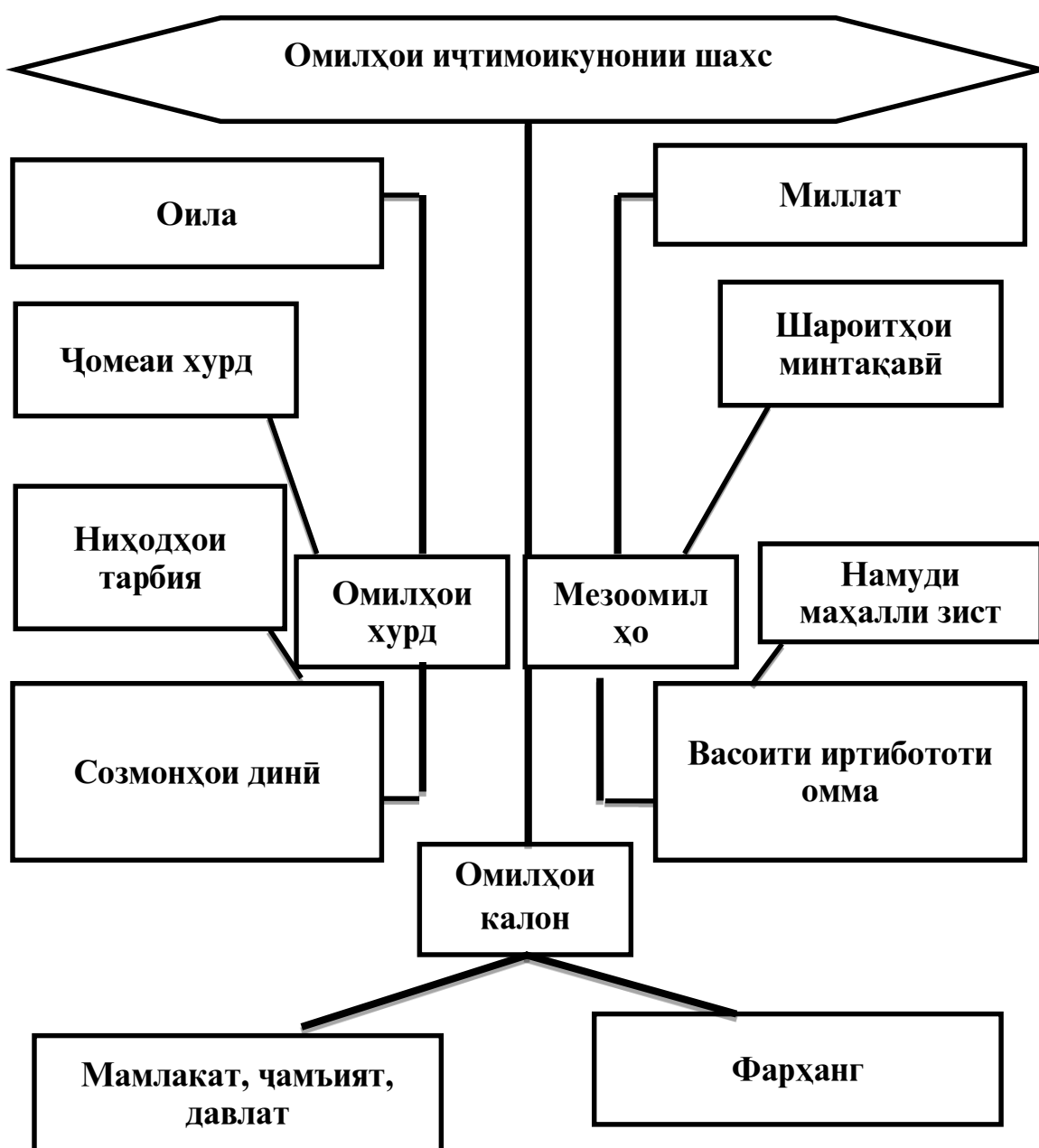
Намуди маҳалли зист – деҳа, шаҳрак, шаҳр, вилоят, ки бо сабабҳои муайян иҷтимоикунонии одамони дар онҳо истиқоматкунанда хусусияти ба худ хосро касб мекунад.

Васоити иртибототи омма – васоити техникӣ (матбуот, радио, киноматография, телевизион), ки тавассути онҳо паҳн кардани иттилоот (донишҳо, арзишҳои маънавӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо) барои доираҳои дорои теъдоди зиёди одамон ба роҳ монда мешавад. Воситаҳои иртиботи умумиро давлат, ҷомеа дар раванди тарбияи одамон ба таври васеъ истифода мебаранд.

Омилҳои хурд (микрофакторҳо) - омилҳои таъинкунандаи иҷтимоикунонии шахс, ки ба таълиму тарбияи одамон дар гурӯҳҳои хурд (оила, аҳли корхона, созмони динӣ ва ё муассисаи таълимӣ) мансубанд.

Воситаҳои иҷтимоикунонӣ дар раванди ҳамкориҳои инсон бо ниҳодҳои ҷомеа, бо созмонҳои гуногуни ҳам махсус барои иҷтимоикунонӣ таъсисшуда ва ҳам бо созмонҳое, ки баробари иҷрои вазифаҳои асосии худ (истеҳсоли, ҷамъиятӣ, клубӣ ва сохторҳои дигар, инчунин васоити иртиботи омма) вазифаи иҷтимоикунониро ҳам анҷом медиҳанд, амал менамояд.

Расми 5.

Наврасону ҷавонон бояд имрӯз садоқат ба Ватан, халқу миллат, хисси масъулият ва ифтихор аз Ватан, ваандӯстӣ, муҳаббат ба арзишҳои фарҳангии маънавиро аз даст надиханд. Намояндагони гурӯҳи ифротӣ, ифротгароён ва даигар ҷараёнҳои манфӣ аз ин шароиту ҳислатҳои наврасону ҷавонон истифода намуда, бо истифода аз василаву усулҳои гуногун чунин наврасону ҷавонро ба доми худ меандозанд. Аз ҷумла «дар моддаи 43 Конститутсияи ҚТ қайд шудааст: *«Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва ифтихори мудофиави он вазифаи муқаддаси шаҳрвандон аст. Тартиби хизмати ҳарбию қонун муайян мекунад»*.[83]

Аввалан, **принсипи педагогие, ки дар он хусусиятҳои миллӣ афзалият доранд**, мебошад ва ин принсип талаб мекунад, ки таълиму тарбия муваззафанд, ҳама вақт ба чунин ҷорабиниҳои педагогие таваҷҷуҳ дошта бошанд, ки ба объекти худ (хонандагон) фаҳмо бошанд ва ба суннатҳои одатҳои таърихан шаклгирифтаи халқи мушаххас мувофиқат кунанд ва дар онҳо таъсири ба ин раванд доштаи хусусиятҳои миллию психологие, ки зерин таъсири хусусиятҳои ҳоси рушди иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ шакл гирифтаанд, ба назар гирифта шуда бошад.

Дуюм, **принсипи ягонагии шуури миллӣ ва хусусияти ҳоси фаъолияти педагогӣ**. Ин принсип талаб мекунад, ки фаъолияти педагог танҳо дар он сурате самарабахш хоҳад буд, ки агар вай он арзишҳои ахлоқӣ ва он хусусияти ҳоси ҷаҳонфаҳмии тарбиятгиранда, ки зерин таъсири худшиносии миллии намояндагони умумияти этникии ӯ дар рафти инкишофи таърихӣ шакл гирифтаанд, ба назар гирифта бошад.

Сеюм, набояд **принсипи таъсири педагогӣ дар шароити зиндагӣ ва меҳнати махсус мутобиқ бо идеали миллӣ** сарфи назар кард, ки ин принсип ба роҳ мондани ҳамаи маҷмӯи ҷорабиниҳои педагогиро маҳз дар раванди зиндагӣ ва меҳнати ҳоси миллӣ, ки тибқи қонунҳои суннатҳои миллии ҳоси халқи муайян инкишоф меёбанд, талаб мекунад.

Чорум, ба назар гирифтани **принсипи рушди имкониятҳои миллии мутобиқшавӣ ба таъсири педагогӣ** хеле муҳим доништа мешавад.

Принсипи мазкур, аз як тараф, мавҷудияти мушкилиҳои муайян дар қабули таъсири педагогӣ, бахусус дар вақте, ки педагог намоёндаи миллати дигар бошад, дар назар дорад, аз тарафи дигар, имконият барои мутобиқшавӣ ба онҳоро ҳам фароҳам меорад, зеро ҳуди педагог ва объектҳои мавриди таъсири ӯ метавонанд, бо мурури замон муошират ва ҳамкориҳои худро такмил диҳанд.

Идеал – намунае, ки инсон дар ҳамаи марҳилаҳои инкишофи синнусолӣ – дар фаъолият, рафтору кирдор, сифатҳои арзишмандии шахси идеалӣ, майлу рағбат ва талаботи тақлид намудан, пайравӣ карданро пайдо мекунад.

Эътиқоди ватандӯстӣ эътиқоди ғоявӣ буда он маҷмуи донишҳоеро дар бар мегирад, ки ба низом дароварда шудаанд ва тасаввуроти ягонро дар бораи ватани зист ва мавқеи шахсро дар ин ҷаҳон созмон медиҳад. «Дар асоси эътиқод боварӣ ба ҳақиқӣ будани донишҳо, ғояҳо, муҳокимаҳо, арзишҳо нухуфта аст: онҳо ҳамеша ба низоми ҷамъбастии ақидаҳои инсон нисбати ҷаҳон, алоқаи мутақобилаи ашёҳо ва падидаҳо сидқан омехта гардидаанд» [84].

Вичдон мафҳуми мутаалиқ ба шуури ахлоқӣ буда, қобилияти худназораткуниро барои иҷрои вазифаю ухдадорӣҳои ахлоқӣ, иҷро намуда ва баҳои дуруст доданро ба рафторҳои содиркарда дар худ ифода менамояд. Аз нигоҳи иҷтимоӣ-психологӣ аз ҷониби ҳар як фард фаҳмидани масъулиятро дар назди аъзоёни ҷамъиятро дар назар дорад;

Масъалаҳои тарбияи наврасон дар Тоҷикистон паҳлӯҳои мухталиф дошта, аз ҷониби олимону таҳлилгарон равандҳои фикрӣ ва фарҳангии муҳити онҳо ба таври алоҳида омӯхта мешавад, ки он барои шинохти зарфиятҳои мавҷуда ва таҳдиду хатарҳои муосир имкони фарохеро ба миён меорад.

Бояд қайд кард, ки модар нахустустоди башарият аст ва фарзанд каломи аввалинро аз ӯ меомӯзад. Ҳар модаре, ки соҳиби саводу дониш ва таҷрибаву ҷаҳонбинӣ мебошад, фарзанди ӯ ҳам босаводу хушахлоқ ба воя мерасад. Ҳатто сатҳи забондонии фарзанд аз сатҳи забондонии модар

вобаста аст, зеро халқ беҳуда нагуфтааст, ки «нотик он кас шуд, ки аз модар шунид» [121,116].

Воқеан, дар забон ва ҳусни баён мо ҳама очизӣ мекашем, ки яке аз сабабҳои ин ҳамоно каммутолиа ва ё бемутолиа будани мост. Чаро наврасон, ба ҳукми аксарият, равшану возеҳ ва зебою шево сухан карда, ё навишта наметавонанд? Зеро онҳо ниҳоят кам китоб мехонанд ва агар гоҳ-гоҳ бихонанд ҳам, бе мақсаду бе ҳадаф мехонанд, аз китоб барои худ чизе намегиранд. Дур мондан аз китобу китобхонӣ оқибати бад дорад ва дар ҷомеа қашшоқии маънавӣ ба вучуд меорад. Яке аз сабабҳои ба роҳи нодуруст рафтани ҷавонон, аз ҷумла ба нашъамандӣ, қонуншиканӣ, дуздӣ, авбошӣ, ғоратгарӣ, бадахлоқӣ рӯ овардани онҳо ноошноӣ ба асари бадеист. Хонандагони муассисаи таълимӣ, ки асари бадеӣ намехонанд, ба моҳияти арзишҳои ахлоқӣ дуруст сарфаҳм намераванд, масалан, аз инсофу адолат, раҳму шафқат, дилсӯзӣ, ҳамдардӣ, аҳду вафо ва дигар хислатҳои наҷиб, ки барои ҳар як фард заруранд, огаҳ нестанд, ошкоро дурӯғ мегӯянд, рафиқонро меранҷонанд, нисбат ба дӯстон, пайвандон, наздикон, куҳансолон, ёрон раҳму шафқат надоранд, дар мавриди муомилаю муносибат ба дигарон адлу инсоф фаромӯш мекунанд ва ғайра.

1.2. Педагогикаи халқӣ ҳамчун заминаи тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ва худшиносии наврасон

Дар низоми суҳанварии маълумоти ҳамагонӣ педагогикаи халқӣ мақоми хоса дорад, ки тӯли асрҳои зиёд баҳри ташаккули маънавию маърифатии оммаи васеи ҷомеа, махсусан наврасону ҷавонон омили асосии ташаккули тафаккури зехнию маънавӣ қарор дорад.

Педагогикаи халқӣ аз қадимулайём манбаи рушду такомули фаъолиятнокии адабӣ, тарбияи зехну шуур ва хотираи некбинонаи кӯдакону наврасон гардидаанд, ки дар ҳар хонавонда, кӯдакистону муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишқадаҳои олий ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Ҳамчун манбаи адабии мероси гузаштагон ва ганҷинаи шифоҳии халқ, эҷодиёти шифоҳии мардумӣ дар гӯшаю канорҳои кишварамон имрӯзҳо ба таври васеъ омӯхта шуда, баҳри рушду такомули муносибатҳои самимонаи одамон, муҳаббати беолоиши модарону тифлон, писарону падарон, садоқати шогирдонун устодон, навҷавонон ниҳоят мувофиқу муносибанд, ки истифодаи онҳо чи дар ҷараёни корҳои берун аз синф ва чи дар таълим басо муҳиманд.

Академик Ф.Шарифзода қайд мекунад: *«Предмет ё мавзӯи омӯзиши педагогика раванди комилу воқеии педагогика маҳсуб меёбад, ки ба таври ҳадафманд институтҳои махсуси иҷтимоӣ, хонавода, муассисаҳои омӯзишӣ ва фарҳангӣ-тарбиявиро таъкил медиҳанд»* [170,83].

Педагогикаи халқӣ маҷмӯи донишҳои педагогист, ки аз таҷрибаи рӯзгор ба миён омадааст. Муҳаққиқ М.Турсунова қайд менамояд: *«Педагогикаи халқӣ ниёзи ғамхорӣ намудан ба алоқамандии он бо ҳаёт нест, зеро ӯ худ ҳаёт аст; зарурати дар байни омма ҷорӣ ва паҳн кардани комёбиҳои он набуд, зеро он педагогикаи худӣ омма, педагогикаи аксарият, педагогикаи халқ аст, ки онро халқ — барои халқ офаридааст. Маҳаки асосӣ дар педагогикаи халқӣ раванди таълиму тарбияи насли наврас мебошад»* [152,9].

Консепсияи педагогикаи халқӣ афкори педагогии халқро ҳамчун ифодаи фалсафаи амалии халқӣ, маҷмӯаи таҷрибаи чандинасраи коллективонаи омма дар тарбия ва таълими насли наврас, ки дар ёдгориҳои гуногуни эҷодиёти даҳонии халқ таҷассум ёфтааст, меонад.

Педагогикаи халқиро халқ ба вучуд овардааст, назарияи педагогӣ фақат онро меомӯхт, бо он алоқаманд буд ва ӯро таркибз мекард. Педагогикаи халқӣ ҳанӯз дар системаи умумии тадқиқоти педагогӣ ҷои сазовори ҳудро ишғол накардааст» [157,83].

Онҳое, ки дар ибтидои сарчашмаи педагогикаи рус истода буданд, К.Д.Ушинский, Н.К.Крупская, А.В.Луначарский, П.П.Блонский, С.Т.Шатский, А.С. ба он ақида така менамуданд, ки асоси раванди и мураккаби ташаккули шахсияти гуногунсоҳа, аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ ва баланди ахлоқӣ бояд ба принципҳои умумибашарӣ ва идеяи таносуби мутақобилан ғанигардонии миллий асос ёбад, ки асоси шакли нави таълиму тарбияро ташкил медиҳад.

Истилоҳи педагогикаи халқиро ба адабиёти педагогӣ К.Д.Ушинский дохил кард ва моҳияти тарбиявии эҷодиёти лафзии халқи русро низ ӯ шарҳ дод. Дар ҳалли масъалаҳои ташаккули худшиносии миллии арзишҳои этнофарҳангӣ ва умумибашарӣ ба татбиқи эҷодии мероси педагогии классикии Шарқ дар осори «Балъамӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носир Хусрав, Ҳофизу Саъдӣ, Камол Хучандӣ ва Абдурахмон Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва Садриддин Айний» [22] ва дигарон ҷои муҳим дода мешавад, ки ба ғанӣ ва амиқтар шудани ҷанбаҳои нави илми педагогӣ такони хеле қавӣ бахшиданд.

Пешравии ҳар як давлати соҳибистиклол ба анъанаҳои миллий ва фарҳангӣ, ба дарки ҳар як фард аз ҳувияти миллии худ, дастовардҳои беназир ва беҳамтои фарҳангӣ, ки таърихи ин қавм, муҳити табиӣ, хусусияти геополитикӣ ва дастовардҳои ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти маънавӣ ба вучуд омадаанд, асос меёбад.

Худшиносӣ ҳолат ва ҳиссиёти иҷтимоӣ аст, ки рафтору амалҳои одамонро бо самти бунёдкорӣ сазандагарӣ равона месозад. Он

одамонро водор менамояд нерӯи ахлоқию зеҳнӣ ва тавоноии ҷисмонеи худро ба манфиати халқу Ватан равона намояд, душвориҳоро бартараф намуда ба дастовардҳои арзишманд соҳиб гардад.

Худшиносии миллӣ – дар се шакл зӯҳур мекунад: инфиродӣ, гурӯҳӣ ва миллӣ. Шакли инфиродӣ ба одамоне хос аст, ки барои онҳо манфиатҳои шахсӣ дар ҷойи аввал меистад. Шакли гурӯҳӣ манфиатҳои халқро инъикос менамояд, ки уҳдадориҳои афзалиятноки ҷамъиятии шахсиятро дар бар мегирад. Шакли миллӣ манфиатҳои миллиро инъикос менамояд» [147,60].

Масъалаҳои тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи худшиносии миллӣ бо истифода аз анъанаҳои миллӣ ва умумибашарӣ низ дар осори олимон, омӯзгорон, равоншиносон ва методистони Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, Ҳ.Авзалов [1], М.Орифӣ [107], Т.Атахонов, М.Лутфуллоев [17], А.Нуров [101], А.Паҳлавонов [110], Б.Раҳимов [122], Ф.Шарифзода [170], И.Каримова [59], Ш.Сафаров [127], С.Сулаймонов [139], ва дигар муҳаққиқон инъикос ёфтаанд. Дар осори онҳо тамоюли ҷустуҷӯи роҳҳои талабмандии арзишҳои фарҳангии умумибашарии халқи тоҷик дар масъалаи таълиму тарбия инъикос ёфтааст, ки ин ба инкишофи афкори педагогии ҷӣ Шарқ ва ҷӣ дар Ғарб таъсири калон расонд.

«Дар ҷаҳони муосир системаҳои гуногуни арзишӣ мавҷуданд. Ба системаи арзишҳои ҷомеаи аврупоӣ хусусиятҳои зерин хосанд:

- арзишҳои шахсиятӣ, арзишҳое, ки инсон офаридааст – арзишҳои иқтисодӣ (ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби озоди касб, ҳимоя аз бекорӣ, маоши муносиб ва ғайра);

- арзишҳои демократӣ (ҳиисси дӯстӣ, ҳуқуқи озод будан аз таъйиз аз рӯйи наҷод, миллат, ҷинсият, забон, дин, насаб ва ғайра);

- арзишҳои ҷамъиятӣ (ҳуқуқ ба сатҳи зиндагии муносиб» [82,83].

Олими тоҷик, профессор А.Нуров бамаврид навиштаанд: «Ҳар як миллат арзишҳои худро ташаккул дода, ҳамчун муқаддасот аз насл ба насл мегузаронад. Ба ҷумлаи онҳо ҷунин арзишҳои миллӣ ҷун эҷодиёти бебаҳои санъат, санъати бемисли меъморӣ, урфу одат, анъана ва

маросимҳои миллие, ки халқ дар давоми муборизаи худ барои бахту саодат ба даст овардааст, шомил мебошанд. Ин гуна арзишҳои миллий, инъикосгари руҳияи халқ, орзуву омол ва ҳиссиёти миллий мебошанд» [115,67].

Муҳаққиқ Е. Овлякулиев қайд намудаанд: «Мансубият ба нимаи дигари ҳастии маънавӣ, муҳолифи ҳастии ақлонӣ, аммо татбиқкунандаи мабдаъи маънавӣ дар якҷоягӣ бо он аст. Ба ҳастии ақлонӣ ҳақиқат ва дурӯғ, ба ҳастии маънавӣ некӣ ва бадӣ мансубанд. Хушахлоқ, хайрхоҳ, мувофиқ бо ахлоқ, бо қонунҳои ҳақиқат, бо шаъну шарафи инсон, бо қарзи шаҳрванди поквичдон ва покдил. Он инсони бомаънавият, пок ва писандида мебошад. Ҳама гуна фидокорӣ рафтори маънавӣ, нексириштӣ, шучоатмандӣ аст» [118,112].

Дар таърифи А.Г.Хузина фикрҳои зерин барои таҳқиқи мо махсусан арзишманданд: педагогикаи халқӣ - ин анъанаҳои тарбиявиест, ки ҳамчун воситаи нигоҳ доштан, азнавҳосилкунӣ, интиқол ва мустаҳкам намудани таҷрибаи иҷтимоӣ, арзишҳои маънавӣ амал мекунанд.

Таҳқиқотҳои В.Ф.Афанасьев, Г.С.Виноградов, Г.Н.Волков, А.Е.Измаилов, А.П.Орлова, К.Д.Ушинский, Г.Н.Филонов, А.Г.Хузина ва дигар олимони собит мекунанд, ки мақсаду вазифаҳои тарбияи ахлоқӣ дар тарбияи педагогикаи халқӣ - ин тарбияи одами ахлоқи ҳамида ва меҳнатдӯст буда, идеали ахлоқии халқ дар худ сифатҳои - меҳнатдӯстӣ, ватандӯстӣ, поквичдонӣ, ростқавлӣ, эҳтироми одамон, вичдон, меҳрубонӣ, шаъну шараф, шаъну шарафро таҷассум менамояд.

Инак, Г.Н.Волков ба воситаҳои тарбияи ахлоқӣ шумурак, зарбулмасалу мақол, чистон, афсона, эпос, ривоятҳо, яъне жанрҳои эҷодиёти даҳанакии халро ҳисобида, табиат, бозӣ, калом, муошират, урфу одат, санъат, дин, намуна-идеалро омили тарбия медонад [32,17].

Муҳаққиқ О.Бозоров табиат, муошират, сухан (фикр, меҳнат), амал, кирдор, ғаъолият, зиндагӣ, урфу одат, анъана, санъат, дин, мисолро ҳамчун омилҳои тарбия ҷудо мекунад [27,7]. Сухан, кирдор, муошират, урфу одат ва анъанаро воситаи тарбия медонад.

З.Ф.Мубинова чунин мешуморад, ки «воситаҳои тарбияи ахлоқӣ тамоми намудҳои эҷодиёти халқиро дар бар мегиранд, вале дар байни онҳо бояд навъҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ, калимаи модарӣ, хунараҳои шифоҳии мардумӣ, бозиҳо, анъанаҳо, расму оинҳо, идҳо дар ҷои аввал қарор гиранд» [110,16]. С.Кукушкин дин ва табиатро сарчашмаи педагогикаи халқӣ медонад. Аз ин рӯ, дар этнопедагогика оид ба интихоби воситаҳои тарбия ақидаи якдиллона вучуд нашошт.

Дар асоси омӯзиш муайян намудем, ки воситаҳои тарбия дар инҳо иборат мебошанд: каломи модарӣ, эҷодиёти халқ, ашъори шоирону нависандагони классики муосир, бозиҳо, расму оин, идҳо ва ғ.

Ба унвони василаи аввал бояд каломи модариро ном бурд, ки тавассути донишҷӯи забони модарӣ қудрати худро пайдо мекунад. Забон маҳсули иҷтимоӣ таърихӣ, нишондиҳандаи асосии худшиносии шахсӣ ва этникӣ, муҳимтарин унсур сохтори фарҳанги этнос мебошад. Забон фарҳанги маънавии мардумро моддӣ мегардонад, ба ташаккули хусусияти этнофарҳангӣ таъсир мерасонад, ба унсурҳои фарҳанг ишора мекунад, ки аҳамияти функционалии он равшантар ифода ёфтааст.

Бахусус, истифода намудани педагогикаи халқӣ дар низомии маълумоти забондонӣ суҳанронии мактабӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шакли хеле самарабахшӣ ташаккули шахсияти маънавии наврасону навҷавонон мебошад. Чуноне ки аз фаъолияти коллективҳои педагогии муассисаҳои таълимии озмоишӣ айён шуд, зимни ҷараёни дарс ва корҳои берун аз синф истифода намудани эҷодиёти шифоҳии халқ дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [90] тадбири ҷиддии таълиму тарбияи хонандангон дар таҷрибаи педагогии омӯзгорони фанӣ ва ташкилотчиёни корҳои тарбиявӣ аст, ки ба таври васеъ моҳиятан бояд дар сатҳи баланди маълумоти касбӣ қарор дошта бошад.

Олимони олами муттамадин умри оғози забони тоҷикиро ҳанӯз аз давраи асотирии китоби муқаддаси «Авасто», яъне умри онро 6-7-ҳазорсола меҳисобанд. Аз он пас, бо забони паҳлавӣ, баъдан бо забони

дарии қадима - забони ноби тоҷикӣ ба давраи давлатдорӣи Сомониён рост меояд, ки панду андарзҳои Рӯдакӣ ва ҳамасронӣи эшон то ба замони ҳаёту фаъолияти устод С. Айни ганҷинаи бебаҳои осори пурҳикмати тарғиби мероси маънавии таърихи пурифтихори халқи тоҷикро поку беолоиш ифода мекунанд. Бузургон фармудаанд:

«Забон беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,
Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.» [22]

Оре, забон беҳтарин ганҷи пойдории миллат ва таҳавулотӣи аслии он махсуб меёбад. Бештар аз он, маънии «Забони мо – ҳаҷони мо» оламшумул будани забони ноби тоҷикӣ аст, ки аввалин соддабаёнӣи он аз ҷониби сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва баъдан перомунӣи асарҳои ҳовидонаи сардафтари адабиёти муосирӣи тоҷик устод С. Айни нашъунамо ёфт. Ҳарчанд, ки аҷнабиён аз Искандари макдунӣ то ба тохту този муғулон ва туркони бодянишин кӯшишҳои тороч кардани миллату давлати тоҷикро бо ғорат кардан, сӯзонидан, кашида бурдан, кӯштори бераҳмонаи мардум, несту нобуд кардани боигарӣҳои моддиву маънавӣ ба харҷ дода бошанд ҳам, вале забони моро аз байн бурда натавонистанд. Чунки бо ин забон садҳо нобиғаҳои нотакрорӣи тоҷик ва саромадони адабиёти классикӣ ва муосир панду андарзҳои ниёгонро ҳифз намуданд, ки дар дилу дидаи оммаи васеи халқ абадан нақш гардиданд. Ҳамин боигарӣ ва маҳбубияти пойдории забони адабии тоҷик буд, ки:

«Ҳар кас бо забони хеш суҳандон гардад,
Дониستاني сад забон осон гардад.» [157,83]

Тибқи суҳанронӣҳои пурмуҳтавои хеш «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон» [148] нисбати риояи қоидаҳои ноби забони тоҷикӣ чунин ибрози андеша намудааст, ки агар забони миллат ҳастии миллатро таъмин намояд, пас «мо бояд забони шево ва шоиронаи тоҷикиро мисли модар ва Ватани худ дӯст дорем ва онро ҳамчун гавҳари бебаҳои ҳастиямон ҳифз кунем. Забон ойнаест, ки дар он симои пурчилои миллат

равшан инъикос мешавад ва мо бояд ба кадри ин нишонаи ҳастии миллатамон расем ва дар баробари ин, ба омӯзиши забонҳои русиву англисӣ ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ эътибори аввалиндараҷа диҳем. Мо омӯзиш ва аз худ кардани забонҳоро на барои худнамоӣ, балки бо мақсади маърифатнок гардонидани ҷомеа густариш медиҳем. Аз ин рӯ, ҳар як фарди бедордил бояд барои ғанӣ гардидани забони модарӣ ва омӯхтани забонҳои хориҷӣ кӯшиш кунад, ба мутолиаи китоб диққати аввалиндараҷа диҳад ва ҷиҳати баланд бардоштани маърифатнокии худ саъю талош намояд» [180,48].

Тибқи таъкиди хирадмандонаи Пешвои миллат ҳар як шахрванд бояд пеш аз ҳама бо забони модарӣ суҳандон гардад:

Агар сесад забон донӣ, фузун нест,
Ҳама рӯзе ба кор ояд, забун нест.
Надонӣ гар забони миллати хеш,
Пушаймонӣ надорад оқибат суд.

Кунун мардуми тамаддунофари тоҷик шоҳбайти шоири халқии Тоҷикистон Лоиқ Шералиро, ки бо ҳастии забони модарӣ тавҷам зич алоқаманд аст, сармашқи устувор гардонидани забони адабии тоҷик медонанд:

«Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гум кардааст.»[22]

Аз ин пеш устод С. Айни шартӣ мавҷудияти миллатро дар пойдории забони миллат арзёбӣ намуда, таъкид намудааст, ки ҳастии миллат дар вучуди забони модарӣ ифода меёбад.

Пешвои миллат дар оғози китоби дучилдаи ба тозагӣ нашрнамудаи хеш «Забони миллат-ҳастии миллат» чунин иброз доштаанд: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад» [180]. Аз ин ҷост, ки сиёсатмадорони замони муосир забони модариро оғози ҳама оғозҳо, асоси маънавиёт,

маданияти ҳақиқии ботинӣ, худшиносии иҷтимоиву ахлоқии шахс махсуб медонанд.

Ба ҳамин тариқ, риояи забони адабии тоҷик перомуни шаклу усулҳои басо фарроху доманадори фолклор дар амалияи таҷрибаи коллективҳои педагогӣ ва омӯзиши педагогикаи халқӣ барои забондонии хонандагон хеле муҳиманд, ки ҳамзамон ба камолоти маънавию маърифатнокӣ ва худшиносии онҳо мувофиқат мекунанд. Аз ин ҷост, ки дар нақшаҳои тарбиявии омӯзгорон дохил кунонидани омӯзиши педагогикаи халқӣ, яъне таълими фанни этнопедагогика ва истифодаи бомавриди фолклори тоҷик дар шароити кунунӣ баҳри ташаккули забондонии мактабиён мувофиқи мақсад мебошад.

Чунин тадбир метавонад ба рушди забони давлатӣ, ҳифзи мероси ниёгон ва рушду такомули ғояҳои худшиносию ифтихори ватандорӣ кулли мактабиёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии мамлакат мусоидат намояд. Ин ҳам боиси ифтихор аз забони қадимаву зиндаи тоҷикӣ барои наврасон мебошад ва омӯзгорро месазад онҳоро чунин тарбия кунад, ки барои ҳифзи забони қадимаи худ кӯшо бошанд ва ин низ ҷузъе аз тарбияи худшиносии онҳо ба шумор меравад.

Мазмун ва моҳияти афкори **пандомӯзи классикони форсу тоҷик** ҳамчун фалсафаи ахлоқ аз қадимулайём то кунун дар байни оммаи васеи мардум инкишоф ёфта, аз ибтидо ниёз ба таҳқиқи заминаҳои педагогӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дар тули ҳазорсолаҳо миллати куҳанбунёду тамаддунофари тоҷик маданияти хоси ба истилоҳ, педагогиро созмон додааст, ки бар асоси ғояҳои худшиносии миллӣ ташкил ёфтааст.

Арбобони илму фарҳанг, саромадони гузаштаю кунунии олами тамаддун аз осори пурғановати зеҳнию маънавии нобиғаҳои форсу тоҷик баҳра бурдаанд. Оғози эҷодкорӣҳои донишмандон, ҳудогоҳию худшиносӣ, ватандорию меҳанпарастӣ, ақлу заковати инсонӣ ҳам аз ҳамин манбаи бою ғании ҳамкорӣҳои илмию адабӣ ва омӯзишӣ пайдору устувор гардидаанд.

Масъалаҳои ахлоқӣ дар адабиёти оламшумули мо аз замони зуҳури адабиёти шифоҳӣ ва сипас адабиёти хаттӣ яке аз мавзӯҳои меҳварӣ буда, аксари шоирону нависандагони дирӯзу имрӯз атрофи ин масъалаҳо андешаронӣ намудаанд. Масъалаҳои мазкур, махсусан дар «Авасто» ва дигар манбаъҳои тоисломии тоҷикон, дар сарчашмаҳои динӣ, осори ахлоқии ниёгонии тоҷик, дар адабиёт ва дар асарҳои мушаххасе чун «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус [141], «Гулистон» [124] ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ [125], «Андарзномаи Анӯшервон»-и мансуб ба Бадеъи Балхӣ, «Ахлоқи мӯҳсинӣ» ва «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ [154], «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ [1] ва бисёр дигарон хеле нишонрас баён гаштаанд, ки дар тарбияи инсонии комил нақши созгоре доранд.

Ҳифзи муҳити зист дар афкори илмӣ ва бадеии Абуалӣ ибни Сино яке аз ҷойҳои аввалро ишғол кардааст. Ба ақидаи ҳақим, инсон аз рӯзи таваллудаш ба табиат ва неъматҳои бебаҳои он: замин, хаво, хок, об, офтоб, моҳтоб, ситорагон, ҳайвоноту наботот рубарӯ мешавад. Ба ибораи дигар: «худи инсон маҳсули табиат ва муҳити атроф буда, дар ҷараёни ҳаёташ ҳамгуна хаводиси табиат ва поку тоза нигоҳ доштани муҳити хешро дарк менамояд» [130].

Ташаккули нақшаҳои ҳаётӣ, ки худмуайянкунии ахлоқӣ ва иҷтимоиро дар назар дорад, хусусияти хоси давраи наврасӣ ва навҷавонӣ мебошад. Дар давраи наврасӣ одатан мафҳумҳои «кӣ будан» ва «чӣ будан» фарқ намеkunанд. Чизии асосӣ одами хуб, қаҳрамон будан аст, вале масъалаи чӣ тавр иҷро кардани ин корро ҳанӯз ба миён нагузоштааст.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар афкори педагогии худ барои насли наврас ва ҷавонон пеш аз ҳама сифатҳои неки инсониро ташвиқу тарғиб менамояд. Ӯ мегӯяд:

*«Мардӣ набувад фитодаро по задан,
Гар дастии фитодае бигирӣ мардӣ.» [22]*

Бояд қайд кард, ки дар байни мутаффакирони асри IX ва ибтидои асри XI ақидаҳои педагогии Рӯдакӣ ба назарияҳои педагогикаи гуманистӣ бармегарданд ва ашъори ӯ комёбиҳои педагогикаи гуманистӣ, пандҳо ва таълимоти ахлоқии асри X-ро бо ҳам пайвастааст. Услуби таълиму тарбияи Рӯдакӣ бо ақидаҳои инсондӯстӣ дар насли наврас тарбияи хислатҳои баланди ахлоқӣ, мубориза барои адолат, инсондӯстӣ ва ғамхорӣ дар ҳаққи халқ алоқаи зич дорад. Ҳар як инсоне, ки дорони ҷаҳор чиз мебошад, хушбахту солим аст:

*«Ҷаҳор чиз мар озода ро зи ғам бихарад,
Тани дурӯсту хӯи неку номи неку хирад.
Ҳар он, ки эзидаш ин ҳар ҷаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад.» [22]*

Саъдии бузургвор фармудааст:

*«Бани одам аъзои якдигаранд,
Кӣ дар офариниш зи як гавҳаранд
Чу узверо ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту ки худ озод аз ғамӣ
Намояд, ки ноомад ниҳанд одамӣ».[22]*

Бузургтарин шоҳасаре, ки дар таърихи тамаддуни башарият офарида шуда, ба хонадағони кишвари мо дарси хештаншиниву худшиносии миллӣ меомӯзад, ин «Шоҳномаи»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ аст. Ин шоҳасар ҳама заминаҳои таърихӣ ватандориву худшиносии гузаштағони соҳибтамаддуни моро ба ҷаҳониён ва наслҳои баъдинаи миллат муаррифӣ кардааст. Ғояҳои ин шоҳсар наврасону ҷавононро водор менамоянд, ки бо омӯзиши он аз решаи хеш дур намонанд, ва ба вартаи гумномӣ қадам нагузоранд. Ғояҳои ин шоҳасар саршор аз худшиносии миллӣ ва ҳудогоҳӣ буда, муборизаҳои гузаштағони моро барои ҳифзи ватан ва миллати бузург дар худ инъикос намудааст. Омӯзиши ин шоҳасар дар МТМУ ва риштаҳои мувофиқи МТОК наврасону ҷавононро водор менамоянд, ки асолати таърихӣ худро

бишносанд, дар рӯҳияи худшиносии миллӣ тарбия ёбанд ва аз ҳама муҳим далеру чолок ва миллатдӯст тарбия ёбанд.

Суханони андарзомези Абулқосим Фирдавсӣ дар бобати шахси ватандӯст танҳо аз далерӣ ва озодихоҳӣ иборат нест, балки ӯ бояд одами оқил, доно, ҳунарманду хушёру часур ва донандаи ҳунару аслиҳаҳои ҷангӣ бошад.

*«Далерӣ зи ҳушёр будан бувад,
Диловар сазои сутудан бувад.» [22]*

Ё худ мефармояд:

*«Гиромӣ дор онро, ки дар пеши ту,
Сипар кард ҷон аз бадандешии ту.» [97]*

Шоир дар ҷойи дигар ба ҳамин маънӣ гуфтааст:

*«Чу некӣ намоянд, подош кун,
Намон, то шавад, ранди некое кӯхун.
Ғанимат бар ӯ баҳиш, к-ӯ ҷанг ҷуст,
Ба мардӣ дил аз ҷони ширин бишуст.
Ҳар он кас, ки шуд кушта дар қорзор,
В-аз ӯ хурду кӯдак бувад ёдгор.
Чу номиш зи дафтар бихонад дабир,
Дирам пеши кӯдак бувад ногузир.» [97]*

Набояд фаромӯш кард, ки танҳо Абулқосими Фирдавсии ҳамчун шоири меҳанпараст ашъори ватандӯстона дорад. Балки қариб тамоми ниёғони мо дар бораи меҳри Ватан ва аҳамияти ватандӯсти суханони пуларзиш ва ҷолибу ҷозиб эҷод кардаанд. Масалан, ҳангоми хондани шеърӣ

*«Буи ҷӯи Муълиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрабон ояд ҳама...» [22]*

маълум мегардад, ки Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ чӣ гуна тавонистааст дар дили шоҳ меҳри Бухороро ҷой кунад.

Ҳофизи Шерозӣ бошад обу Рукнободу гулгашти Мусаллоро бихишт
ҳисобида, чунин гуфтааст:

*«Бидеҳ соқӣ, майи боқӣ, ки дар ҷаннат нахоҳӣ ёфт,
Канори оби Рукнободу гулгашти Мусаллоро.» [22]*

Камоли Хучандӣ то лаҳзаҳои охири ҳаёт ёди Ватан кард ва бо ҳамин
дард зиндагиро падруд гуфт:

*«Мегардад дилам аз дарди фалак рӯзе шод,
Ба ман ин гуссаи талху ғами даврон то кай?
Охир, эй бахт, маро роҳ ба манзил бирасон,
Ки ба ҷон омадам, ин ранҷи биёбон то кай?» [97]*

Мавзуи меҳанпарастию ва тандӯстӣ дар педагогикаи халқӣ ва
эҷодиёти халқи тоҷик низ фаровон аст, ки яке аз байтҳои таъсирноки он
чунин аст:

*«Лаънат ба касе, ки ай Ватан канда шавад,
Афтад ба ғарибию ба кас банда шавад.» [97]*

Дар ахлоқи ниёгон ҷавонмардӣ мақоми хеле баланд доштааст.
Футувват ё ҷавонмардӣ ин машҳур будан ба сифати ҳамида ва ахлоқи
писандида аст, ки инсонро бо ин хислатҳо аз ашхоси дигар фарқ
мекунонад. Ҷавонмардӣ натиҷаи худтарбиякунии инсон ва сифати
ботинии ӯст. Амир Хусрави Деҳлавӣ дар ин бора мегӯяд:

*«Ҷавонмардӣ, ба даст омӯз худро,
Ки назди ҳамгирон миқдор ёбӣ.
Ба дасти дод бояд шуд ҷавонмард,
Ҷавонмарди забон бисёр ёбӣ».[97]*

Чунин ақидаҳоро бо мазмуни нав дар асрҳои минбаъда шоирони
муосир идома додаанд, ки беҳтарин намунаи он байти зерини
Абулқосими Лоҳутист:

*«Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хизмате ба мардум кардӣ».[22]*

Тоҷикон панднома ва андарзномаҳои зиёде аз ниёғони худ ба мерос гирифтаанд, ки то кунун ҳам метавонанд мавриди истифода қарор дошта бошанд. Ин андарзномаҳоро метавон ба гуруҳҳо ҷудо намуд. 1) сарчашмаҳои зардуштӣ ва андарзномаҳое, ки дар рӯҳияи ахлоқи зардуштӣ ва ориёӣ нигошта шудаанд. Ба ин аввалан худи «Авасто», пандҳои Анӯшервони одил, андарзномаҳои машхуре аз қабилҳои «Андарзи Озарбади Маҳраспандон», «Андарзи Хусрави Ковадон», «Андарзи Беҳзоди Фаррухпирӯз», «Андарзи Пурёткешон», «Андарзи дастурон ва беҳдинон», «Андарзномаи Анӯшервон»-и мансуб ба Бадеъи Балхӣ ва ғайра; 2) сарчашмаҳои исломӣ чун Қуръону ҳадисҳо ва пандномаҳои асосгузори мазҳаби ҳанафӣ чун Имоми Аъзам ва Мотурӯдӣ; 3) андарзномаҳои дар назму насри адабиёти мо овардашуда; 4) асарҳои фалсафии ба ахлоқ бахшида шуда; 5) асарҳои маъмулан серистифода аз илму адабиёт, ки байни онҳо «Қобуснома»[153]-и Унсурмаолии Кайковус, «Ғулистон» ва «Бӯстон»[136]-и Саъдии Шерозӣ, «Ахлоқи носирӣ»[22]-и Насириддини Тӯсӣ, «Ахлоқи муҳсинӣ» ва «Футувватномаи султони»[166]-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва «Баҳористон»[66]-и Абдурахмони Ҷомӣ мавриди таҳлилу омузиш қарор ёфтаанд.

Пиндори нек аз назари зардуштон иборат аз нияти нек аст, ки ба рӯҳияи таълимоти Аҳурамаздо мутобиқ бошад. Пиндори нек омода будан ба набарди зидди шар ва зулмат, мадад ба хешу ақрабо ҳангоми эҳтиёҷ ва хатар, ҳаёти мусолаҳаомез боҳамагон аст.

Фирдавсӣ одамонро чун таълимоти зардуштиён ба ростқавлӣ ва парҳезкорӣ аз дурӯғу фиреб даъват менамояд:

Чавонмардию ростӣ пеша кун,

Ҳама некӯӣ андар андеша кун.

Насихатҳои Унсурулмаолии Кайковус дар таърихи миллати мо хеле сарчашмаи пурарзиш ҳисобида шудаанд. Ин адиб ва мутафаккир яке аз намояндагони барҷастаи фарҳанги асри XI ба ҳисоб меравад. Шоир шахси пуртаҷрибаву донишманд будааст, аз ин рӯ, таҷрибаи рӯзгор ва панду ҳикматҳои хешро дар асараш «Қобуснома» ҷамъоварӣ намудааст.

Муҳимтарин хулосаи асари Унсурмаолии Кайковус ин андешаҳои ӯ дар бораи хислатҳои ҷавонмард аст. Аз ин рӯ, бояд бидонӣ, ки ҷавонмард кист ва чӣ гуна хислатҳое дорад: «Се хислати нахустини ҷавонмард инҳоянд: хирадманд будан, ростӣ пеша кардан ва бо мардум будан. Барои ҷавонмард ин хислатҳо низ ҳатмیان: ҳар чӣ, ки бигӯӣ, бикунӣ ва ҳамеша сабру таҳаммулро ба кор барӣ». Аз ин ҷо бармеояд, ки ҷавонмард будан ҷавҳари «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковусро ташкил медиҳад [153].

Ҳамзамон, Саъдӣ дар низ наврасону ҷавонон, дар умум мардумро ба ҷавонмардиву бахшандагӣ ва олиҳимматӣ роҳнамоӣ месозад:

*«Ҷавонмарду хушхӯю бахшанда бош,
Чу ҳақ бо ту бошад, ту бо банда бош.» [136]*

Дар ҳикояҳои «Гулистон» Саъдӣ беҳуда гузаштани вақт ва фоидаи истифода намудани онро барои насли ҷавон таъкид менамояд.

Дар «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ мавзӯи асосӣ футувват ё ҷавонмардӣ аст. Оид ба ҷавонмардӣ сухан гуфта, зикр бояд кард, ки он аз қадим дар байни ниёғони мо машҳур будааст. Аз нуқтаи назари Ҳусайн Воизи Кошифӣ, далерӣ, хушсуханӣ ва амсоли он низ аз хислатҳои ҷавонмардон буда, оид ба ахлоқи ҳамида ва рафтори намунавӣ овардааст:

*«Меҳрубонӣ кун, ки марди меҳрубон,
Дорад аз асли ҷавонмардӣ нишон.» [166]*

Дар «Баҳористон» нависанда ҳангоми таълиф пеш аз ҳама, мақсади тарбияи насли наврас ва дар ҷавонон парваридани ахлоқи некро дар мадди назар доштааст. Ӯ ҷавонмарди ро бо қадр кардани ахлоқи ҳамида ва парҳез аз корҳои ношоиста – сидқан боадабу бофарҳанг будан тавъам медонад:

*«Ба симу зар ҷавонмардӣ тавон кард,
Хуш он кас, к-ӯ ҷавонмардӣ ба ҷон кард.» [97]*

Одоби муошират қоидаҳое дорад, ки риояи онҳо барои ҳар як фарди ҷомеа шарт ва зарур аст. Метавон гуфт, одоби муошират шохсутунест, ки ҳама гуна ҷомеаи инсониро пойдору бардавом нигоҳ медорад. Чун одоби

муошират дар чомеа мавқеи аввалиндараҷа дорад, биноан суханварони бузурги форсу тоҷик дар мавридҳои гуногун рукнҳои асосии онро ба миён гузоштаанд ва мо бар асоси мулоҳизаҳои эшон баъзе ҷиҳатҳои онро ба таваҷҷӯҳи хонандагони гиромӣ мерасонем.

Дар Достони менуи хирад «қазовати рӯҳи ақл» - Анушервон Озарбоди Маҳраспандон чунин мегӯяд: марди баландпояи доноро гиромӣ дор, аз ӯ сухан бипурс ва аз ӯ сухан бишна. «Сухан ҷуз он чи пурсанд магӯй. Он низ, ки пурсанд, нигариста гӯй. Сухани нарм гӯй!. Гуфтори нарм дор!. Суханеро, ки аз он суди вижае нест, ҷуз барои хуррамӣ магӯ. Сухани тез ба андеша гӯй, чи сухан хуб гуфтан аст ва ҳаст хомӯш будан ва хомӯш будан беҳ аз он ки гуфтан».

Марди соҳибмаърифат касест, ки дар кучо ҷӣ гуфтанаширо медонад. Ва каммаърифат касест, ки маърифатшинос нест ва дар кадом маврид ҷӣ гуфтанаширо намедонад. Обрӯю эътибори инсон баста ба сухангӯй будааст. Ба маврид ва ба қавли Кайковус, ба ҷойгоҳ сухан гуфтан дуввумин ва муҳимтарин шартҳои сухангӯист.

Унсурулмаолии Кайковус, таъкид месозад, ки шахсияти ҳар як инсон ва мақоми маънавии ӯро пеш аз ҳама сухани ӯ муайян мекунад. Одамон дар кадом дараҷа қарор доштани шахсро аз тарзи суханронии ӯ мефаҳманд. Агар бо нармӣ ва лутфу меҳрубонӣ сухан гӯй, ҳамчунин нармӣ ва лутфу меҳрубонӣ мебинӣ, ба таъкид зикр мекунад. Кайковус.

Ин маъниро ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ чунин тақвият медиҳад:

*«Ту чандон ки боӣӣ, сухангӯй боӣ,
Хирадманд бошу ҷаҳонҷӯй боӣ.
Нигар то ҷӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳар ҷӣ гуӣ, ҳамон бишнавӣ.
Дуруштӣ зи кас нашнавад нарм гӯӣ,
Сухан то тавонӣ ба озарм гӯӣ.»[97]*

Барои он ки сухан бомаънию пурмазмуну ва дилрасу дилкушою фараҳбахш бошад, онро андешида, ҳаматарафа санҷида пасон ба забон овардан зарур аст.

Донишманди машхури тоҷику форс Хусайн Воизи Кошифӣ нутқ, суханро шарафи одамӣ сифат карда таъкид месозад ки сухан бояд бо савоб бошад, агар сухан носавоб бошад, пас аз ин гуна сухангӯӣ хомушӣ беҳтар бувад: «Бидон, ки шарафи одамӣ ба нутқ аст ва ҳар кӣ дар нутқ адаб риоят накунад, аз ин шараф бебаҳра бошад. Барои он ки нутқ ба савоб бояд ва илло хомушӣ беҳ аз он бувад» [166].

Кошифӣ тавсия медиҳад, ки одам бояд ба лутф сухан гӯяд, на ба унф (дуруштӣ) дар вақти такаллум хандон ва шукуфон бошад, на турушрӯю гирифта, аз сухани ӯ шунаванда наранҷад, озор наёбад, то аз вай сухан напурсанд, нагӯяд, дар вақти сухан гуфтан овоз баланд накунад, ба чапу рост нанигарад, ғарзomez ва киноя нагӯяд, то фикр накунад сухан нагӯяд, то пушаймон нашавад, дар рӯи шунаванда наҷаҳад ва сухани саҳт нагӯяд, дар миёни сухани мардум сухан дарнаёрад, бисёр нагӯяд ва ғайра.

Дониш ва донишандӯзӣ дар олами мутамаддин вазифа ва шарафи инсон маҳсуб меёбад. Инсон бояд тамоми умр илму дониш ва маърифат омӯзад. Дар Авасто омадааст: «Доноӣ амри хайру нодонӣ амри шар аст». Дар ҳамин радиф Иброҳими Зардушт чунин мегӯяд: «Шир ғизои кӯдак аст ва илм ғизои рӯх».

Бузургмехри Бухтагон вазири шоҳи сосонӣ худ савол медиҳад ва посух мегӯяд: Ба некӣ кӣ комилтар аст? он ки донотар аст. Дар Достони менуи хирад, «қазовати рӯҳи ақл» - чунин омадааст: «*Марди зираку доно монанди замини некӯ, ки дар он тухм афканӣ аз он хурданиҳои гуногун ояд. Ҳар хирад ба дониш ва ҳар дониш ба озмоиш ниёз дорад. Барои фарҳанг хоштан бикӯшед*»[154].

Чои дигар чунин омадааст:

«Аз Анушервони одил пурсиданд:

- Чӣ чиз аст, ки бихиштро сазовор бошад

Гуфт:

- Илм омӯхтану ба ҷавонӣ ба кори ҳақ машғул будан.

-Кадам айб аст, ки наздики мардум мӯътабар намояд

Гуфт:

- *Ҳунари худ гуфтан.*

- *Чӣ чиз аст, ки дониширо биафзояд*

Гуфт:

- *Ростӣ.*

- *Агар илм омӯзам, чӣ ёбам*

Гуфт:

- *Агар хурд бошӣ, бузургу номдор гардӣ, агар муфлис – камбагал бошӣ, тавонгар гардӣ ва агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.*

Фарзанди солеҳу хушахлоқ ва боҳунару донишманд гайр аз ин, ки сарвати азизу бебаҳои падару модар мебошад ба арзиши маънавии давлат ва сармояи зеҳнии он дохил гардида, сатҳу сифати маърифатнокии ҷомеа ва қудрати давлатро муайян месозад. Устоди бузурги ахлоқ Саъдии Шерозӣ дар ин хусус мефармояд: «Фарзандонам касбу ҳунар омӯzed, зеро сарват бақо надорад, соҳибҳунар агар аз мансаб афтад, боке нест. Зеро касбу ҳунар сарвати ӯст. Ҳар кучо ки ӯ равад, соҳиби эҳтиром хоҳад буд. Ҳар кас, ки касбу ҳунар надорад, ҳамвора дар қашшоқӣ хоҳад зист» [154].

Ба қавли устод Абӯабдулоҳи Рӯдакӣ:

«Дониш андар дил чароғи равшан аст,

Ва-з ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст».[22]

Дар олам падидаҳои муқаддасе вучуд доранд, ки бидуни онҳо зиндагии инсон рушд намеёбад ва яке аз онҳо китоб аст. Китоб аст, ки ақлу хирад ва тафаккуру худшиносии инсонҳоро раванқ бахшида, онҳоро ба ҷустуҷӯ, эҷодкорӣ, ихтироъ, кашфиёт ва созандагӣ бунёдкорихо ҳидоят менамояд. Дар рушди ақлу хирад, тафаккур ва худшиносии шахс ҳеҷ чизе ба китоб баробар шуда наметавонад. Донишу биниш, фикру ақида, нуқтаи назар, завқ, фаросат, хотира, ҳунар ва дигар сифатҳои барои инсон зарур маҳз ба воситаи мутолиаи ҳамешагии китоб ташаккул меёбанд. Бинобар он, китобро бо чашми кам набояд дид. Аз ин ҷост, ки донишмандон ба китоб баҳои баланд додаанд ва онро мӯнису ғамхор ва ҳамдаму ҳамрози инсонҳо донистаанд. Аз ҷумла, Абдурахмони Ҷомӣ фармудааст:

*«Аниси кунчи танҳой китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.
Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушода.
Дарунаш ҳамчу гунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ 3-он як табақ дурр» [22].*

Анъанаҳои миллӣ фарҳанги тарбиявии мардумро ифода намуда, вобаста ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа тағйир меёбанд, такмил меёбанд ва нақши тарбиявии худро иҷро менамоянд. Ин заминаи маънавии ниёгон дар доираи касбӣ аз ҷониби омӯзгорони пешқадами кишвар дар шароити демократикунонии ҷамъият ба хонандагон ҳамчун дарси маърифатпарварӣ ҷойгоҳи муносибро ишғол кардааст, ки ба ташакули маънавии наврасон таъсири арзишманд боқӣ гузоштаанд.

Намудҳои тоҷикии бозихи варзишӣ ва бозихи серҳаракат ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги халқ бояд дар низоми тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун омодагии кӯдакон ба ҳаёт ва ҳифзи сарзамини худ истифода шаванд. «Бозӣ як намуди махсуси фаъолияти кӯдак аст, ки муносибати ўро ба воқеияти атроф, пеш аз ҳама иҷтимоӣ, таҷассум мекунад, ки мазмун ва сохтори хоси худро дар субъект ва мотивҳои фаъолият ва системаи махсуси амал дар сохтори онро дорад» [138,76].

Оид ба истифодаи расму оинҳои миллӣ олим Ш.Сафаров чунин қайд мекунанд: «*Ҳар як миллат расму русум, расму оин ва тарзи зиндагии худро дорад. Ҳар як миллат дар тӯли садҳо сол фарҳанги хоси худро дорад, ки дар раванди таълиму тарбия ногузир таъсир мегузорад. Мо саъю кушиш менамоем, ки насли наврасро дар рӯҳи анъанаҳои пешқадам ва ахлоқи пешқадам тарбия намуда, дар онҳо хислатҳои мусбати характерро парварем, расму оинҳои прогрессивии халқиро ба ҳаёт ҷорӣ намоем» [138,29].*

Дар системаи педагогикаи халқӣ расму оинҳо қувваи махсуси таъсири тарбиявӣ доранд. «Оин аз либоспӯшӣ, ороиш додани чизи муҳим аст. Фармоиш - он чизе, ки одатан, муқаррарӣ, баланд, қабул аст.

Анъанаҳо комёбиҳоро мустаҳкам менамуданд, таҷрибаи беҳтарини муносибатҳои инсонӣ, амалҳои расмӣ фазои бозии импровизатсияро ба вуҷуд меоварданд» [113,17].

Низоми анъанаҳои ҳар миллат натиҷаи заҳматҳои тарбиявии он дар тӯли садсолаҳост. Халқ ба воситаи ин низоми худ, маданияти маънавии худ, характери миллий ва психологияи наслҳоро пай дар пай таҷассум мекунад. Дар давраи тағйирёбии анъанаҳои фарҳангӣ маданияти мардумӣ ғанӣ мегардад.

Анъанаҳо нақши механизми иҷтимоии интиқоли таҷрибаи насли калонсолро мебозанд. Моҳияти мутассили дар ҳамин аст. Дар рушди фарҳанг, ҷамъоварӣ, ҳифз ва идомаи анъанаҳои фарҳангӣ, ба наслҳои оянда интиқол додани онҳо аҳамияти бузург дорад. Ба шарофати мутассили интиқол ва рушди анъанаҳо, ғояҳо, шаклҳо ва воситаҳои асосии рушди этнофарҳанг таъмин карда мешавад, ки онҳо аз насл ба насл мегузаранд, инкишоф меёбанд, ғанӣ мешаванд ва тағир меёбанд [30;68]. Пас, анъана ҳифз, таҷдид ва аз насл ба насл интиқол додани намунаҳои фарҳанги интиҳобкардаи афкори ҷамъиятӣ ва пеш аз ҳама усулҳои санҷидашудаи фаъолият ва рафтор мебошад.

Ид инчунин воситаи анъанавии педагогикаи халқӣ мебошад. Омезиши бомақсади воситаҳои педагогикаи халқӣ - бозӣ, каломӣ модарӣ, эҷодиёти даҳонии халқ, урфу одат, анъана дар идҳо кувваи тавоноии тарбиявӣ доранд. Охир, ҳар як ид расму оини ба худ хос дорад, тайёри ба он вақти зиёдеро талаб мекунад, ҳатман навъҳои анъанавии эҷодиёти даҳанакии халқ - суруд, тарона, бозиҳои халқиро дар бар мегирад. Дар ин бора дар сарчашмаҳо чунин баён шудааст: *«Саҳми халқи тоҷик дар маҳзани арзишҳои маънавии инсоният хеле бузург мебошад. Дар арзишҳои умумиинсоние, ки то имрӯз эътироф карда мешаванд (замин, Ватан, оила, инсон, фарҳанг, сулҳ, заҳмат, илм, дониш) менталитети тоҷикон таваҷҷуҳро ба худ ҷалб менамояд»* [161:11].

Ба ҳамин тариқ, баъзе муаллифон ба ҷиҳати маърифатии масъала диққати махсус дода, чизи асосиро дар маҷмӯи донишҳои эмпирикӣ,

маълумотҳои ҷамъкардаи халқ дар бораи одам ва тарбияи ӯ мебинанд. Зимнан, як ҷузъи муҳими педагогикаи халқӣ фаъолияти амалии мардум дар тарбияи насли наврас мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми муайян кардани моҳияти педагогикаи халқӣ на танҳо маҷмӯи донишу маълумоти интиқолёфта, балки фаъолияти амалии тарбиявии одамонро низ дар назар доштан лозим аст, ки ба тӯфайли онҳо ин дониш ба маҳорату малака табдил меёбад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ба сифати анъанаҳои миллии ниёгон Наврӯзи Аҷам, ҳамчун ҷашни солинавии мардуми ориётабори тоҷик бо тамоми сунатҳои волои анъанавиаш – ҳам аз ҷиҳати забон, ҳам хусусиятҳои миллий, ҳам таърихи ташаккули илму фарҳанг беназир буда, бо ташаббуси Пешвои миллат ҷаҳонӣ гардид. Бо қарори бонуфузтарин ташкилоти ҷаҳонӣ – Созмони Милали Муттаҳид ҷашни Наврӯз ба феҳристи арзишмандтарин мероси фарҳангии башарият ворид карда шуд ва 21 март - Рӯзи байналмилалии Наврӯз эълон гардид. Боз ҳам боиси ифтихормандии мо тоҷикон аст, ки барои чунин мақоми баланду ифтихорӣ пайдо кардани Наврӯз Пешвои миллат, Сарвари кишвари тоҷикон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тавассути кӯшишу талошҳои меҳанпарваронаи ҳеш ҳиссаи сазовор гузошт. 23 феввали соли 2010 дар иҷлосияи навбатии 64- уми Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид таҳти унвони «Фарҳанги ҷаҳон» бо аксари овозҳо дар мавзӯи «Рӯзи байналмилалии Наврӯз» қатънома қабул карда шуд.

Ҳамин тавр, барои тарбияи худшиносии миллии наврасон омӯзиши педагогикаи халқӣ ва эҷодиёти халқӣ, маҳз унсурҳои этнопедагогӣ нақши муассир дорад. Зеро педагогикаи халқӣ ва эҷодиёти халқӣ нисбат ба омӯзиши адабиёти илмӣ барои наврасон осонтару соддатар мебошад.

1.3. Роҳу усулҳои ташаккули худшиносии миллии наврасон мавриди истифода аз арзишҳои миллии халқи тоҷик

Ҷомеаи имрӯзаи мо ва махсусан соҳаи маорифро зарур аст, ки бори дигар ба мушкилиҳои соҳаи таълиму тарбия диди нав дошта, ба дурустӣ дарк намояд, ки нахустнумӯи инкишофи соҳаи маориф ин назари тоза ва мақоми сазовор додан ба тарбия дар рӯҳияи арзишҳои миллии мебошад.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки камолоти ахлоқию маънавии насли наврас аз самарнок гардонидани ҳамбастагӣ ҳамкориҳои педагогии пайвастаи мо коллективҳои педагогӣ, хонадони шогирдон ва аҳли ҷомеа вабастагии кулӣ доранд. Собитқадаму устувор гардонидани ҳамкориҳои педагогӣ ва равонию иҷтимоӣ баҳри тарбияи насли баркамол бешубҳа ба худшиносию ҳудогоҳии миллии, бунёдгузорию созандагӣ ва пуриқтидор гардонидани Ватани аҷдодӣ хоҳад расонд.

Дар даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси дастовардҳои илми муосир барои таълими наврасону ҷавонон ва тарбияи ахлоқи ҳамидаи онҳо табдирҳо андешида мешаванд. «Ҳадафи муҳими низоми маориф, - таъкид мекунанд Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон - тарбияи шахсияти ғаъол ва созанда аст. Масъалаҳои дар зеҳну шуури хонандагон ва ҷавонон тарбия кардани эҳсоси ҳудогоҳии миллии, худшиносии таърихӣ, истифодаи анъанҳои беҳтарини маорифи миллии ва умумибашарӣ, арзишҳои фарҳангӣ ахлоқӣ, ки то имрӯз барои ноил шудан ба дастовардҳои илму техника ва фарҳанг мусоидат намудаанд, таҳти таваҷҷуҳи доимии давлат қарор доранд». [182,45]

Баъд аз қабули «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»[88] дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз зумраи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»[87] , Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатӣ дар бораи ҷавонон»[84], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»[89], «Консепсияи миллии тарбия дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон» [86], Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» [27], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2030» [146] коркарду тасдиқ гардиданд.

Нахустин санадҳои муҳим, ки мазмуни тарбияи миллиро муайян мекарданд, «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»[86], мебошад, ки дар он омадааст: *«Моҳият, мақсаду вазифаҳо ва мазмуни сиёсати кунунӣ ва дурнамои давлатро дар соҳаи тарбияи миллии оммаи васеи аҳоли, махсусан насли наврасро дар марҳилаи нави таърихӣ ба танзим оварда, нақш ва мақоми онро дар ташаккули шахсияти инсонӣ комил муайян мекунад»* [86,6].

Мақсад ва вазифаҳои тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оила ва муассисаҳои таълимӣ дар асоси талаботи «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»[86] ва баҳисобгирии хусусиятҳои синнусолии кӯдакон муайян амалӣ мегардад. Аз ҷумла, қайд мегардад, ки *«Тарбияи падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ буда, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷамъият хизмат менамояд. Он ҳамчун фаъолияти махсуси мақсадноки инсон барои рушди шахс ва ворид шудани инсон ба ҷараёни зиндагии воқеӣ ва бунёди ҳаёти маданӣ равона карда мешавад. Мақсади тарбия қисми таркибии мақсаду вазифаҳои давлат қарор мегирад, ки барои амалӣ намудани манфиатҳои давлат, ҷомеа ва ҳар як шаҳрванд равона карда мешавад»* [86,13].

Тарбияи дурудароз инсонро тамоми умр ҳамроҳӣ мекунад. Оила, кудакгон, муассисаи таълимӣ, давлат, ҷомеа - ҳама дар тарбияи дастандаркоранд.

Замина ва роҳҳои асосии амалӣ гаштани Консепсияи миллии тарбия аз инҳо иборатанд.

Заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ

- муҳимтарин заминаи тарбияи миллии давлати миллии мебошад;
- таҳияи қонун, қарор, амру фармонҳо ва ворид намудани тағйироту иловаҳо ба онҳо дар соҳаи тарбияи миллии шаҳрвандони кишвар;

- муайян намудани мақоми забони миллӣ ҳамчун забони илм ва тарбияи миллӣ;
- дастури тарбия қарор додани рамзҳои давлатӣ ва миллӣ;
- дастури тарбия қарор додани гузориш ва таъкидҳои Президента кишварамон, таърихи халқи тоҷик ва зиндагиномаи бузургони миллат;
- баланд бардоштани масъулияти модарон ва падарон ҳамчун дилу дида, нангу номус сихатию саломатии миллат дар тарбияи худ ва фарзандон.

Заминаҳои сиёсӣ

- таҳия ва тасдиқи меъёрҳои муздиҳии муосири кормандони соҳаи маориф ва дигар ашхоси касбӣ, ки ба тарбияи мардум машғуланд;
- мунтазам баланд бардоштани музди кори кормандони соҳаи маориф;
- таҳияи барномаҳои иқтисодӣ, ки бо мақсади пешрафти соҳаи маориф нигаронида шудаанд;
- муҳити ягонаи иқтисодӣ бо назардошти ноҳияҳои ақибмондаи Тоҷикистон;
- маблағгузорӣ барои ташкил ва гузаронидани рамзҳои миллӣ ва ҷорабиниҳои умумимиллӣ.

«Дар Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017»[28] чунин роҳу усулҳои ташаккули худшиносии наврасон муайян гардидааст:

«-ташаққули андешаву шуури миллӣ, ғиромидошти анъанаҳои умумибашарӣ, ҳисси ватанпарастӣ, зеҳни солиму ақли расо, хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, аз ҷумла рафтор, пиндор ва гуфтори нек;

ташвиқ ва тарғиби пандномаи ахлоқии ниёгон, таҳаммулпазирӣ, муомилаву муошират ва ғазилатҳои писандидаи инсонӣ;

- ба роҳ мондани тарғибу ташвиқот тариқи воситаҳои ахбори омма ҷиҳати рушду ташаккули тарбияи насли наврас дар шароити муосир;

- таъмини тарзи ҳаёти солим, пешгирӣ намудани ҳодисаҳои ҷинояткорӣ ва рафторҳои номатлуб» [28,7].

Худтарбиякунӣ кори фаъолонаи мақсадноки инсон оид ба тарбияи худ, инкишоф додани сифатҳои нав ва бартараф намудани сифатҳои

манфӣ мебошад. Ҳаёт ба таври бозътимод исбот кард, ки худтарбиякунӣ шартӣ ҳатмӣ тақмили шахсияти инсон ба шумор меравад.

Дар байни ҷузъҳои таркибии худтарбиякунӣ, пеш аз ҳама, бояд инҳоро қайд кард:

- мақсад ва вазифаҳои амиқан даркшуда;
- идеалҳои дар ҳаёти инсон коркард ва қабулшуда;
- донишҳои идеявӣ- сиёсӣ, психологӣ- педагогӣ, ахлоқӣ ва донишҳои дигар доир ба роҳандозӣ, муҳтаво ва методҳои худтарбиякунӣ ва қобилияти ба он машғул шудан дар ҳама гуна шароит ва вазъияти ҳаёт махсусан, дар лаҳзаҳои душвору мураккаб ва шароити шаддид.

Ҷузъи ибтидоии худтарбиякунӣ, ба мисли намудҳои дигари фаъолият, ниёз ва ангеҷаҳо - ангеҷаҳои мураккабу амиқан даркшуда ба кори системаноку фаъол аз болои худ ба шумор мераванд. Паҳлуи мундариҷа раванди худтарбиякунӣ дар худ ҷанбаҳои мухталифи рушди шахсияти инсон: идеявӣ-сиёсӣ, касбӣ, ахлоқӣ, этикӣ, педагогӣ, ҳуқуқӣ, эстетикӣ, ҷисмонӣ ва ғайраро фаро мегирад. Ҳар яке аз инҳо кори махсуси амалӣ доир ба дар худ тарбия кардани сифатҳои махсус ва алоқаманд бо тартиб додани барномаи худтарбиякуниро талаб мекунад, ки он рушди зеҳн, ирода, эҳсосот, ташаккули эътиқодот ва одатҳои мухталифи рафторро таъмин менамояд.

Ҳамзамон ин соҳаҳои рушди шахсияти инсон байни худ робитаи қавӣ доранд, аз ҳамдигар вобастаанд ва албатта, маҷмӯи бархӯрдҳои марбут ба тарбия кардани онҳо дар ҳудуди талаб мекунанд. Инчунин санҷиш, худназораткунӣ ва ислоҳи доимии раванди худтарбиякунӣ ва пайвасти таҳти роҳнамоии онҳо амал намуданро талаб мекунанд. Дар ин амр ҳештаномӯзӣ ва таҳлилкунии инсон амалу рафтор ва корҳои худ, ки муносибати интиқодӣ ба худ, ба сатҳи рушди сифатҳои шахсии худ, ба ҳолат, имкониятҳо ва нерӯҳои маънавияи ҷисмонии ҳудуди талаб мекунанд, нақши муҳим доранд.

Ин, дар навбати худ, ба баҳодиҳӣ ба худ, ки бидуни он худро шинохтану дар зиндагӣ, муҳити иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҷойгоҳи худро ёфтан имконнопазир аст, алоқаманд мебошад.

Заминаҳои психологӣ худтарбиякунӣ. Худтарбиякунӣ сатҳи муайяни рушди шахс, омодагӣ ва қобилиятҳои ӯ ба худшиносӣ, худогоҳӣ, арзёбии худ, ба муқоисаи рафтори худ бо рафтори одамони дигар, муносибати худтанқидкунӣ ба ғайрияти худ, тарбия кардани хислати устувор ба худтакмилдиҳиро талаб мекунад.

Ҳамчун ғайрияти мустақилона ва муназзаму огоҳонаи инсон худтарбиякунӣ ба бартараф кардани ҳамаи ҷиҳзҳои манфӣю номатлуб дар шуур, дар муносибатҳо, дар рафтору амалҳои инсон равона гардидааст. Дар ин ҳолат худтарбиякунӣ ҳамчун асоси дарунии раванди бозтарбиякунии мустақилонаи шахс зоҳир мегардад.

Шароитҳое, ки ба худтарбиякунӣ мусоидат мекунанд. Худтарбиякунӣ раванди мураккаби зеҳнӣ, иродавӣ ва эмотсионалӣ ба шумор меравад. Дар рафти он муносибати амиқан огоҳона, мақсаднок ва худинтиқодонаи инсон ҳам ба худ ва ҳам ба амалкарди одамони атроф, ҳисси муайяни таассуф аз он, ки ӯ тарбияи комил нагирифтааст, инчунин кӯшиши зиёд, баъзан дар ҳадди ниҳой барои ноил гардидан ба мақсадҳои бамиянгузошта доир ба худтакмилдиҳӣ талаб карда мешавад.

Методҳои худтарбиякунӣ. Худтарбиякунӣ бо ёрии методу воситаҳо ва роҳҳои гуногуни умумӣ ва махсус ба роҳ монда мешавад.

Ба қатори методҳои нисбатан умумии худтарбиякунӣ инҳо дохил мешаванд: худухдадорӣ, худсозмондиҳии зиндагии шахсӣ ва ғайрияти касбӣ, худҳисоботдиҳӣ ва ғайра.

Худухдадорӣ дар худ мақсад ва вазифаҳои огоҳонаи худтакмилдиҳӣ, тасмимҳои таҳияшудаю хуб андешидашуда ва ботинан қабулшуда доир ба дар худ тарбия кардану инкишоф додани ин ё он сифат ва ё гурӯҳи сифатҳоро фаро мегирад.

Мутобиқ ба худухдадорӣ принципҳои қоидаҳои рафтори шахсӣ ҳамчун асоси худсозмондиҳии баланди зиндагии шахсӣ, фаъолияти омӯзишӣ, хизматӣ ва ҷамъиятӣ –сиёсии инсон таҳия карда мешавад.

Расми 4.

Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҳавасмандии дохилии наврасон, ки бо эҳтиёҷоти маънавӣ ва моддӣ онҳо алоқаманд аст, самти арзишҳои бошууруна ва мусбат дошта бошад. Пӯшида нест, ки дар раванди ҷаҳонишавии сарватҳои моддӣ фарҳангӣ наврасону ҷавонон бештар ба қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд, дар ҳоле ки нақши арзишҳои маънавию ахлоқӣ миллӣ коҳиш меёбад. Ин раванд бештар дар гирифтани ақидаҳои бегона, меёру тарзи зиндагӣ, тақлид ба

либоспӯшӣ, шавку завқ ба мусиқии ғарб, тарзи зиндагии наврасону ҷавонон ва ғайра мушоҳида мегардад.

Дар ин маврид академик М.Лутфуллозода чунин қайд мекунад: *«Байни худшиносию ваҳдат робитаи ногусастанист. Худогоҳӣ, худшиносӣ ё ҳештанишносӣ, ки ҳар се як мафҳумро ифода мекунанд, маънои васеъ доранд. Маънои фалсафии онро як тараф бимонему маъноҳои оддӣ наздик ба худамонро бигирем, худогоҳӣ, яъне: - худро дарк кардан; -худро ҳамчун шахсе фаҳмидан;*

- ба кору кирдори худ, тафаккур ва ҳиссиёти худ, хоҳишу ҳаваси худ, донишу доираи назари худ баҳо дода тавоништан аст. Чун шахсе ин фазилятҳоро доро мешавад ва худро то андозае мешиносад, тақдирширо ба тақдири миллату меҳан мепайвандад ва дар шахс хоҳ-нохоҳ дархости ба қадри ватану миллати худ, забон ва адабиёти халқи худ, таъриху фарҳанги кишвари худ, анъана, расму ойинҳои волои халқи худ расидан, ба хоҳири халқу ватани азизи худ ҷон сунурдан пайдо мешавад. Ҳеширо шинохтану дигаронро аз ақиби худ бурдан на танҳо аз фазлу маърифати шахс, балки аз шуҷоату далерӣ ва қаҳрамонии ӯ шаҳодат медиҳад» [20].

Дар идома боз чунин овардааст: *«Ва аммо худшиносӣ мушкилиҳо дорад, дараҷаю зинаҳо дорад. Ҳар кас, ки дар ин роҳ қадам мегузорад, ногузир бояд дараҷа ба дараҷа се зина паси сар бикунанд: 1) худро шинохтан; 2) дигаронро шинохтан; 3) ҳақро шинохтан. Тафаккури миллӣ. Таъкид менамоем: умуман тафаккур на (ҳар як инсон соҳибақл дорой тафаккур аст), балки равнақи тафаккури миллӣ лозим аст. Тафаккуре, ки зарурияти ваҳдатро байни миллати тоҷик, аз як сӯ, ва аз сӯи дигар, байни ҳамаи халқу миллатҳои сокини ҷумҳурии дарк намояд. Дар гузашта мо ба тарбияи чунин тафаккур, беҳтараии тафаккури миллӣ машғул набудем. Инак, тамоми институтҳои тарбия (оила, муассисаи таълимӣ донишгоҳҳо, нажӯҳишгоҳҳо, матбуот, садо ва симо, созмону ҷамъиятҳо...) ба ин кори муқаддас камар банданд, то дар тафаккури ҳамагон аз хурд то калон як тағйироти кулӣ ба нафъи ваҳдати миллӣ ба амал ояд» [96,128].*

Аз таърих далелҳои зиёди таҳия ва истифодаи чунин қоидаҳои самарабахш маълуманд. Масалан: «Агар ман медонам, ки кам медонам, ман кӯшиш мекунам, ки бисёртар донам» ва ё «Барои он ки қуллаи заруриро фатҳ кунӣ, лозим аст, ки қоидаи зеринро риоя кунӣ: ҳафт бор чен кун, як бор бибур»; «Бояд инро ҳамчун қоида қабул кард: беҳтар аст, ки миқдоран кам бошад, вале сифати баланд дошта бошад»; «Беҳтар аст, ки баъди ду сол ва ҳатто баъд аз се сол сурат бигирад, назар ба оне, ки бошитоб, бе ягон умед ба гирифтани маводи муҳимми инсонӣ». Дар зиндагӣ борҳо чунин ҳодисаҳои мушоҳида мешаванд, ки инсон барои худ қоидаҳои шахсии муқаррар менамояд ва саъй меварзад, ки онҳоро ба мақсади худтакмилдиҳӣ ва худсозмондиҳӣ риоя намояд (Замимаи 2).

Тарбияи оилавӣ яке аз равандҳои нозуке мебошад, ки бояд дар зериниҳои педагогӣ, психологӣ чараён гирифта, аз маърифати баланди падару модарон сарчашма гирад. Донишҳои педагогӣ агар бо ба ҳисоб гирифтани ҷиҳатҳои саводноки, маърифатнокӣ ва рафтору дараҷаи донишҳои психологӣ, хусусиятҳои синнусолӣ, хотира, завқ, эҳсосот, шуурнокӣ ва ғайраҳо омӯхта шаванд, барои ташаккули ин донишу хусусиятҳо аз завқи варзишию зебопарастӣ ва навғониҳои ихтирокорӣ хотираи мустаҳкаму эҳсосоти баланди даркнамоӣ барои эҷодкории кӯдакону наврасон афзун мешаванд.

Барои ин омӯзгори таҷрибанок, бахусус роҳбари синфро лозим меояд, ки пеш аз ҳама муҳити маънавӣ-оилавии ҳар як хонандаи худро омӯхта, ба волидони онҳо дар алоҳидагӣ барои баланд бардоштани ҳисси эҷодкории хонандагон маслиҳатҳо диҳад. Ё бояд донанд, ки дониши волидон доир ба фанҳои педагогӣ–психологӣ, мусиқию сурудхонӣ ва расмкашию дигар дар кадом зина қарор дорад. Бо ин мақсад муаллихро лозим меояд, ки дониши волидонро бо анкетаҳо санҷад ва донанд, ки дониши онҳо дар кадом сатҳ меистад. Донишгари чунин омилҳо муаллихро ба хулосае меорад, ки падару модарон бо онҳо дар чараёни тадбирҳои психологию методӣ ҳамкорӣ мекунанд.

Ҳамкориҳои оилаву муассисаи таълимӣ дар замони кунунӣ талаб менамояд, ки дар муассисаи таълимӣ доир ба тарбияи ахлоқию маънавии хонандагон бо падару модарон машварату семинарҳо таъкил карда шаванд, то онҳо аз дастовардҳои муосири таълиму тарбияи кӯдакону наврасон тибқи технологияи муосир огоҳӣ ёбанд. Барои маърузаҳо ва маслиҳатҳо он мавзӯҳоеро интихоб намудан лозим аст, ки худӣ падару модарон онҳоро мефаҳманд ва меҳоянд. Таъсири волидонро дар бораи таъкили тарбияи маънаию ахлоқӣ ва завқи эстетикӣ хонандагон фаҳмонида истода, омӯзгор яке аз чорабиниҳои асосӣи варзишӣ ва санъаткорӣро новобаста аз хусусиятҳои синнусолӣ ҳам дар оила ва ҳам дар муассисаи таълимӣ (инҳо- сурудхонӣ, ихтироъкорӣ, бозии шашкаю шохмот, расмкашӣ, лоиҳасозӣ, тениси рӯимизӣ, навохтан дар созҳои мусиқӣ, рақсидан ва ғайраҳо) таъкил намояд ва ба ҳавасмандгардонии онҳо мусоидат намояд.

Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [87] мафҳумҳои зерин чунин шарҳ дода шудаанд:

«1) фарзанди ноболиг шахсе ба ҳисоб меравад, ки ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ нарасидааст;

2) таълим раванди фаъолияти муштаракӣ падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ баҳри инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонӣи кӯдак мебошад;

3) тарбия раванди мақсадноки ба воя расонидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯст» [87,10].

Аз ин лиҳоз, нақши ҷомеа дар тарбия хеле муҳим аст. Ба ин ҳама вазорату идораҳо, таъкилоту иттиҳодияҳои эҷодӣ, ВАО, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқи касаба, таъкилотҳои ғайридавлатӣ, китобхонаю осорхона, созмонҳои ҷавонон, муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ва ғ. мансубанд. Ҳукуматҳои вилоят ва шаҳру ноҳияҳо, ҷамоати деҳот ва амсоли он низ дар тарбия сахм мегиранд.

Тарбия дар ҷомеа ҳамкориҳои муассисаи таълимӣ, оила ва аҳли ҷамъиятро бо якдигар дар самти иҷрои вазифаи муҳими давлатӣ оид ба тарбияи насли наврас тақозо дорад. Мутаффакири шинохта М.Фитрат дар асари тарбиявӣ «Оила» навиштааст: «Саодат ва иззати ҳар як миллат ба интизоми дохилӣ ва ҳамҷиҳати он вобаста аст. Оромӣ ва осоиштагӣ ба интизоми оилаҳои ҳамин миллат таъям менамояд. Дар кучое, ки оила ба интизоми мустаҳкам таъям намояд, мамлакат ва миллат низ пурқудрат ва муаззам мешавад» [173,4].

Педагогикаи муосир ҳам поягузори асосии тарбияи шахсиятро ба оила марбут медонад, ҳам ташаккули камолоти маънавии хонандагонро бештар дар ҳамкорӣ бо муассисаи таълимӣ арзёбӣ менамояд, ки қомилан дуруст аст. Оилаи дорой маънавияти баланди замонавӣ бо имкониятҳои худ аз дигар сохторҳо дар тарбияи фарзандон бартарии қомилро доро мебошад, зеро қудак дар муҳити оилавӣ аз рӯзи аввали ҳаёташ таҷрибаи зиндагӣ меомӯзад. Имконияти муассисаи таълимӣ дар сурати барқарор намудани алоқаи мустаҳкам бо оила ва аҳли ҷомеа дар таъмини таълиму тарбияи сифатан баланд васеъ мегардад ва муҳити ташаккули маҳорати паси сар намудани душвориҳои мавҷуда шароити муътадил фароҳам меорад.

Х.Раҳимзода дар китоби дарсии «Маърифати оиладорӣ» шарҳ додааст: «Оила – мураббии аввалин, раҳнамои ҳаёт, асосгузори феълӣ атвори ояндаи ҳар як наврас мебошад. Дар оила шахс тарбия ёфта, меёрҳои ахлоқиро аз худ мекунад, ба ҳаёти мустақил омода мегардад ва ба қамол мерасад» [134,15].

Вазифаҳои асосии муассисаҳои таълимӣ ин таълиму тарбияи наврасон, аз ҷумла, таҳсилоти иловагии онҳо, таъмини ҳифзи саломатии таълимгирандагон, танзими рӯзи таълиму тарбияи онҳо буда, як сохтори муҳиме дар ташаккули худшиносии таълимгирандагонаш бошад.

Тадиқиқотҳои сершуморе, ки дар доираи педагогика, психология, фалсафа ва як қатор дигар илмҳо гузаронида шудаанд нақши муҳими

худшиносии миллиро дар ин раванд қайд кардаанд. Ҳарчанд ин раванд дар тамоми ҳаёти инсон ташаккул меёбад, дар ин ҷо марҳилаи муҳим синни наврасӣ ва ҷавонӣ мебошад, зеро ба ин давраҳои синну солӣ ҷустуҷӯи худ, мавқеи худ дар ҳаёт, омӯзиш ва азхудкунии арзишҳо ва қоидаҳои муайяни рафтор дар ҷамъият, шиносӣ бо маданияти мавҷуда хос аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои оила, муассисаи таълимӣ, ва ҷомеа яке аз принципҳои асосӣ ва омили рушди соҳаи маориф ба ҳисоб меравад. Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки *«дар татбиқи сиёсати иҷтимоию фарҳангии давлатии Тоҷикистон се омили асосӣ – ҷомеа, муассисаи таълимӣ ва оила бояд дар ҳамбастагии зич ғаъол бошанд, то ки насли наврасу ҷавони кишвар дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаниносии миллӣ ва таҳаммулу мадоро тарбият ёбанд»* [182].

Ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити зарурӣ дар сатҳи қонунгузорӣ, аз ҷумла амалигардонии талаботи асноди меъёрию ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст. Аз ҷумла, «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» [80], «Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» [88], «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак» [45], «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [87], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [146] ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ асоси қонунгузорию мавзӯи таҳқиқшавандаро ташкил менамояд.

Дар ин самти маориф ва илми педагогикаю психология барои ҳаллу ҷасли бемайлони масоили зарурии ҳамкориҳои педагогӣ миёни хонавода, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа дар пешгирии ҷиноятсодиркунии наврасону ҷавонон пеш аз ҳама ба ҷараёни ҷунин проблемаҳои рӯзмараи воқеӣ эътибори ҷиддӣ додан вазифаи шаҳрвандии ҳар як фарди соҳибдили ҷомеа маҳсуб меёбад. Пеш аз ҳама ба таҳқиқу татбиқи қонунгузорию раванди таълиму тарбияи ахлоқию маънавӣ, ки омили асосии пешгирии ҷинояти саркашҳо (кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсуси таҳсилотӣ) маҳсуб меёбанд, эътибори ҷиддӣ додан зарур аст. Дар ин ҷода ба сиёсати

давлатии Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 таъям намудан таъозои замони муосир аст.

Зикр намудан бамаврид аст, ки бароҳмони хамкори педагогии оила ва муассисаҳои таълими дар баланд бардоштани сатҳи худшиносии милли дар аксар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қонеъкунанда набуда, ихтилофҳои назарраси сатҳи иҷтимоӣ-психологӣ, илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-методи мушоҳида мегардад, ки чунинанд:

✓ дар сатҳи иҷтимоӣ-психологӣ – байни талаботи стандартии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба наврасони иҷтимоишуда ва муносибати номуттасили баъзе омӯзгорон, падару модарон ва шахсон онҳоро ивазкунанда нисбат ба наврасон;

✓ дар сатҳи илмӣ-назариявӣ – байни талаботи ҷомеа ба ташаккули тафаккури мантикии наврасон ва истифодаи методҳои анъанавии тамоили рӯйбардоркунию айнан бахотиргирии маводи таълими аз тарафи наврасон;

✓ дар сатҳи илмӣ-методи – байни зарурии амалигардони муносибати босалоҳият ба таълим ва бартарӣ доштани тарзу усули анъанавии ташкили раванди таълим [120].

Тарбияи наврасону ҷавонон аз ҷумлаи афзалиятҳои дигаргуниҳои бунёдии ҚТ ба шумор рафта, раванди татбиқи ин ҳадаф дар ҷомеаи муосири кишвар буда, ба пешрафти маърифати ҳуқуқи ҷавонон таъсири назаррасе дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки хонандагони аз таҳсил дурмонда бо сабабҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ фирефтаи муҳити нобахангоми атроф гардида, аз дидану шунидани беадолатиҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба хашму ғазаб меоянд; ба қорҳои ношоиста даст зада қонуншиканӣ ва ҷиноят содир мекунанд. Борҳо ба қамина муяссар гардидааст, ки бо наврасону навҷавонони дорои эҳтиёҷоти махсуси таҳсилоти дар қайди таълимгоҳбуда ва берун аз онмонда суҳбату машваратҳои инфиродии амалӣ гузаронида, ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардам; аз сабабу воқеияти ҷиноии онҳо огоҳ шавам; бо самимияту

адолатхоӣ онҳоро қаноатманд созам; чораҳои саривақтии таъҷилии андешам; бо падару модарон ва шахсони ивазкунандаи онҳо ҳамсухбат шавам; роҳу равиши ҳаллу ҷасли масъалаи мавҷударо бо ҳамроҳии онҳо ошкор намоям; бо кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва коллективҳои педагогии таълимгоҳҳо дар тамос бошам.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки камолоти ахлоқию маънавии насли наврас аз самарнок гардонидани ҳамбастагӣ ҳамкориҳои педагогии пайвастаи мо коллективҳои педагогӣ, хонадони шогирдон ва аҳли чомеа вабастагии кулӣ доранд. Собитқадаму устувор гардонидани ҳамкориҳои педагогӣ ва психологию иҷтимоӣ баҳри тарбияи насли баркамол бешубҳа ба худшиносию ҳудогоҳии миллӣ, бунёдгузорию созандагӣ ва пуриқтидор гардонидани Ватани аҷдодӣ хоҳад расонд.

Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли ин фарқиятҳо саволҳои муҳими таҳқиқотиро ба миён овард, ки он аз муайян намудани «Мавқеи ҳамкориҳои педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ дар баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ» иборат аст.

Ҳадафи таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ муайян кардани нақш ва имкониятҳои ҳамкориҳои педагогии оид ва МТМУ дар ташаккули раванди тарбияи маънавию ахлоқӣ ва худшиносии наврасон аст.

Зимни таҳқиқот **вазифаҳои зерин** иҷро шуданд:

- вазъи феълии ҳамкориҳои педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ дар баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ дар муассисаҳои таълимӣ омӯхта шуд;
- натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқот тавассути баргузориҳои семинар-машварат ва ҷамъомадҳои умумимуассисаи таълимӣ баррасӣ гардид;
- бобати расондани ёрии амалию методӣ ба масъулон, роҳбарият, роҳбарони синфҳо ва омӯзгорон дастуру мақолаҳо таҳия гардиданд, ки пешниҳоди муассисаҳои таълимӣ карда мешавад.

Зимни иҷрои вазифаҳои зикршуда методҳои зерини тадқиқотӣ истифода гардид: «фокус група» (ҷамъовариҳои маълумот бо роҳи суҳбатҳои гурӯҳии рӯ ба рӯ ва муҳокимаронии гурӯҳӣ) суҳбати инфиродӣ,

мушоҳида, анкета, инчунин гузаронидани семинар- машварат ва машғулиятҳои омӯзишӣ.

Тарбия вазифаи тамоми ҷомеа ба ҳисоб меравад, аммо масъулияти соҳаи маориф дар корҳои тарбиявӣ бештар мебошад. Аз ин рӯ, ВМИ ҚТ дар ин самт корҳои зеринро амалӣ мегардонад:

- вазифаҳои роҳбарони синфхоро дар гузаронидани соатҳои тарбиявӣ муайян мекунад, китобҳо ва барномаҳои тарбиявиро барои тамоми зинаҳои таҳсилот таҳия ва тасдиқ намуда, мунтазам тақмил медиҳад;

- барои таҳияи барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз фанҳои ҷомеашиносӣ барои тамоми зинаҳои таҳсилот барои рушди худшиносии наврасон дар таҷриба ба тафаккур, фарҳанг ва ахлоқи миллӣ заминаҳои мусоид фароҳам меорад;

- рӯйхати тавсиявии китобҳои бадеиро барои мутолиаи беруназсинфӣ барои тамоми зинаҳои таҳсилот таҳия ва тасдиқ мекунад;

- барои мубориза бо амалҳои коррупсионӣ, экстремизм ва терроризм, инчунин барои «иммунизатсияи иҷтимоии наврасону ҷавонон» аз гаравидан ба ҳар гуна ҳаракатҳои радикалӣ ва бегонапарастӣ тадбирҳо меандешад ва ғайра.

Мусаллам аст, ки ҳар кор, чи қори маънавӣ ва чи қори моддӣ, появу бунёд ва заминаву сарчашма доранд. Аз ин рӯ, тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон низ заминаҳои педагогӣ иҷтимоӣ ва ташкилӣ таъминӣ дорад:

1. Давлатдорӣ миллӣ;
2. Тафаккури миллӣ;
3. Алоқа, робитаи иттилоотӣ байни вилоят, минтақа, ноҳияҳо;
4. Таҳсили якҷояи наврасону ҷавонон;

5. Хизмат дар сафи Артиши миллӣ. Ба қавли бузургвор Саъдӣ: «Гар зи ишқи Ватан ҳарф мезанӣ, сарбоз шав!» [136,18].

Дар асоси гуфтаҳои зикршуда, барномаи мукаммале таҳия гардид, ки синну сол, дараҷаи донишу фаҳмиш ва ҷаҳонбинии наврасонро дар

ҳамкорӣ бо қишрҳои гуногуни аҳоли дар бар мегирад. Таҳияи «Барномаи ташаккули худшиносии миллӣ тавассути педагогикаи халқӣ дар фаъолияти берун аз таълимӣ» маҷмӯи чорабиниҳоро доир ба мафҳуми моҳият ва роҳи усулҳои тарбияи ахлоқӣ-маънавиро дар наврасону ҷавонон дар бар гирифта, ҷустуҷӯю дарёфти тадбирҳои тарбиявиро дар шароити макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ мекунад, ки танҳо тибқи таъсиррасонии дастаҷамъии педагогӣ-психологӣ-тиббӣ роҳнамонии методии мувофиқеро пешниҳод намудан имконпазир аст.

№	Номгӯимашғулиятҳо	Шахсони масъул	Мухлати иҷро
1.	Ташкили вохӯриҳои хонандагони муассисаи таълимӣ бо намояндагони Артиши миллӣ	Маъмурияти муассисаи таълимӣ	Мавридҳои зарурӣ
2.	Ташкили маҷлисҳои падару модарон дар ҳузури намояндагони сохторҳои гуногуни давлатӣ дар самти ташаккули худшиносии миллӣ	Роҳбарони синфҳо	Дар ҳар сема
3.	Ошкорнамоии саривақтӣ ва ба назорат гирифтани хонандагони аз таҳсил дурмонда дар маҳали низоъҳои байнимуассисаи таълимӣ	Роҳбарони синфҳо, равшаншинос муассисаи таълимӣ	Ба таври доимӣ
4.	Ташкили қорҳои фаҳмондадихӣ бо хонандагони дар оила, муассисаи таълимӣ ва берун аз он	Маъмурият, Роҳбарони синфҳо	Ҳангоми ҳолатҳои фавқулодда
5.	Ташкили суҳбатҳои инфиродӣ бо хонандагон ва волидонии онҳо дар муассисаи таълимӣ ва оила	Роҳбарони синфҳо, равшаншинос муассисаи таълимӣ	Моҳе як бор
6.	Гузариши таҳлили психологӣ ва муайяннамоии сабабҳои аз таҳсил дур мондани хонандагони алоҳида. Аз	Равшаншинос муассисаи таълимӣ дар ҳамкорӣ бо	Ҳангоми такроран рӯй додани падидаҳои бадафторӣ

	натиҷаи ташхис огоҳ намудани падару модарон	роҳбарони синфҳо	
8.	Ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои муассисаи таълимӣ, оила, ҷомеа (маҳалла) дар самти тарбия ва ҷалби хонандагон (ташкили конفرонс, семинар, мизи мудаввар, озмун, мусобиқаҳои варзишӣ ва ғ-ҳо).	Маъмурияти муассисаи таълимӣ дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои дахлдор	Дар давоми соли ҷорӣ мувофиқи нақшаи пешбинишуда ва зарурат
9.	Ҷалб намудани хонандагон ба ҷорабиниҳои варзишӣ	Роҳбарони синфҳо	Мунтазам
10.	Ҷалби хонандагони эҳтиёҷманд ба маҳфилҳои бадеӣ ва бозӣҳои зеҳнӣ, аз қабилӣ «Маҳфили зарифон», байтбарак, викторинаҳо ва ғ.	Равоншиносӣ муассисаи таълимӣ роҳбарони синфҳо	Аз рӯи нақша
11.	Шиносоӣ бо вазъи хонаводагӣ ва дастгирии хонандагони	Роҳбарони синфҳо	Мунтазам
13.	Таҳияи гӯшаи методӣ «Ёрии омӯзгор ба хонандагони дар тарбияи худшиносии миллӣ» (дар утоқи методӣ ва ё хонаи муаллимон)	Иттиҳодияи методӣ муассисаи таълимӣ	Дар оғози соли нави таҳсил
14.	Ташкили тарзи ҳаёти солими хонандагон тавассути ҷалби онҳо ба мусобиқаҳои варзишӣ, табобатӣ ва ҳавасмандгардонӣ ба касбу ҳунар	Равоншинос дар мувофиқа бо омӯзгори фанни варзиш ва бунгоҳи тиббӣ	Мавридҳои зарурӣ ва муҳлати муайян мувофиқи реҷаи корӣ ва ҷадвали дарсӣ
15.	Дар доираи Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» мустаҳкам намудани равободии тарафайни муассисаи таълимӣ бо оила, мақомоти ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо, ҳадамоти маориф, намояндагӣ аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ роҷеъ ба пешгирии	Ҷониш.дир. доир ба корҳои тарбиявӣ Кумитаи падару модарон, идораҳои дахлдор ва шӯъбаҳои маориф	Ҳангоми машваратҳои январӣ, августи омӯзгорон, мавридҳои машварати волидон, вохӯриҳо бо намояндагони

	косташавии ахлоқи кӯдакону наврасон		муассисаҳои гуногун
17.	Вобаста ба ҷашнвораҳои таърихӣ ва идҳои суннатии ниёгон ташкилу гузаронидани соатҳои кушоди тарбиявӣ	МТМУ	Мавридҳои баргузориҳои ҷашнвораҳо, соатҳои тарбиявӣ

Асоси методологии тарбияи ахлоқиро таълимоти фалсафӣ оид ба ягонагӣ ва алоқамандии инсон ва ҷомеа ташкил медиҳад, зеро тарбияи ахлоқӣ ба кӯдак имкони аз худ намудани таҷрибаи зиндагиро фароҳам меорад. Инҷо арзишҳои маънавӣ зери мафҳумҳои адолатпарварӣ, ҳақиқатҷӯӣ, инсонпарварӣ, таҳаммулгароӣ, некӣ қардан ва ғайраҳо дар назар дошта мешаванд, ки дар раванди муоширату муносибат бо муҳити атроф аз худ гардида, олами ботинии наврасро бой мегардонанд.

Ахлоқ яке аз шаклҳои махсуси маърифат ба ҳисоб меравад. Ахлоқ ҳамчун маърифат тавассути рафтори одамон аз назари некиву бадӣ танзим мегардад. Вазифаи маърифатии ахлоқ рафторро ба танзим дароварда арзишҳои маънавию ташаккул медиҳад. Шиносӣ бо арзишҳои ахлоқӣ баташаққули шахсият ҳамчун инсонии ҳушахлоқу ҳушмуомила, ботадбиру боандеша таъсир мерасонад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тарбияи наврасону ҷавонон аз рӯи маводи дар китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ аёнӣ таълимӣ ва манбаъҳои илмӣ инъикосёфта бо низомии муайяни педагогӣ сурат мегирад. Инчунин, омӯзгорону мутахассисон бо тарбияи миллии толибилмон машғуланд. Дар ин замина то ҳатми МТМУ сифатҳои миллии насли наврас ташаккул меёбанд, ки қисман ба эътиқод ва ҷаҳонбинӣ мубаддал мегарданд ва онҳо барои дар оянда боз ҳам густариш додани донишу малака ва заминаи азхудкунии арзишҳои милли ва умумибашарӣ омода мегарданд.[26;59;139]

Одамро на молу сарват, балки илму дониш зиндаю ҷовид нигоҳ медорад. Инсон на бо ганҷу сарват, балки ба василаи илму дониш ҷаҳонро тасхир месозад. Абӯшақури Балхӣ беҳуда нагуфта:

*«Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтан,
Ба дониш тавон риштану бофтан.» [25]*

Камоли хушнудист, ки ин анъанаи нек имрӯзҳо идома меёбад. Давлати озоду навбунёди мо бо сарвари Президентии кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба китобу китобхона, ба илму дониш таваҷҷӯҳи хоса зоҳир месозад. Ин аст, ки дар дили шаҳри Душанбе-пойтахти Тоҷикистони азиз бинои зебо ва мӯҳташами Китобхонаи миллии қомат афрохт ва он дар Осиёи Марказӣ назир надорад. Беш аз ин, Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба китоб ва илму дониш, таълиму тарбият ва маориф эътибори ҷиддӣ медиҳад ва аз навҷавонон пайваста даъват ба амал меорад, ки донишу маърифат омӯзанд ва дар ҷомеа мақоми хешро пайдо, намоянд.

Дар робита бо ин Сардори давлати навбунёду соҳибистиклоли мо таъкид сохтааст: *«Сарчашмаи илму дониши дунё китоб аст, Китоб бояд ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири зиндагӣ роҳнамои шумо бошад. Чунончӣ, дар яке аз ҳадисҳои Ҳазрати Муҳаммад (с) омадааст: илм дӯсти мӯъмин асту адаб мададгор ва ақл раҳнамову амал нешрав, мадуро падару некӣ бародар ва сабр калиди маърифат. Яъне, ҳар фарде, ки илм талаб кунад, оқилу хирадманд, ҳалиму меҳрубон мешавад ва ақлаш равшану амалаш нешрав мегардад, дар вучудаш меҳру вафо ва некиву нақӯкорӣ падид меояд, ки ҳамаи ин арзишҳои фарҳангиву ахлоқиро бо сабру таҳаммул метавон ба даст овард»* [182,34].

Саромадони илму адаби тоҷик бо фазилатҳои волои худ монанди китобдорӣ, китобхонӣ, дӯст доштани китоб ва амсоли инҳо шӯҳрат доштанд ва ин мардум тафаккури китобӣ доштанд. Ҳар шахсе, ки то андозае аз илму ҳунар баҳра мебурд, ҳатман дар хонаи худ китобхона бунёд мекард ва ҳар китобево авроқеро, ки бар дасташ меафтод, ба он шомил менамуд.

Аммо на ҳамаи волидон ба таълиму тарбияи фарзандон, аз ҷумла ба тарзи китобхонии онҳо, таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд. Дар натиҷа, баъзе бачаҳо умуман китоби бадеиро ба даст намегиранд, дар бораи асари бадаеӣ тасаввурот надоранд, ба моҳияти он сарфаҳм намераванд. Ин падидаи номатлуб буда, имрӯзҳо ҳамаро ба ташвиш овардааст. Агар бачаҳо аз китобу китобхонӣ дур монанд, ин аввал зарар ба ояндаи онҳо ва сипас зарар ба ҷомеа хоҳад буд, чаро ки ҷомеаи инсонӣ бо нури дониш,

ақлу хирад ва маърифату маънавият рушд меёбад. Агар кас китоб нахонад, донишу маърифатро аз кучо мегирад? Забонро, ки муҳимтарин омили ташаккули маърифату маънавият аст, аз кучо меомӯзад?

Барои ин зарур аст, ки ҳамкориҳои мактабу волидон дар мутолиаи китобхонии мактабӣ баъди ба итмом расидани дарсҳо дар хона низ он зери назорати катъӣ қарор дода шуда бошад. Ташаккули маданияти китобхонӣ, ки ба тақмили ҷаҳондонӣ ва ҷаҳонфаҳмӣ хонандагон хубтару беҳтар мусоидат менамояд, вазифаи муҳими мактабу волидон ба шумор меравад. Асосан дар шароити мавҷуд будани иттилооти хеле зиёд ва баъзан ба синну сол ва табъи хонанда номувофиқ зарурати рӯ овардан ба хониши асарҳои бадеӣ афзун мегардад.

Пешбурди ҷомеа, болоравии сатҳи зиндагии мардум, азхудкунии имкониятҳои нави технологӣ ва дар умум рушди иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ аз қомеъии илму маориф, махсусан ташкили босамари чараёни таълиму тарбияи наврасону ҷавонон вобаста аст. Самти дигари ҳамкориҳои мактабу оила ба инобат гирифтани хусусияти замони инкишофи босуръати техника ва таҳнология мебошад, ки ҳар як фардро вазифадор менамояд ба маълумоти дар мактаб гирифта маҳдуд нашуда, ба худомӯзию худташаккулдиҳӣ, ба омӯзиши пай дар пай, ба мутолиаи адабиёти илмӣ, бадеӣ, иттилоотӣ одат намояд ва мунтазам дониши хешро сайқал диҳад.

«Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон»[122] ба соҳаи маорифи кишвар таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, қайд мекунанд, ки *«Муассисаи таълимӣ макони муқаддасе мебошад, ки фарзандони мо дар муҳити он соҳиби саводу маърифат ва илму дониш мегарданд, мероси гаронбаҳои таъриху фарҳанги халқамонро аз худ мекунанд, сабақи ватандӯстиву оӣини ватандорӣ мегиранд ва ба тӯфайли он дар ҷомеа мақоми арзанда пайдо менамоянд. Мо барои беҳтар кардани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бояд тамоми шароити заруриро муҳайё карда, дар ин раванд масъулияти падару модар, аҳли ҷомеа ва омӯзгоронро боз ҳам баланд бардорем»* [122,34].

Самтҳои асосии ислоҳоти соҳаи маориф дар шароити кунунӣ бо иштироки фаъолонаи сокинони деҳот ва рушди мунтазами ҷомеа ба пуррагӣ ошкор гардидани табиати башардӯстонаи он, мунтазам баланд бардоштани фаъолияти эҷодии падару модарон ва омӯзгорон равона шудааст.

Оила дар ҷумҳурии мо ҳамчун таъҷиҳ ва яҷейкаи бозътимоди давлат дар ҳамкорӣ бо муассисаи таълимӣ фаъолияти ҳамкориҳои мунтазам заруриро бо аҳли босалоҳияти роҳбарикунандаи идораи ҷомеа пеш мебарад. Имрӯз эҳтиёҷ ба ҷунин ҳамкориҳо аз гузашта ҳам зиёд афзун гардидааст ва ин талабот аз масъалаи мубрами ҷомеа ба шумор меравад.

Расми 3.

Шаклҳои ҳамкорӣ омӯзгорон, волидон, мутахассисони соҳаи маориф дар маҳал, қоршиносон ва фаъолони ҷамъиятӣ оид ба ташаккули худшиносии наврасон аз баргузориҳои чунин қорабиниҳо иборат буд:

1. Роҳбарияти муассисаи таълимӣ:

- гузаронидани суҳбату вохӯриҳо бо роҳбарони синф, Ассосиатсияи волидону омӯзгорон (АВО), кумитаи иттифоқи қасаба оид ба ташаккули худшиносии миллӣ;

- чалби равоншинос чихати гузаронидани суҳбатҳои психологӣ бо хонандагон ва расонидани ёрии психологӣ ба онҳо ба ин васила кам кардани сатҳи хавф, эҳтимолияти ба гурӯҳи зикршуда шомил шудани хонандагон, вусъати корҳои тарбиявӣ дар ин самт;

- бо дарназардошти сабабу омилҳо чалби намояндагони мақомоти дахлдори давлатӣ, соҳибкорон, ниҳодҳои иҷтимоию ҷамъиятӣ чихати ҳалли мушкилоти хонанда ва оилавии он;

- пешниҳоди маълумоти ғаврӣ ба падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) ва мақомоти дахлдори давлатӣ дар бораи аз муассиса хориҷ гардидан ё ба муассисаи таълимии дигар гузаронидани хонанда;

- ташвиқ ва тарғиби осори пандомези ниёгон дар бораи тарбияи худшиносии миллӣ;

2. Омузгорони соҳибтаҷриба:

- ба дарсҳои иловагӣ фаро гирифтани хонандагоне, ки донишашон суст аст, ки майли тарқи таҳсил доранд. Ҳавасаманд намудани онҳо ба омӯзиш. Таълими корҳои таълимӣ. Омӯзгори ҷӯяндаву пӯянда доир ба мафҳумҳои ғавқуззикр аз ашъор шоироне, ки наврасону ҷавонон чандон намешиносанд, мисолҳо оварда, ба самъи онҳо мерасонанд, ки «Ваҳдат» ва «худшиносии миллӣ» падидаи муқаддас буда, «маҳалгарой» падидаи манфӣ ва як навъ мараз ба шумор меравад, ки оянда ба пешравиҳои миллат низ таъсири манфӣ мерасонад.

3. Роҳбари синф:

- муайян кардани омил, сатҳи хавфи хонандагоне, ки эҳтимолияти ба «гурӯҳи хавф» шомил шуданашон бештар аст;

- таҳия ва пешниҳоди рӯйхати хонандагони «гурӯҳи хавф» ба роҳбарияти муассиса;

- гузаронидани вохӯриву ҷамъомадҳои синфӣ бо кумитаи падару модарон ва психологи муассиса оид ба хонандагоне, ки эҳтимолияти ба «гурӯҳи хавф» шомил шуданашон бештар аст;

- тавсеаи ҳамкорӣ ва андешидани тадбирҳои амалӣ ҷиҳати паст кардани сатҳи хавф ва пешгирии хонандагоне, ки эҳтимолияти ба «гурӯҳи хавф»шомил шуданашон бештар аст;

- мунтазам кор бурдан бо хонандагони «гурӯҳи хавф».

4. Ассотиатсияи волидону омӯзгорон (АВО)

Ассотиатсияи волидон ва омӯзгорони мактабҳо ташкилоти худидоракуни мебошад, ки дар натиҷаи ақидаи озоди омма созмон ёфта, дар асоси масъалаҳои бамиёномадаи умумӣ дар низоми идораи маориф, ки тарбияи хонандагон, ташаккули неруи интеллектуалии насли наврас, ҳуқуқҳои онҳо ва ҳифзи вазифа ва супоришҳои омӯзгоронро танзим мегардонад, ба роҳ монда мешавад:

- баргузориҳои суҳбату вохӯриҳои судманд бо раиси маҳалла, ҷамоати деҳот, ниҳодҳои ҷамъиятию иҷтимоӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти хонандагони берун аз таҳсил;

- якҷоя бо роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ гузаронидани суҳбату ҷамъомадҳои мақсаднок бо падару модарон ва ниҳодҳои ҷамъиятию иҷтимоӣ ҷиҳати дастгирии хонандагоне, ки дар берун аз таҳсил қарор доранд;

- ҷалби раиси маҳалла, ҷамоати деҳот, ниҳодҳои иҷтимоиву ҷамъиятӣ ва соҳибкорону шахсони саховатманд ҷиҳати дастгирии оилаҳои камбизоат ва хонандагоне, ки мушкилоти оилавӣ доранд.

5. Созмонҳои талабагӣ

- созмон додани гурӯҳи фаъол вобаста ба амалигардони Низоми огоҳони барвақтӣ ва корҳои тарғиботӣ ҷиҳати пешгирии тарки таҳсил намудани хонандагон;

- вобаста кардани хонандагони фаъол бо хонандагони суствхон, ташкили омӯзиши муштарак, ба роҳ мондани корҳои гурӯҳӣ, ба ин васила равона кардани худи хонандаи дар берун аз таҳсил қарордошта ба ҳалли мушкилоти таълимӣ;

- тавассути хонандагони фаъол ҳавасманд намудани хонандагони суствхон ба омӯзиш;

- ташкили маҳфили ҷамъомадҳо ва таъмини иштироки хонандаи дар гурӯҳи берун аз таҳсил дошта, ба маҳфилҳо ба ин васила баланд бардоштани ҳавасмандӣ ва масъулияти хонандагони гурӯҳи зикршуда дар ташкилу баргузори чорабиниҳои мазкур.

7. Психологи муассисаи таълимӣ:

- дар асоси пешниҳоди роҳбари синф омӯхтани омилҳо, сатҳи ҳавф ва эҳтимолияти ба «гурӯҳи ҳавф» шомил шудани хонандагон;
- гузаронидани суҳбату вохӯриҳои инфиродӣ бо хонандагони «гурӯҳи ҳавф»;
- гузаронидани суҳбату вохӯриҳо бо падару модарон;
- гузаронидани суҳбатҳои психологӣ бо роҳбарони синфҳо ва омӯзгорони фанӣ чӣхати татбиқи низоми огоҳонии барвақтӣ оид ба пешгирӣ кардани майли тарки таҳсил кардани хонандагон, андешидани тадбирҳои таълимию тарбиявӣ дар ин самт;
- ёрии психологӣ ба падару модарони ҷавон, падару модарони оилаҳои камбизоат ва нопурра.

9. Маркази таҳсилоти иловагӣ

- дар асоси барномаҳои иловагии таълимӣ ва хизматрасонии иловагии таълимӣ фаро гирифтани кӯдакон ба академияҳои хурди илмӣ , марказҳои эҷодӣ , клубҳо ва лагерҳои варзишию сайёҳӣ ;
- тақвияти фаъолияти марказ таъсиси ихтисосу маҳфилҳои муосир, ҷалби бештари хонандагон ба таҳсилоти иловагӣ ;
- тавсеаи ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимӣ чӣхати фарогирии хонандагон ба маҳфилҳо, қасрҳо, хонаву студияҳои эҷодиёти кӯдакону наврасон, лагерҳои варзишию сайёҳӣ дар вақти таътили тобистона.

10. Намояндаи шӯбаи маориф

- ҳамкориҳои судманд бо муассисаи таълимӣ , барпо намудани суҳбату вохӯриҳо бо роҳбарону омӯзгорони муассисаи таълимӣ оид масъалаҳои таълиму тарбия, мушкилоти ба миёномада дар ин самт ва ҳалли онҳо, баррасии натиҷаҳои таълим ва раванди корҳои тарбиявӣ бо хонандагон дар муассисаи таълимӣ;

11. Корманди ШВКД

- ҳамкории мақсаднок бо муассисаҳои таълимӣ;
- баргузории вохӯриҳои судманд бо намоёндагони шуъбаи маориф, роҳбарияти муассиса, иттифоқи касаба, психологҳои муассиса ва омӯзгорони соҳибтаҷриба оид ба татбиқи Низоми огоҳонии барвақтӣ (НОБ) чиҳати пешгирии ҳамагуна амалҳои номатлуб аз тарафи хонандагон аз ҷумла, хонандагоне, ки майли тарки таҳсил кардан доранд, ё дар марказҳои компютерӣ бештар вақти худро мегузаронанд;
- гузаронидани суҳбату вохӯриҳо бо падару модарон оид ба риоя ва иҷрои Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»[86] ба ин васила баланд бардоштани масъулияти онҳо оид ба таълиму тарбия;
- вохӯрӣ ва аз наздик шинос шудан ба вазъи оилавии хонандагоне, андешидани тадбирҳои амаливу чораҳои ислоҳӣ дар доираи салоҳият;

12. Раиси маҳалла, ҷамоати деҳот

- баргузории вохӯриву ҷамъомадҳо дар маҳал, ҷамоати деҳот ва муассисаҳои таълимӣ оид ба риоя ва иҷрои Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»;
- ба ин васила баланд бардоштани масъулияти онҳо оид ба таълиму тарбия;
- равонасозии аҳли ҷамоатчиғӣ, падару модарон чиҳати ҳамкорӣ бо муассисаи таълимӣ, саҳм гузоштан дар ҳалли мушкилоти таълимию тарбиявии хонандагон;
- таъмини робитаи мақсадноку судманд бо мақомоти дахлдори давлатӣ, роҳбарияти муассисаи таълимӣ чиҳати ба таълим фарогирии наврасон ва пеш бурдани кори таълиму тарбия дар муассиса;
- огаҳ будан аз вазъи оилавии хонадагоне, ки дар оилаҳои нопурра ва камбизоат ҳаёт ба сар мебаранд;

13. Намояндаи дин

- баргузории вохӯриҳо бо падару модарон оид ба риоя ва иҷрои Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» ба ин васила баланд бардоштани масъулияти онҳо оид ба таълиму тарбия;

- фаҳмондадиҳии мавқеъ ва аҳамияти илму маърифат ва донишандӯзӣ дар дини мубини ислом;
- тарғиби илму илмомӯзӣ ва нақши он дар пешрафти ҳаёти инсон.

14. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ:

- баргузории суҳбату вохӯриҳои муштарак бо муассисаҳои таълимӣ, комиссияи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ва мақомоти дахлдори давлатию ниҳодҳои иҷтимоӣ оид ба пешгирии ҷалби кӯдакон ба корҳои вазнини ҷисмонӣ ва саҳроӣ;
- тавсеаи ҳамкорӣ бо АВО, соҳибкорони маҳаллӣ шахсони саховатпеша ҷиҳати расонидани кумаки моддӣ ба оилаҳои нопурра, камбизоат ва серфарзанд;
- саҳм гузоштан дар татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак».

Дар шароити кунунӣ падару модарон баҳри таъмини таълиму тарбияи фарзандон ба ҳаллу фасл намудани баъзе проблемаҳои асосии МТМУ кумаки амалии худро мерасонанд. Кумитаҳои падару модарон нақшаи фаъолияти хешро аз нав таҳрезӣ намудаанд, ки то як андоза ба баланд гардидани сифати таълиму тарбияи фарзандонашон мусоидат менамояд.

Албатта, ин дигаргуниҳои баамаломата дар муносибати маъмурияти таълимгоҳҳо, омӯзгорону падару модарони хонандагон, мутахассисони соҳаи маориф дар маҳал, қоршиносон ва фаъолони ҷамъиятӣ дар барқарор намудани ҳамкориҳои нави тарафайн ва таъмини таълиму тарбия роли муайян бозида истодаанд.

Хулосаи боби 1.

1. Дар солҳои соҳибистиклолии ҷумҳурӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тарбияи худшиносии шахрвандон, аз ҷумла, барои наврасон тадбирҳои судманд ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мегарданд, ки ба тарбияи худшиносии худогоҳии наврасону ҷавонон нигаронида шудаанд.

2. Анъанаҳои тарбиявии худшиносии миллӣ барои насли наврас таърихи ҳазорсолаҳо дошта, аз ибтидо ниёз ба таҳқиқи заминаҳои педагогӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дар тури ҳазорсолаҳо миллати куҳанбунёду тамаддунофари тоҷик маданияти хоси, ба истилоҳ, педагогиро созмон додааст, ки бар асоси ғояҳои худшиносии миллӣ ташкил ёфтааст.

3. Бояд гуфт, ки тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон аз муҳимтарин рухҳои тарбияи педагогӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳатто ҳуқуқӣ ба шумор меравад, ки ҳар як кишвар ва ҷомеа ҳамеша ба чунин намуди тарбия ниёзманд мебошад.

4. Асосҳои назариявии ташаккули тарбияи худшиносии наврасон аз заминаҳои педагогӣ-иҷтимоӣ ва таъмину танзими ташаккули худшиносии миллӣ тавассути адабиёти бадеӣ шифохӣ ва ҷамоатсозии ғайрияти оила бо муассисаҳои таълимӣ дар ҷомеа вобастагии нугастанӣ дорад. Аз як тараф, ғайрияти касбии омӯзгорон дар МТМУ ва МТОК ва талошҳои волидайн дар оила барои тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон бояд дар иртиботи ҳамешагӣ ва мусалсал воқеъ бошад.

5. Дар маркази худшиносии миллӣ маҷмӯи донишҳои муайян маҳфуз аст. Ин дониш ва андешаҳо на танҳо ба имрӯз, балки ба гузашта ва интизории оянда низ ишора мекунанд. Онҳо олами маънавии одамонро бо ҳам нигоҳ медоранд. Дар асоси ҳамин гуна дониш ва ақидаҳо дар ҷамаи соҳаҳои ғайрияти инсон анъанаҳо ба вучуд омада, ташаккул ва инкишоф меёбанд.

Яке аз вазифаҳои муҳиму аввалиндараҷаи МТМУ-и кишвар тарбияи шахси ватандӯсту аз ҷиҳати ахлоқӣ устувор, дорои тафаккури эҷодӣ, дорои қобилияти ташкилӣ ва ташкили фаъолияти касбии хеш дар ҷомеаи шахрвандӣ ба шумор меравад. Тавсияҳои роҳбарони синф ба падару модарон бояд дар шакли маслиҳати дӯстона бошанд, ки натиҷаи хубро ба бор оранд. Маҷлисҳои синфӣи падару модарон ҳатман бояд дар вазъияти ором, бо нияти хайрхоҳона, боварӣ, иззату ҳурмати тарафайн, ҳамчун қадами навбатӣ дар баланд бардоштани маданияти педагогии волидон баргузор гарданд, ки қобили устувор гардидани обрӯю нуфузи омӯзгор хоҳанд гардид.

6. Ҳамин тариқ, омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи аҳамияти педагогии ҳамгиройии ҷанбаҳои тарбиявии арзишҳои миллӣ дар замони муосир аз он далолат медиҳанд, ки пайванди наслҳову замонҳо маҳз тавассути ҳамгиройии ҷавоҳири арзишҳои маънавӣ амнияти нигоҳдории асолат ва соҳибхитӣи миллӣ мебошад.

БОБИ 2. МАЗМУН ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛИИ НАВРАСОН ДАР АСОСИ ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ

2.1. Ҳамоҳангсозии фаъолияти оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа дар тарбияи худшиносии миллии наврасон

Ташаккули шуур ва худшиносии миллии наврасон гуногунҷабҳа буда, таҳия ва истифодабарии он ба иҷрои талаботҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»[87,12] мувофиқат намояд. Дар Қонуни мазкур уҳдадорихои волидон ва муассисаи таълимӣ чунин омадааст: *«Кӯдакро дар рӯҳияи эҳтиром ба Ватан, волоияти қонун, арзишҳои миллии ва умумибашарӣ, эҳтиром ба шахсияти худ ва атрофиён, оила, урфу одат, анъанаҳо, фарҳанги миллии ва таҳаммулгароӣ, инчунин бартариҳои манфиатҳои миллии тарбия намоед»* [87,12].

Дар давраи ҳозираи рушди ҷомеа зарурати аз нав дарк намудани арзишҳои умумииinsonӣ ба вуҷуд омадааст. Дар ин маврид аз қолабҳои тафаккури кӯҳна даст бояд кашид. Омӯзиши фикру ақидаҳои мутаффакирони гузашта имкон медиҳад, ки мо таҷрибаи ахлоқии пешиниёро аз ҳар гуна тамоюлҳои манфӣ ҳимоя намоем. Ҳар қадар дастовардҳои ахлоқии насли гузашта амиқтар омӯхта шаванд, он барои наслҳои оянда беҳтару хубтар ҳифз мегардад. *«Анъана, суннатҳои воло, арзишҳои миллии халқи тоҷик, ки дар давоми қарнҳо ба тарзи ҳаёти мо ворид шудаанд, менталитет ё маҷмуи сифатҳои онро таъкил медиҳанд. Ҷавҳар, хосият ё маҷмуи сифатҳои тоҷикон аз илму донишомӯзӣ, заҳматписандию, таҳаммул, сару қор бо замин, оштию сулҳназирӣ, тадбирҷуӣ, худшиносӣ, талоши фарҳангӣ, рисолати маънавӣ, меҳмондорию меҳмоннавозӣ, устувориҳои оила, ифтихори ватандорӣ, шикастанафӣ, касбу ҳунаромӯзӣ, хушбинӣ (оптимистӣ), дустию рафоқат, иззату эҳтироми падару модар ва шахсони калонсол, некӣ ва накукори, адлу адолатҷуӣ, дастгирии ҷаҳмону муҳтоҷон, канораҷуӣ аз хирсу ҳасад, кибру гурур,*

кинаю адоват, хиёнат ва аҳдишканӣ ва ғайра иборатанд. Тарбияи ин сифатҳо ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам зимни қисмҳои тарбия, ки имрӯз роиҷанд, сурат мегирад» [101,42].

Вобаста ба шароити имрӯзаи кишвар ва тағйирёбии босуръати ҷаҳони муосир зарурати тарбияи шахрвандӣ ва худшиносии насли наврас беш аз пеш ба миён омадааст. Тарбияи шахрвандӣ ва худшиносии наврасону ҷавонон вобаста ба паҳн гардидани идеологияву андешаҳои ғалат дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет барои рушди онҳо аҳамияти хоса дорад.

Дар шароити кунунии ҳассос ва ҷаҳонишавии босуръат ва бархӯрди тамаддунҳо, ки фазои сиёсии он ва низоми муносибатҳои байналмилалӣ бошиддат тағйир меёбад ва мутаассифона афроди аҳримансифатоне бо ҳар роҳу восита, аз тариқи ВАО, сомонаҳои махсуси интернетӣ меҳақанд манфиатҳои пурғарази худро пиёда кунанд. Бинобар ин, ҳар фарди бонангу номуси кишвар, баҳусус наврасону ҷавонро месазад, ки зиракии сиёсиро аз даст навода, нерӯи ҷисмониву зеҳнии худро беш аз пеш ба ҳифзи дастовардҳои истиқлолияти миллӣ, ҳимояи марзу буми Ватани азиз ва дар маҷмӯъ ба шукуфоӣ сулҳу субот ва зиндагии орому озод равона созанд.

Ҷавонон ва наврасони кишвар бояд абадан дар хотир дошта бошанд, ки шараф, номус, сиришт, дирӯзу имрӯзу фардо ва хушбахтию хушрӯзии онҳо, ҳаёти босаодату осуда, нозу неъмат, шодию сурури онҳо дар Ватан аст, ки барои тамоми шахрвандон муқаддас маҳсуб мегардад. Ҷавонони донишманду худшинос медонанд, ки дар ҷаҳон миллатҳое ҳастанд, ки миллионҳо нафар нуфуз доранд, вале дар орзуи доштани Ватан рӯзгор доранд. Ватан доштан ва ватандорӣ худ як неъматӣ бебаҳост.

Чи тавре дар ибтидои параграфи мазкур қайд кардем, тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон аз муҳимтарин рукнҳои тарбияи педагогӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳатто ҳуқуқӣ ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки тамоми намуди тарбияи наврасону ҷавонон аз оила ибтидо мегирад, ки дар ин миён тарбияи худшиносии онҳо истисно нест. Тарбияи худшиносии наврасон ҳанӯз аз оғози кӯдакӣ тавассути тарбияи волидайн ва маҳз тарбияи модар аз ғаҳвора бо баробари хондани сурудҳои мазмунӣ қаҳрамониву меҳанпарастидошта оғоз мегардад. Модарон ҳангоми хобондан ва ором кардани кӯдакон баъзан аз замзамаи сурудҳои халқии ватандӯстона истифода мекунанд.

«Алла» – нахустин замзамаест, ки дар шакли назм аз ҷониби модарон бар гӯши кӯдакон аз замони баъди таваллуд шуданаш то чанд соли бузург шуданаш суруда мешавад. Воқеан «Алла» - суруди навозишӣ мебошад, ки модар ҳангоми хобонидани кӯдак ғаҳвораро оҳиста-оҳиста ҷунбонида, онро бо овози маҳин меҳонад. Тавассути сурудани «Алла» модар меҳру муҳаббат, таманнову орзуҳои хешро нисбат ба фарзанди навродаш баён месозад. Модарон дуо мекунанд, ки дунё ором бошаду кӯдакон сихату саломат ба воя расанд, соҳиби илму ҳунар, касбу кор ва хонаву дар гарданд. Суруди «Алла» аз матнҳои манзуми гуногун иборат мебошад. Дар таркиби он рубоӣ, дубайтӣ, маснавӣ, шеърҳои ғазалгуна низ ба назар мерасанд. Матни сурудҳои «Алла», одатан, аз ҷониби модарон эҷод шуда, баъзан аз тарафи модаркалон ва хоҳарон низ эҷод ва иҷро мегарданд. Матнҳо бо мурури солҳо аз як шахс ба шахси дигар, аз як насл ба насли дигар интиқол ёфта, байни мардум паҳн мешаванд ва хусусияти фолклорӣ пайдо мекунанд.

Модарон гоҳе мувофиқи завқу хоҳиши худ ҳангоми хондани «Алла» ба тарзи бадеҳагӯӣ дар матнҳои анъанавӣ баъзе калимаҳо ва ибораҳоро иваз мекунанд, ё номи тифли худро дар матн ҷой медиҳанд, ки дар натиҷа варианти нави суруд ба вучуд меояд. Сурудҳои «Алла» бо оҳангҳои махсуси фораи хонда мешаванд ва гуфтан мумкин аст, ки тифл аввалин бор сурудро оҳангро аз модар меомӯзад. Оҳангҳо ба зарбу усули ҷунбидани ғаҳвора мувофиқ садо медиҳанд ва бо матн ҳамоҳанг мешаванд. [Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон.

Сурудаҳои «Алла» ҳамеша мазмуни тарбиявӣю ахлоқӣ дошта, дар баробари дигар ҷабҳаҳои барои инсон зарурӣ, инчунин мазмуни худшиносии миллӣ дорад. Ба тариқи мисол ёдоварии сурудаҳои зерин кофист:

«Тифли ман, калон шавад, аллаё, алла.

Тифлакам ҷаҳрамон шавад, аллаё, алла.»

***

«Калон шавӣ, равон шавӣ, сайри ҷаҳон, алла.

Эй тифлаки зафармандам, хобат барад, алла.

Фардо шавӣ донои ман, фаҳри ватан, алла.

Ту иқболам, туй бахтам, хобат барад, алла.»

ва ғайра.

Аз ин нуктаи назар, дар тарбияи худшиносии фарзандон нақши модарон пеш аз нақши падарон, омӯзгорон ва дигар институтҳои ҷомеа ба шумор меравад, ки бевосита ба фаъолияти оила дар тарбияи худшиносии наврасон маҳсуб мегардад.

Модарон тавассути сурулҳои «Алла» меҳри худ, меҳри бузургон, зебоиву ширинии ҳаёт, панду андарзҳои мазмуни этикию ахлоқидошта, инчунин меҳри ватанро низ дар дили фарзандонашон ҷой мекунанд.

Баъд аз оила муассисаҳои нахустине, ки дар тарбияи худшиносии шахс нақши бузург мебозанд, муассисаи таълимии томактабӣ (МТТ) ба шумор мераванд. МТМУ низ дар тарбияи худшиносии хурдсолону наврасон нақши беандоза бузурд доранд.

Фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, бо дарназардошти боғчаҳои бачагона (дар сурати дар боғча калон шудани кӯдакон) пеш ва беш аз ҳама муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар тарбияи худшиносии наврасон нақши муҳим доранд. Албатта, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ низ дар ташаккул ва рушди тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон нақши бузург доранд.

Яке аз вазифаҳои муҳиму аввалиндараҷаи МТМУ-и кишвар тарбияи шахси ватандӯсту аз ҷиҳати ахлоқӣ устувор, дорои тафаккури эҷодӣ, дорои қобилияти ташкилӣ ва ташкили фаъолияти касбии хеш дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ба шумор меравад. Тавсияҳои роҳбарони синф ба падару модарон бояд дар шакли маслиҳати дӯстона бошанд, ки натиҷаи хубро ба бор оранд. Маҷлисҳои синфӣи падару модарон ҳатман бояд дар вазъияти ором, бо нияти хайрхоҳона, боварӣ, иззату ҳурмати тарафайн, ҳамчун қадами навбатӣ дар баланд бардоштани маданияти педагогии волидон баргузор гарданд, ки қобили устувор гардидани обрӯю нуфузи омӯзгор хоҳанд гардид.

Бояд таъкид кард, ки раванди ташаккули тарбияи худшиносии наврасону хонандагон кори чандон осону сахл набуда, душворихои хосеро доро мебошад, зеро дастурамалҳои илмию методии идоракунии тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон дар МТМУ ва МТОК-и кишвар ҳанӯз ҳам пурра таъмин карда нашудаанд ва гуфтан мумкин аст, ки ин кор як сохтору системаи аниқро тақозо мекунад.

Вобаста ба раванди тарбияи худшиносии хонандагону донишҷӯён дар МТМУ метавон гуфт, ки ҳамкориҳои мактабу Кумитаи падару модарон ба фарогирии хонандагон дар гузаронидани намоишҳои корҳои эҷодӣ, илмӣ-тадқиқотӣ бояд мароқ зоҳир намоянд ва ба худомӯзии ҳам мактабӣён ва ҳам волидайн онҳо дар шароити рушди техника ва технология, васоити ахбори омма мусоидат намоянд. Дар дастгирӣ ва ҳавасмандкунии хонандагон баҳри мустаҳкам намудани донишҳои гирифтаи хеш дар раванди дарсҳо ва ташаккули маҳорат ва фаъолияти мустаҳқилона баъди дарсҳо ҷораҳои мақсаднок андешида шаванд.

Раванди идоракунии ташкилоти таълимӣ доираи васеи фаъолиятҳои касбиро дар бар мегирад, аз қабилӣ: ташкилӣ, меъёрӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ, кадрӣ ва ғайра. Аммо дар ин миён ташкилоти таълимӣ ва тарбиявӣ асосист. Дар байни самтҳои кори тарбиявӣ дар донишгоҳ метавон бахшҳои маънавию ахлоқӣ, экологӣ, варзишию фароғатӣ, меҳнатӣ, касбӣ, роҳнамоии касбӣ ва ғайраро қайд кард. Вале самти шаҳрвандӣ ва

худшиносии кори тарбиявии ташкилоти таълимӣ, ба назари мо, на дар замони муосир, балки ҳамеша муҳим боқӣ мемонад.

Шахсияти шахрвандию худшиносии шахсияти наврасон аз идоракунии моҳирона ба раванди тарбияи шахрвандӣ-худшиносӣ вобаста аст, зеро дар адабиёти илмӣ шахрвандӣ ва худшиносии миллӣ ҳамчун муҳимтарин хислатҳои шахсияти барҷаста инкишофёфта зикр шудааст.

Тарбияи худшиносии миллӣ зимни истифодаи педагогикаи халқӣ дар таълифоти донишмандони хориҷӣ, аз қабили В.Г. Белинский, А.И. Гертсен, Н. Добролюбов, Д. Писарев, А.Н. Радишев, Н. Чернишевский, Н.В.Шелгунов, В. Белевсева, А.В. И.В. Ипполитова, В.Ковалев, А. Кувшинова, В.Лукова, Н.Михеева ва ватанӣ М.Лутфуллоев, Ф.Шарифзода, И.Х.Каримова, Қ.Б.Қодиров, Х.Афзалов, С.Э.Негматов, Б.Мачидова, М.Азизӣ, А.Мирализода, Ҷ.Файзализода, Л.Иматзода ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Фаъолияти муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма ва махсусан саҳми падарону модарон дар оилаҳо дар тарбияи худшиносии насли наврас таъсири бузург доранд. Принципиҳои тарбияи худшиносии миллӣ фарогири чанд нуктаи зайл мебошанд:

- таҳкими Ваҳдати миллӣ ва яқпорчагии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- нигоҳдорӣ ва инкишоф додани муносибатҳои дӯстонаи таърихан муқарраршудаи байни халқҳои Тоҷикистон, ягонагии онҳо дар давлати ягона ва муҳимаш меҳри Ватан дар дили ҳар яки онҳо;
- таҳкими муносибатҳои мусбати байни мардум ва эътиқоди илмиву фарҳангии онон ба дин;

Бидуни шак ва бе ҷуну чаро муҳимтарин омиле, ки ба солимии маънавӣ ва ҷисмонии миллат таъсир мерасонад, ҳисси худшиносии миллӣ мебошад. Асри воқеан ғарбпазӯи XXI бо шиддат гирифтани бархӯрди тамаддунҳо ва пайдоиши ҳар гуна ҳизбу ҳаракатҳои номатлуб, ба истилоҳ, дарди миллатҳо барои зинда мондан хос аст ва дар ин мубориза

одамоне, ки саломатии рӯҳиву ҷисмонии созгор доранд, метавонанд пирӯз шаванд.

Вазъи иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум, таҳлили таҷрибаи тарбияи хонаводагӣ, беаҳамиятии баъзе аз волидон ба таълиму тарбияи фарзандон, вақти қиммати худро беҳуда сарф накардани кӯдакону наврасон, даст ба корҳои ношоям задани онҳо, аз тахсилу тадрис худро канор гирифтани бачаҳо зарурияти таҳия ва баррасии ҳуҷҷатеро талаб кард, ки дар он масъулият ва ҷавобгарии волидон на танҳо дар таълиму тарбия, инчунин тақдиру ояндаи кӯдакон талаб карда мешуд.

Ба ҳамин тариқ, ҳамкориҳои фаъолонаи мактабу оила дар ташкил ва гузаронидани корҳои таълимию тарбиявӣ ба баланд гардидани натавонӣ, дониш, маҳорат, малака ва сатҳи камолоти маънавии хонандагон мусоидат менамояд, балки маданияти педагогии ҳуди волидайн ва омӯзгорон, сатҳи донишҳои илмӣ, равшанӣ, педагогии онҳо ташаккул меёбад ва минбаъд ба таълиму тарбияи хонандагон бахри идомаи таҳсил кумаку таъсири онҳо манфиати бештар ба бор хоҳад овард.

Дар ин ҷода чанд роҳроеро тазаккур додан мумкин аст, ки дар оила ба тарбияи худшиносии миллӣ таъсир расонда мешавад ва ҳатто саҳм ва нақши муассисаҳои таълими бар мабноси донишу фарҳанги дар оила бадастоварда илова мешавад:

♦ намунаи хонаводагӣ, яъне волидайн намунаи аввалин ва асосӣ барои ташаккул ва ҷаҳонбинии умумии фарзандон мебошанд;

♦ муҳокимарониҳои водияйн дар назди фарзандон, яъне падару модар метавонанд бо фарзандони худ дар бораи аҳамияти дӯст доштани кишвари худ, фаҳмонидани аҳамияти таърих, фарҳанги миллӣ суҳбатҳо биороянд;

♦ иштироки волидайн дар ҷорабиниҳои гуногуни худшиносии миллӣ бо яқҷоягии фарзандони наврас;

♦ муҳокимаи рамзҳои нишону парчами миллӣ дар оила бо иштироки фарзандони наврас ва ғайра.

Дар бораи тарбияи худшиносии наврасон ва нақши ҷамоаҷангсозии ғайриоилаи оила бо муассисаҳои таълимӣ дар ҷомеа бояд гуфт, ки масъулият аз ду ҷониб ба амал меояд ва албатта, саҳмгузори дар сатҳҳои гуногун иҷро мегардад. Ин саҳмгузори аз тарафи волидайн, яъне оила низ аз ду ҷиҳат вобаста аст:

1) аз сатҳи саводнокии падару модари наврасон, яъне дар оилаи зиёӣ ва хизматчиёни давлатӣ, ки наврасон тарбият меёбанд, ба таври анъанавӣ ва зарурати қорӣ натавонанд тарбияи ахлоқиву зебоипарастӣ (эстетикӣ), балки тарбияи худшиносии фарзандон бештар ва хубтар ба роҳ монда мешавад;

2) дар оилаҳои душвортарбия натавонанд баҳри тарбияи ватандӯстиву худшиносӣ, балки барои тарбияи ахлоқиву зебоипарастии наврасон дахлати дахлати муассисаҳои таълимӣ ва хусусан татбиқи «Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [76] бештар ба роҳ монда мешавад.

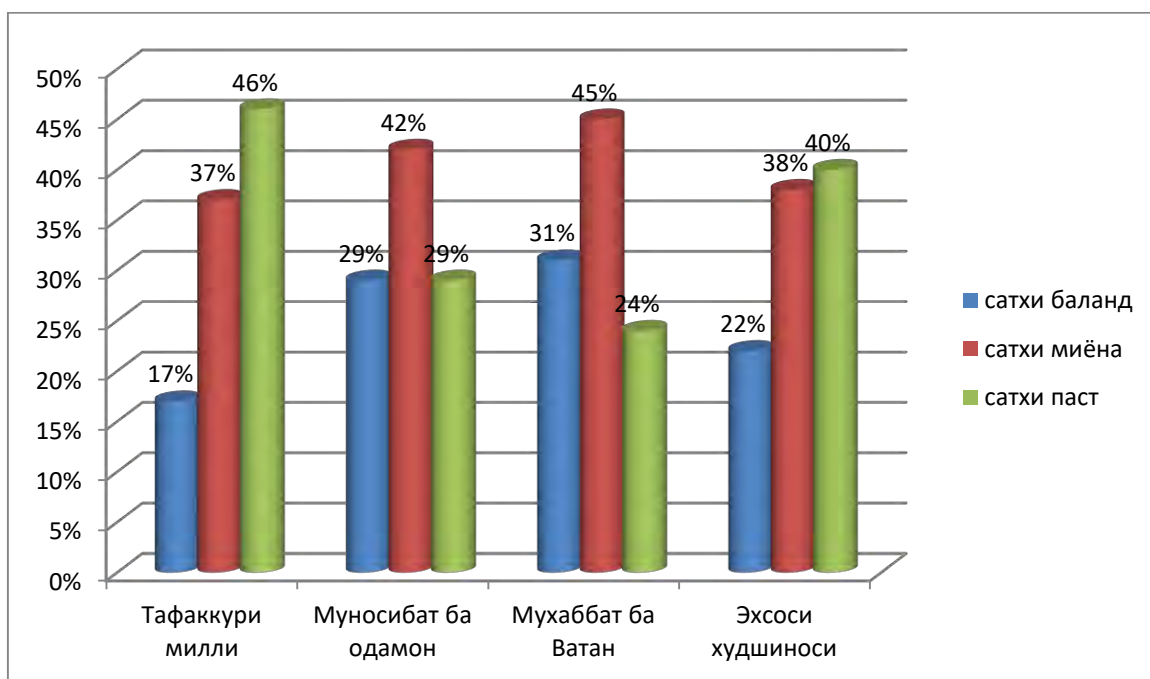
Муҷтаассифона, дар дилхоҳ ҷомеа дар ҳама даври замон оилаҳо вуҷуд доранд, ки худ падару модари фарзандон ба тарбия ниёз доранд. Дар ҷунин оилаҳо ҷамоаҷангсозӣ ва дахлати нафақат муассисаҳои таълимӣ, балки тамоми институтҳои ҷамъиятӣ ба назар мерасад, ки бояд ҷунин бошад.

Маҳз дар ин маврид барои тарбияи худшиносии наврасон омодаасозии шароитҳои иҷтимоӣ-педагогӣ тавассути педагогикаи халқӣ ва эҷодиёти халқӣ беш ва пеш аз ҳама созгор аст. Бояд гуфт, ки тоҷикон, ба ибораи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун миллати тамаддунофар, барои тарбияи насли наврас ҳам тавассути педагогикаи халқӣ ва ҳам тавассути адабиёти шиғоҳӣ саҳми босазо гузоштаанд.

Дар ин раванд ҳамбастагиву ҳамгириҳои якҷояи оила бо муассисаҳои таълимиву тарбиявии кишвар баҳри тарбияи худшиносии наврасон хеле бамаврид мебошад. Корҳои таҷрибавию педагогӣ 120 нафар хонандагонро фаро гирифт, ки аз онҳо ба гурӯҳи таҷрибавӣ 60 нафар ва гурӯҳи назоратӣ 60 нафар дохил шуданд.

Мақсади омӯзиш муайян кардани худшиносии миллии хонандагон мебошад. Дар раванди таҷриба хонандагони синфҳои 8-9 иштирок намуданд. Таҷриба се марҳиларо дар бар гирифт: муайянкунӣ, ташаккул, натиҷагирӣ. Дар марҳилаи муайянкунӣ сатҳи ибтидоии ташаккули худшиносии миллии хонандагон бо истифода аз саволнома муайян карда шуд (Замимаи 1).

Диаграммаи 4.

Натиҷаҳои омӯзиш баёнгари онанд, ки шумораи зиёди хонандагон – 46%, тафаккури милли, худшиносии милли тасаввуроти дақиқ надоранд.

Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки теъдоди зиёди мусоҳибон дар ҷавоб додан мушкилӣ мекашиданд ва гирифтани назари онҳо низ душвор ба даст меомад. Аксари ҷавобҳои пешкашшуда пурра набуда, варианти «ҳа», «не», «намедонам», «мушкилӣ мекашам» ва ғайраро ташкил медод. Натиҷаи пурсиш дар диаграммаи 3 пешниҳод мегардад

Диаграммаи 5.

Ҳамчунин оид ба муайян кардани сатҳу сифати муносибати байниҳамии волидон ва фарзандон методикаи маъмули «Ҳамкориҳои волидон-кӯдак» истифода гардид, ки методикаи мазкур ҳамкориҳои байниҳамии падару модарон, фарзандон ва муассисаҳои таълимиро равшан сохт. Мо дар ин замина тавонистем, ки вазъи ҳамкориҳои хонандагону волидон ва омӯзгоронро ҳамчун субъекти муносибатҳои таҳсилоти муайян намуда, барои ҷалби бештари волидон ҷиҳати ҳамкорӣ ба фаъолияти педагогиву тарбиявӣ тавсияҳои хешро баён созем.

Таҳқиқот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №10,1-и ноҳияи Восеъ, №21-и шаҳри Кӯлоб бо иштироки 44 нафар омӯзгорон – роҳбарони синф, 66 нафар хонанда ва 67 нафар падару модар баргузор гардид.

Наврасон: 66 нафар (писарон – 20 н., духтарон – 46 н.); дорои нақш ва мавқеи иҷтимоӣ 55 н. ва хонандагоне, ки ягон вазифаи ҷамъиятӣ-синфӣ надоштанд-13, аз оилаҳои камфарзанд (то 3 нафар) – 2 н., оилаҳои серфарзанд (аз 4 то 7 фарзанд ва зиёда аз он) – 64 н.;

Волидон: мардҳо – 12н, занҳо - 42н; синну сол: то 35 сола – 14н; аз 36 то 55 сола – 36н; шугли волидайн: омӯзгор 14н, табиб -3н, корманди соҳаи ҳифзи ҳуқуқ – 12н, тоҷир – 9н, ҷойи кори доимӣ надошта – 30н, хонашин- 36н.

Падару модарони дар муҳочиратбуда – 13 н.; дараҷаи таҳсилот: миёнаи асосӣ – 8 н., миёнаи умумӣ – 9 н., ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ – 7 н., олии касбӣ – 18 н, баъдидипломӣ 1 н.;

Омӯзгорон: мардҳо – 5н, занҳо 39н; синну сол: то 35 сола – 29; аз 36 то 55 сола – 14; дараҷаи таҳсилот: миёнаи умумӣ – 2 н., ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ – 7 н., олии касбӣ – 31 н, баъдидипломӣ 4 н..

Дар муассисаҳои озмоишӣ таҳқиқот бо чунин тартиб анҷом ёфт:

- бо ҷалби 39 нафар роҳбарият ва омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ (роҳбарони синфҳо ва омӯзгорони фаннӣ) машварат ва назарсанҷӣ гузаронида шуд;

- бо иштироки 24 нафар омӯзгорон 66 нафар хонандагон ва падару модари онҳо (15 нафар) оид ба «Мавқеи ҳамкории педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ дар баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ» саволнома гузаронида шуд;

- дар ҷамъбасти корҳои таҳқиқотӣ бо назардошти дархости омӯзгорон дар мавзӯи «Нақши ҳамкории педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ дар баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ» семинар-машварат гузаронида шуд.

1. Натиҷаи назарсанҷӣ ва машварати корӣ бо ҷалби 88 нафар аз ҷумла, роҳбарият ва омӯзгорон (роҳбарони синфҳо)-и муассисаҳои таълимӣ

Дар натиҷаи истифодаи методи «фокус группа» (ҷамъовариҳои маълумот бо роҳи суҳбатҳои гурӯҳии рӯ ба рӯ ва муҳокимаронии гурӯҳӣ), суҳбатҳои инфиродӣ баргузор гардид. Ташкилкунандаи асосии чунин ҳамкорӣ роҳбари синф, ки аз номи муассисаи таълимӣ баромад мекунад.

Дар раванди ташкили ҳамкориҳои педагогии оила ва муассисаи таълимӣ талаботи Қонуни ҶТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» ба асос гирифта мешавад, ки дар он вазифа, ҳуқуқи ухдадорӣҳои тарафайн мушаххас дарҷ гардидааст.

Аз мушоҳидаи раванди ҳамкорӣ маълум гардид, ки қабули падару модарон аз ҷониби роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ асосан рӯзи шанбе ба роҳ монда шудааст. Рӯзи баргузори ҷаласаҳои Ҷумитаи падару модарон низ дар ҳамин рӯз ба роҳ монда шудааст. Фаъолияти Ҷумита мусоидат менамояд, ки муносибати педагогии падару модарон ва

муаллимон дар асоси принципи инсондӯстӣ, эҳтирому дастгирии ҳамдигар, эътироф кардани ҳамкорӣ густариш ёбад.

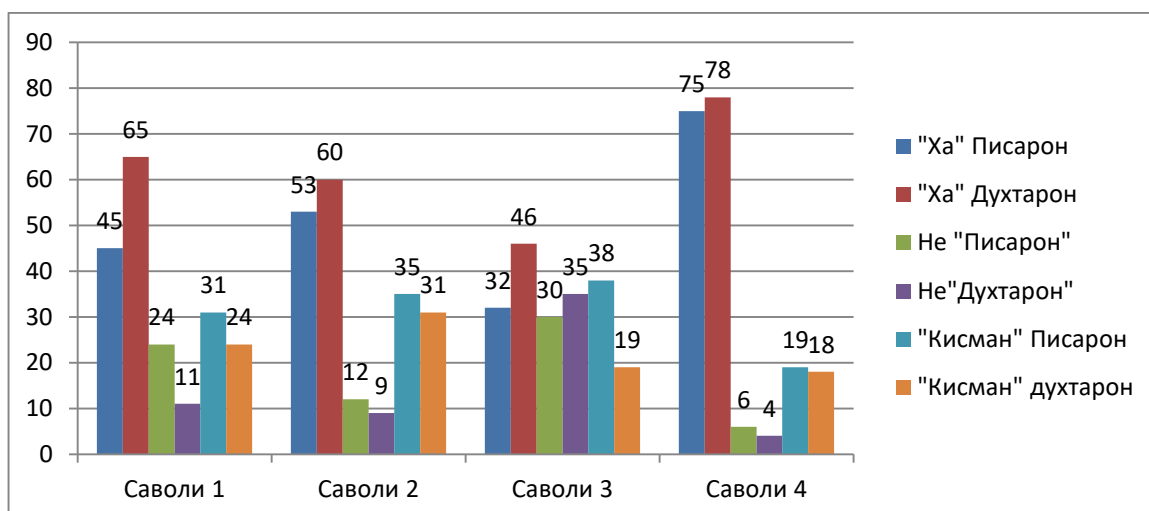
Таҳлили саволномаҳое, ки ба хонандагон пешниҳод гардид, нишон дод, ки миёни назари хонандагон – псиру духтарон фарқияти назарраст мушоҳида мегардад.

Назари хонандагон оид ба ҳамкории падару модарон бо МТМУ дар амалишавии Қонуни ҶТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак».[87,12]

Ҷадвали 4.

Сав. №	Мухокимаҳо	Ҳа		Не		Қисман	
		П	Д	П	Д	П	Д
1	Волидон кӯшиш мекунанд, ки бо дарки масъулиятшиносӣ нисбат ба таълиму тарбияи ман муносибат кунанд, шароити моддӣ, молиявӣ, маънавию психологиро барои хуб хондани ман фароҳам меоранд ва бо воситаҳои зарурии хониш таъмин менамоянд	45%	65%	24%	11%	31%	24%
2	Ҳамкории падару модарон ва мактабро таъмин намуда, ба пешрафти хониш ва ташаккули шахсияти ман, тарбияи хештаншиносӣ, ватанпарастӣ, ахлоқию маънавӣ мусоидат мекунад	53%	60%	12%	9%	35%	31%
3	Баргузории «Рӯзҳои падару модар»-ро дар муассиса таъмин карда, дар ин замина ба падару модарон аз нигоҳи педагогиву психологӣ ёрӣ мерасонад	32%	46%	30%	35%	38%	19%
4	Масъулияти падару модаронро дар таълиму тарбия баланд бардошта, риояи талаботи Оинномаи мактабро ба роҳ мемонад	75%	78%	6%	4%	19%	18%

Диаграммаи 1.

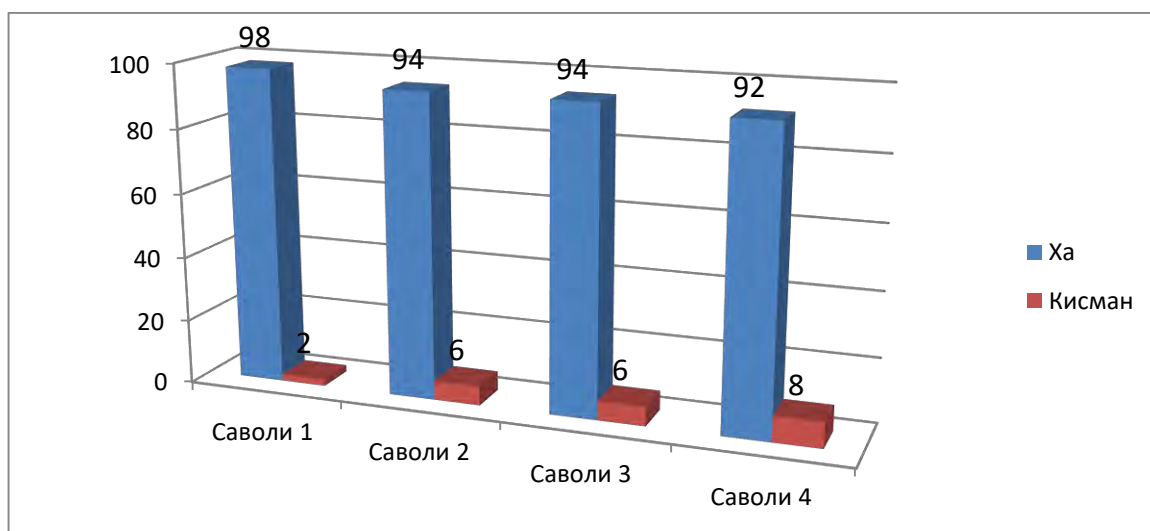

Ҷадвали 5.

Ҷавобҳои падару модарон оид ба рафти амалисозии «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»[86] ва Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»[87] дар муассисаҳои таълимӣ

№	Муҳокимаҳо	Ҷавобҳо	
1	Шумо кӯшиш мекунед, ки бо ҳисси масъулиятшиносӣ нисбат ба таълиму тарбияи фарзандатон муносибат кунед ва шароити моддӣ, молиявӣ, маънавию психологиро барои хуб хондани ӯ фароҳам оварда бошед (бо воситаҳои зарурии хониш таъмин кунед)	Ҳа	Қисман
		98%	2%
2	Мавқеатонро дар тарбияи хештаншиносӣ, ватанпарастӣ, ахлоқию маънавӣ, гуманистӣ зебоипарастӣ, меҳнатӣ ва касб-интиҳобкунӣ, масъулиятшиносӣ ва тарзи ҳаёти солими фарзандатон чӣ гуна арзёбӣ мекунед? (Хуб) ё (Қаноатбахш)	94%	6%
3	Дар ташкил ва баргузории маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ ҳамкорӣ доред?	94%	6%
4	Шумо дар баргузории «Рӯзҳои падару модар» фаъолона иштирок карда, дар баррасии масъалаҳои муҳими тарбиявӣ маслиҳатҳо медиҳед?	92%	8%

Диаграммаи 2.

Ҷадвали 6.

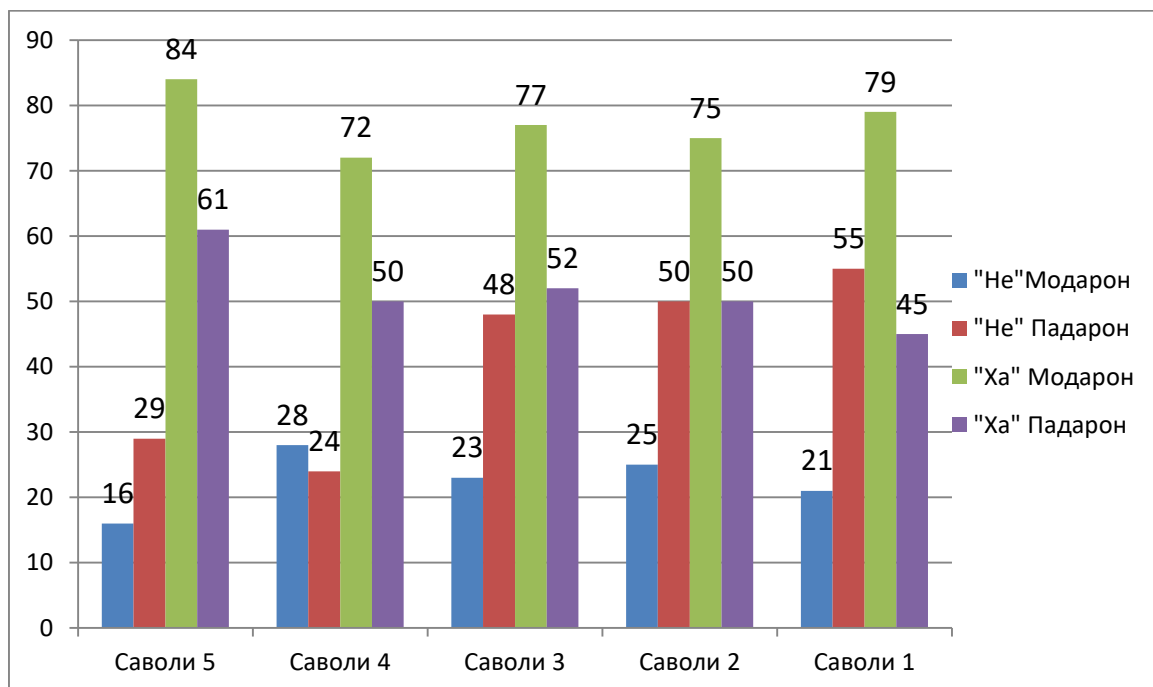
Назари омӯзгорон дар бораи иштироки падару модарон дар амалишавии Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак»[87] дар муассисаҳои таълимӣ.

№	Муҳокимаҳо	Ҷавобҳо			
		Ха		Не	
		П	М	П	М
1	Кӯшиш доранд, бо дарки масъулиятшиносӣ ба таълиму тарбияи фарзанд муносибат карда, шароити моддӣ, молиявӣ, маънавию психологиро барои хуб хондани он фароҳам оранд ва бо воситаҳои зарурии хониш таъмин намоянд)	45%	79%	55%	21%
2	Дар тарбияи ҳештаншиносӣ, ватанпарастӣ, ахлоқию маънавӣ, гуманистӣ, зебопарастӣ, меҳнатӣ ва касбинтиҳобкунии фарзанд муносибати оқилона доранд	50%	75%	50%	25%
3	Дар ташкилу баргузории маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ бевосита ва ё бо даъвати маъмурияти	52%	77%	48%	23%

	муассисаи таълимӣ фаъолона иштирок менамоянд				
4	Дар баргузори «Рӯзҳои падару модар» фаъолона иштирок карда, оид ба ҳалли мушкилоти бамиёномада маслиҳатҳои судманд медиҳанд	50%	72%	24%	28%
5	Талаботи оинномаи муассисаи таълимиро риоя карда, ба ҳамкории оила ва муассисаи таълимӣ таваҷҷуҳи хосса доранд	61%	84%	29%	16%

Эзоҳ: П – Падарон; М – Модарон

Диаграммаи 3.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи омӯзишу равшан кардани ҳамкории педагогии оила ва муассисаҳои таълимӣ норасоӣҳо ва эродҳои мазкур маълум гардиданд:

- зиёда аз 84%-и иштирокчиёни назарсанҷӣ дар зери мафҳуми «ҳамкории педагогӣ» таҷҳизонидану ободонии синфхонаҳо (таъмири синфхона, харидории воситаҳои гармидиҳанда, харидории ашё ва воситаҳои таълим ва ғ.) ва дастгирии молиявии синфро мефаҳмидаанд;

- дар нақшаи корӣ ва рӯзномаи ҷаласаҳои Кумитаи падару модарон қариб ки мавзӯҳои педагогӣ, таълимию тарбиявӣ дида намешавад (масъалаҳои баррасишаванда бештар характери иқтисодӣ ва хоҷагӣ доранд);

- маҷлисиҳои падару модарон характери оморӣ доранд (ба монанди: хонанда А.Б. аз ин ё он фанни таълимӣ баҳои «ду» дорад; интизоми хонанда И.А. бад аст, қоидаи пӯшидани суру либосро риоя намекунад; хонандаи Р.Д. аз дарсҳо мегурезад; хонанда П.Л. дар вақти дарсҳо бетартибӣ карда, дар баргузориҳои дарсҳо ҳалал мерасонад ва ғ.

- бо сабаби зиёд будани сарбории педагогӣ ва шумораи зиёди хонандагон дар синф на ҳамаи роҳбарони синфҳо бо падару модарон суҳбати инфиродӣ карданро надоранд.

Аз ҷумла, таҳлили маводи ибтидоии методикаи «Ҳамкории волидайн-кӯдак» оид ба омӯзиши муносибати байниҳамдигарии омӯзгорону хонандагону волидайн нишон медиҳад, ки ақидаи наврасон чунин аст:

а) омӯзгорон, падару модарон онҳоро мустақил ҳисоб намеkunанд ва ҳаракат менамоянд, ки ҳар як амали онҳо таҳти назорат бошанд;

б) омӯзгорону волидон дар бештари ҳолатҳо ба воситаи шартгузориҳои ғайриодӣ ва вазифагузориҳои ногаҳонӣ ба ҳолати руҳии наврасон таъсир расонда, мустақил будани онҳоро инкор мекунанд;

в) таҳти таҳқир қарор гирифтани хонандагон бо назардошти хусумати шахсӣ оилавии омӯзгорон ва падару модарон.

Ҳамаи ин омилҳо боис гаштаанд, ки хонандагон аз муҳити оила ва мактаб дурӣ ҷӯянд. Онҳо бештар вақти худро бо он ҳамсолон ва бо он касоне, ки дарди дили онҳоро мефаҳманд ва ҳамчун аъзои комилҳуқуқи ҷомеа шахсияти онҳоро эътироф менамоянд, гузаронанд.

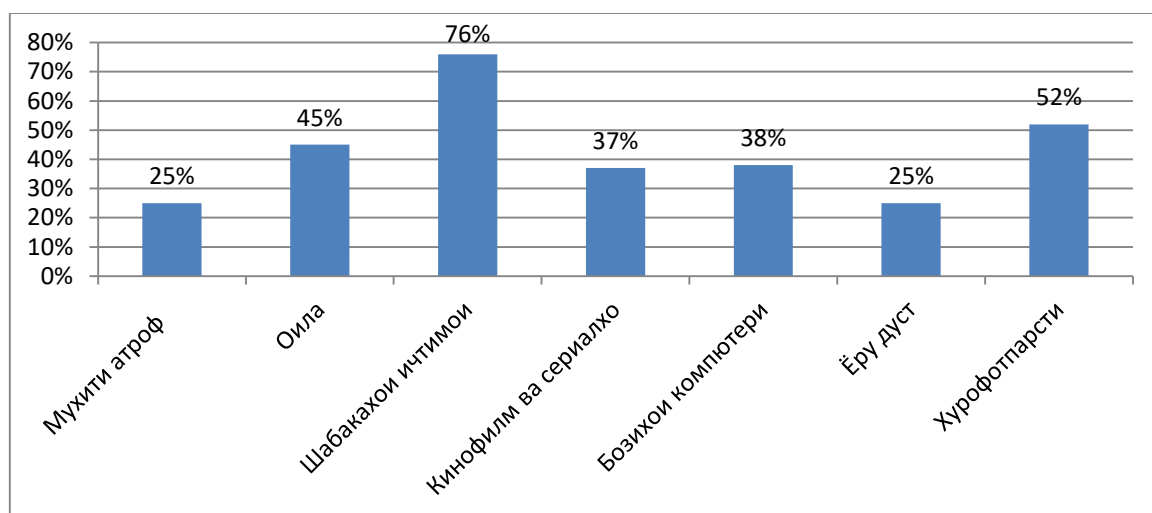
Дар ҳолате, ки муносибати наврас бо падару модар хуб нест, ӯ ҳатман зери таҳқир ва фишори хонавода қарор мегирад ва самаранокии фаъолияти таълимӣ паст мегардад. Вақте ки хонанда дар раванди фаъолияти таълимӣ фаъол нест, мунтазам тартиботи дохилии муассисаро

вайрон карда, метавонад зери фишори омӯзгорон ва умуман ҷомеаи омӯзгорӣ қарор гирад, дар назди ҳамсолон мавқеи иҷтимоияшро аз даст диҳад.

Дар ташаккули симои иҷтимоию ахлоқии наврасону ҷавонон, баъд аз тарбияи хонаводагӣ ва саҳми омӯзгори МТМУ ва МТОК, инчунин муҳити зисту фаъолияти онҳо низ нақши муҳим дорад. Ҳадафи дигари таҳқиқот муайян намудани талабот, интизорӣ ва бартарихи наврасону ҷавонон (наврасони 15-17 сола) дар самти таълим додан/гирифтани онҳо ба роҳҳои муқовимат бо ифротгароӣ мебошад. Дар рафти таҳқиқот тасвири васеи интизорӣ ва талаботи муаллимон ва талабагони синфҳои болоӣ мушаххас карда шуданд.

Ба афкори наврасону ҷавонони имрӯза кадом унсурҳо таъсири мустақим мерасонанд:

Диаграммаи 6.

Аз натиҷагирӣ бармеояд, ки имрӯз васоити ахбори умум барномаҳои мохворай бузургсолони дурандешу таҷрибаи зиндагидида гирифтори хурофотпарастӣ гардидан, канораҷуӣ аз илму донишомӯзӣ, азхудкунии касбу ҳунарҳои миллию авлодӣ, майли дурравӣ аз андешаҳои солиму созанда ва ғайраҳо гардида, вобастаи ғояву андешаҳои бегона тавассути таъсири телефонҳои мобилӣ, интернет, сомонаҳои иҷтимоӣ, тамошои маводҳои хушунатангезу амалҳои бадахлоқӣ ва ғайраҳо

гаштани наврасону ҷавононро таъкид менамоянд. Бояд гуфт, ки наврасону наврасону ҷавонони имруза аз тариқи телефон аз ҳамаи хабарҳо огоҳ ҳастанд ва асосан шабакаҳои кишварҳои хориҷиро тамошо мекунанд.

Чунин раванд зарурияти рӯй овардан ва бо таври самарабахш истифодабарии омилҳои тарбиявии халқро талаб мекунад. Чунки худшиносӣ як рӯкни асосии тарбияи милли буда, роҳу воситаҳои таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори наврасон дар таҷрибаи тарбияти халқ мавқеи хоса дорад ва истифодаи онҳо аз талаботи ҷомеаи имрӯза бармеояд.

Тадқиқоти мазкур мутобиқ бо методологияи он дар байни хонандагон, омӯзгорон ва коршиносон гузаронида шудааст. Он танҳо дар асоси назари мусоҳибон таҳия шуда, дидгоҳ, хоста, манфиат, интизорӣ ва эҳтиёҷи имрузаи мусоҳибонро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфта, барои таҳияи барномаи таълимии ташаккули худшиносии миллии наврасон байни хонандагони синфҳои болоӣ пешбинӣ шудааст.

Дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки сатҳи саводи имрузаи бархе аз хонандагон вобаста ба дарки вазъият, имконоти муосири иртиботӣ, абзорҳо барои рушд ва ғайра аз омӯзгорон фарқ мекунад. Яъне наврасон нисбат ба муаллимон бештар аз равандҳои зинда иттило доранд ё бевосита дар он ширкат мекунанд. Аз ҷумла, дар самти истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ пешсафии хонандагон нисбат ба омӯзгорон ба таври қобили мулоҳиза фарқ мекунад. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза ба назар гирифтани ин шароит ва ба тадриҷ боло бурдани сатҳи саводу малакаи омӯзгорон дар самти истифодаи воситаҳои муосири иттилорасонӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки теъдоди қобили мулоҳизаи саволҳои дастур барои мусоҳибон мушкил буд ва гирифтани назари онҳо низ душвор ба даст меомад. Аксари ҷавобҳои пешкашшуда варианти «ҳа», «не», «дуруст», «бояд чунин бошад», «намедонам», «мушкилӣ

мекашам» ва ғайраро ташкил меод. Сатҳи умумии аксари мусоҳибон имкон надод, ки пурсиш пурра мувофиқи дастур гузарад.

Дар бораи зарурати қабули барнома дар шахру ноҳияҳои мавриди назар зикр шуд, ки имруз зарурати ҷиддӣ эҳсос мешавад ва он ба омилҳои зерин вобаста аст:

- Барои дар оянда гумроҳ нашудани наврасону наврасону ҷавонон ;
- Барои худ ҷори қорӣ муҳайё созанд ё пайдо намоянд;
- Мусоидат барои интиҳоби касби мувофиқ;
- Қор бо вазъи руҳия ва вазъи психологӣ (дар дохили барнома)
- Ташвиқ барои хондан ва донишомӯзӣ.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки насли наврас аҳл ҳастанд ва яқдигарро дастгирӣ мекунанд, калонсолонро эҳтиром менамоянд ва рафтору кирдори хуб доранд. Хонандаҳо хоҳиши таҳсил доранд, вале набудани назорати ҷиддӣ аз ҷониби муаллимон ва волидайн ба раванди таҳсил таъсири манфӣ мерасонад. Нозирони минтақавӣ (соҳаи маориф дар назар аст) аз болои муаллимон назорати лозима надоранд. Агар дар ҳамин ҳолат ин барномаи таълимии пешгирии ифротгароӣ ворид шавад, натиҷаҳои дилхоҳро ба бор намеорад.

Албатта, оид ба вижагиҳои инкишофи маънавию ахлоқии наврасон назарияҳои зиёде аз ҷониби олимони А.Газзел, Е.Саллиман, Ф.Фридт, Э.Эриксон ва дигарон бахшида шудаанд. Равоншинос рус Л.С.Виготский дар асари худ «Мушкилоти синну солӣ» муайян намудааст, ки дар ҳамаи давраҳои синну соли инкишофи кӯдак «бухрони синну солӣ» ба амал меоянд, ки пайдоиши шаклҳои нави рафтор ва хислатҳои шахсиятро мекунанд.»[35,4] Дар наврасӣ ин омосҳо амалу рафтори номатлубро ба вуҷуд оварда, дар онҳо «душвортарбия» будан, яъне «Бухрони синну солӣ»-ро ташкил медиҳанд. Дар ин давра қобилияти хониш, шавқу ҳавас ба дарс суғардида, паст шудани қобилияти меҳнатӣ мушоҳида мешавад. Муқовимат ба дигарон аён гардида, зухуроти он дар наврасон гуногун аст.

Ҳамчунин, муайян гардид, ки сатҳи саводи ҳукукии наврасону наврасону ҷавонон и дар суҳбат иштирокнамуда номаълум аст ва худ муаллимони ҳамин соҳа ба тақмили ихтисос ниёз доранд. Сабабҳои асосии ин омил вобастагӣ дорад ба:

1. Бо худомӯзӣ машғул набудани наврасону ҷавонон ;
2. Мутолиаи ками китоби бадеӣ;
3. Дар хориҷ аз кишвар қарор доштани волидайн.

Доир ба масъалаи истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва манбаҳои шаклгирии афкор фикрҳои гуногун гуфта шуданд ва аксари нуктаҳои хусусияти хулосавӣ низ доранд. Масалан, дар рафти мусоҳиба зикр шуд, ки дар ташаккули афкори наврасону ҷавонон нақши муаллимон ва уламои дин баланд аст ва бояд аз ин зарфият истифода намуд. Яъне ҳамаи мо, хурду калон ва шогирду устод масъулем, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди фарҳангҳо дар доираи манфиатҳои милли мавқеи худро пуштибонӣ намоем. Ин вазифаи муқаддасест, ки омӯзгор ба насли наврас таълим медиҳад ва онҳоро дар рӯҳияи ватандӯсти тарбия месозад.

Инчунин, омӯзгорон ва коршиносон зикр намуданд, ки афкори наврасону ҷавонон дар деҳаи ҷамоати шаҳраки Ҳулбук ва Тугараки ноҳияи Восеъ асосан тариқи интернет ва шабакаҳои моҳвораӣ шакл мегирад. Қисмати ками наврасон телевизионҳои ватаниро тамошо мекунанд. Асосан шабакаҳои хориҷии варзишӣ (бокс, ҷанги бидуни қоида) таваҷҷуҳ доранд. Ҳамзамон таъсири амиқи сериалҳои хориҷӣ низ ҳаст, ки наврасон ба қаҳрамонҳои онҳо тақлид мекунанд.

Дар ин раванд метавон ақидаи зеринро пешниҳод намуд, ки дар он чунин таҳлил омадааст: *«расона ҳамчун воситаи иттилоърасонӣ – дорои қоркардҳои дутарафа ва муқобил мебошад. Ҳамон андозае, ки метавонад муҷиби равшангарӣ, дониш, ваҳдат ва рушди фардӣ иҷтимоӣ бошад, ҳамон андоза метавонад омилҳои харобкорӣ, ҷаҳолат, тафриқаи нобудии фикру фарҳанги ҷомеа шавад... Барои ин ҳам усули ахлоқӣ муҳимтарин тарзи баҳрабардорӣ аз расонаҳо мебошад»* [178,146].

Омили дигар ин набудани ҷойи кор ва таъсири омили муҳочират аст, ки ба афкору рафтори наврасону ҷавонон таъсири барҷаста аст. Саводи наврасон оид ба воситаҳои муосири иттилорасонӣ баланд аст ва бештар ба ҳамин соҳа шавку рағбат доранд. Ангезаи истифода низ гуногун мебошад: бархе аз рӯи шавку ҳавас, боло бурдани дониш, аз рӯи манфиату эҳтиёҷ.

Омӯзгорону намояндагони бар ин андешаанд, ки сатҳи шомилшавӣ ба гурӯҳҳои гуногун паст аст ва ҳама оқибатҳои манфии он огоҳ ҳастанд ва баргузории корҳои маърифатӣ дар ин самт таъсири амиқ мерасонад.

Аз нигоҳи онҳо сабабҳои асосӣ шомилшавии наврасону ҷавонон ба гурӯҳҳои гуногун ба нуктаҳои зерин вобаста мебошад: 1. Аз беназоратии волидайн ва муҳити атроф; 2. Аз оилаҳои носолим (муҳити оилавӣ вайрон аст); 3. Аз зиндагӣ дилхунук ҳастанд; 4. Аз тариқи гумроҳӣ ва паст будани донишҳои динию дунявӣ.

Аз таҳсил дур мондани наврасон ва ҷавононе, ки бо сабабҳои гуногун саргарми машғулиятҳои хатарнок мегарданд, дардноктарин иллати муассисаҳои таълимӣ гардидааст. Ҷалби пурраи онҳо ба муассисаи таълимӣ кори сахлу осон ҳам нест. Дар айни ҳол дарсгуреъӣ ва ё умуман ба таҳсил фаро гирифта нашудани наврасон ба роҳбарият ва тарбиядиҳандагони муассисаҳои таълимӣ душвории зиёдеро пеш овардаанд. Чунин ба назар мерасад, ки кӯшиш ва талошҳои пайгиронаи маъмурияти муассисаҳои таълимӣ дар ин самт натиҷаи дилхоҳ надодаанд. Фарзандони аз таҳсил берунмонда бо пеш овардани баҳонаҳои фаровон майлу рағбати дарسخонӣ надоштанишонро изҳор менамоянд.

Натиҷа ва оқибати бади падидаҳои номатлуб сабабгори душвортарбия, дониши паст ва аз таҳсил дур мондани онҳо шуда метавонанд. Махсусан, омӯзгорон, роҳбарони синф дар ҳамкорӣ бо оила, аҳли ҷомеа амал намуда, ба гузаронидани корҳои гуногун – вохӯрию суҳбатҳо аҳамияти хоса зоҳир намоянд. Ба воситаи суҳбату вохӯриҳо бо падару модарон хусусиятҳои фардии хонандагонро хубтару беҳтар дарк менамоянд. Бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои фардии хонанда,

сатҳи камолоти маънавии омӯзгорон аз шаклу усулҳои гуногуни тарбия истифода менамоянд. Аз ҷумла ба воситаи суҳбатҳои фардӣ бо волидон, омӯзиши хонанда дар хона ва муносибати ӯ ба атрофиён, суҳбатҳои якҷояи волидон ва омӯзгорон, роҳбарони синфҳо оид ба рафтору кирдори хонанда, тарзи ташкили вақти ҳолӣ, самарайи он ва ғайра таваҷҷуҳ менамоянд; натиҷаҳои онҳоро омӯзанд ва барои бартараф намудани камбудӣҳо таҷрибаи ҳосилшударо мавриди истифода қарор диҳанд.

Дар ин раванд коркарди барномаҳои махсуси маърифатӣ зарур мебошанд, ки ба он инҳо шомиланд: соатҳои тарбиявӣ, чорабиниҳои фаҳмондадиҳӣ, тарбиявӣ, машғулнамоя ва онҳо ба таври систематикӣ гузаронида шаванд. Равоншинос Н.Абдурашитов чунин қайд мекунанд: «Усулҳои ислоҳи душвортарбияро чунин тасниф менамоянд, ки он гурӯҳи методҳои психокоррекссиониро дар бар мегирад:

- Ангезиши маромнокии мусбат.
- Методҳои ислоҳи ҳолати эмотсионалӣ.
- Методҳои худидоранамоя.
- Бозсохтории маърифатӣ.
- Методҳои ҳомӯшсозии майл ба рафтори ношоям.
- Методҳои ташаккул додани рафтори мусбат.»[49]

Дар раванди озмоишҳои педагогӣ равоншиносӣ мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар аксари кулли таълимгоҳҳо гӯшаҳои махсуси корҳои тарбиявӣ ва таҷрибавӣ бо наврасони душвортарбия вучуд надоранд. Омӯзгорони МТМУ №№10,1-и ноҳияи Восеъ зикр намуданд, ки наврасон ба чунин намуди дониш ва малакаҳо эҳтиёҷи бештар доранд:

- Омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ, биология, информатика, саводи ҳуқуқӣ, фанҳои дақиқ, касбҳои истеҳсолӣ, тафаккури танқидӣ (нисбат ба дониш ва рафтори худ);

- Имрузҳо зарурате ба миён омадааст, ки барои наврасон маҳсуле офарида шавад, ки ба он бовар кунанд. Масалан, дар ҳудуди деҳаи ҷамоати шаҳраки Ҳулбук ва Тугараки ноҳияи Восеъ ҷалб намудани

наврасону наврасону ҷавонон ба сафи артиш мушкилоти муайяно доранд. Аз ин рӯ, таъсиси қисмҳои ҳарбии намунавӣ ва сафарбар намудани наврас ба онҳо барои шиносӣ аз зиндагии сарбозон аз аҳамият холи нест.

Ташкили бештари дарсҳои амалии омодагии ҳарбӣ ва бурдани хатмкунандагон ба лагерҳои омодагии ҳарбӣ, ки дар таҷрибаи Иттиҳоди Шуравӣ мавриди истифода қарор ёфта буд, бамаврид аст ва бо ин роҳ дар наврасон рушди масъулиятшиносӣ то фарҳанги мустақил будан ташаккул ёбад.

Ба назар гирифтани фикру пешниҳоди наврасону ҷавонон . Дар рафти тадқиқ дар ҷамоати шаҳраки Хулбук, ҷамоати деҳоти Тугарак наврасону наврасону ҷавонон зикр карданд, ки калонсолон аз он ҷумла волидайн ва муаллимон фикру назари онҳоро ба назар мегиранд, ин иқдом хусусан дар баргузори чорабиниҳои варзишӣ (ташкили озмун оид ба ин ё он намуди варзиш) намудор мегардад. Омӯзгорон ва фаъолони ҷамъиятӣ низ ҳамин нуктаро зикр намуданд, чун ба назар нагирифтани фикри наврасону ҷавонони имрӯза то андозае мушкил мебошад.

Муҳимияти дар ин раванд истифода намудани педагогикаи халқӣ аз ин иборат аст:

- Таъсири арзишҳои бегона ва ба вучуд омадани тағйирот дар рафтори маънавию ахлоқии наврасон;
- Таъсири воситаҳои иттилоотӣ ва воридшавии ғояҳои бегона дар давраи наврасӣ;
- Паст гардидани арзиши таҷрибаи педагогикаи халқӣ барои насли наврас, махсусан дар давраи ҳассоси наврасӣ, ки гузариш ба давраи нави камолотро ташкил медиҳад;
- Проблемаҳои иҷтимоие, ки боиси монעי қоне гардонидани талаботи рузафзуни маишию иҷтимоии наврасон мегарданд.

Хеле муҳим аст, ки ҳадафу вазифа, принципҳо ва сиёсати давлатии тарбияи ватандӯстӣ, ташаккули шуури миллӣ ва худшиносии наврасону ҷавонон дар шароити муосри пешрафти ҷомеа дар Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»[89,15] муайян карда шудааст: *«Тарбия шаҳрвандӣ-ватандӯстӣ – маҷмуи тадбирҳое, ки баҳри дар тафаккури шаҳрвандон тарбия намудани зарурати бошууронаи хизмати фидокорона ба Ватан зимни иҷрои вазифаҳои хизматӣ, меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ, муҳаббат ба кишвари маҳбуб, ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ, риояи қонун, ахлоқи ҳамида, фарҳанги умумӣ, мавқеи амиқи шаҳрвандӣ, омодагии доимӣ барои адои қарзи институтсионӣ ва уҳдадориҳои шаҳрвандӣ, ифтихор аз дастовард ва анъанаҳои ниёгон равон карда шудааст»* [89,15].

Тавре дар боло гуфта гузаштем, яке аз воситаҳои ташаккули худшиносии миллии наврасон дар муҳити иҷтимоӣ ва МТМУ истифодаи педагогикаи халқӣ ва эҷодиёти шифоҳӣ мебошад, ки аз ҷониби халқ дар тӯли асрҳо санҷида шуда, ба руҳу равон ва ташаккули шахсияти инсон таъсири амиқ мегузорад.

Мусаллам аст, ки ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ барои мардуми тоҷик таҷдиди шуур, ҷаҳонбинӣ ва тафаккури миллиро тақозо мекунад, ки дар раванди он такмил ва ташаккули арзишҳои миллий, ватандӯстӣ, пешгирии инхирофот ва амалҳои номатлуб дар насли наврас, тарбияи ҳисси худогоҳӣ, худшиносии миллий, шаҳрвандӣ ва ҳештаншиносиро талаб менамояд.

Татбиқи чунин як вазифаи муҳим пеш аз ҳама масъулияти падару модар, МТМУ, ВАО, мақомоти давлатӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ буда, тарбияи худшиносиву худогоҳӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии онҳо дар роҳи дӯст доштани Ватани худ, посдории анъанаҳои милливу фарҳангии ниёгони бонангу номус тавассути адабиёти шифоҳию унсурҳои этнопедагогика хеле ба мавқеъ аст.

Дар мамлакати соҳибистикллоли мо арзишҳои миллий басо фароҳу доманадор буда, онҳо аз сарватҳои маънавии бою ғанӣ то забону дигар муқаддасоти миллии эҷодиёти фарҳангӣ шифоҳии халқ, марзу буми кишвар ва тамоми хусусиятҳои табиӣ ҷуғрофиро ташкил мекунанд.

Арзишҳои маънавӣ пеш аз ҳама дар арзишҳои фарҳангӣ, аз ҷумла забон, адабиёт, расму оин ва анъанаҳо, ҳунарҳои мардумӣ, таҷрибаи ҳаёти ва ғ. таҷассум мегарданд. Онҳоеки манбаи азхудкунии таҷрибаи ҷамъияти буда, мувофиқ ба матлабу эҳтиёҷоти ҳаёт азхуд шуда, мавриди истифода қарор меёбанд.

2.2. Корҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ раванди худшиносии миллии наврасон дар асоси педагогикаи халқӣ

Асосҳои назариявӣ ташаккули тарбияи худшиносии наврасон аз заминаҳои педагогӣ-иҷтимоӣ ва таъмину танзими ташаккули худшиносии миллий тавассути адабиёти бадеӣ шифохӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти оила бо муассисаҳои таълимӣ дар ҷомеа вобастагии ногусастанӣ дорад.

Ташаккули худшиносии миллий дар насли наврас аҳамияти муҳим ва баланди педагогӣ дорад, зеро он ба ҷаҳонбинии умумӣ ва худшиносии инсон таъсиргузор аст. Тарбия намудани худшиносии миллий, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ бояд ҳамчун мафҳумҳои аз ҷиҳати мантиқӣ ба ҳам алоқаманд, ҳамчун ҷузъи таркибии сифатҳои маънавию ахлоқӣ эътироф ва амалӣ карда шаванд. Аз ин лиҳоз, муҳим аст, ки фаъолияти касбии омӯзгорон дар МТМУ ва МТОК ва талошҳои волидайн дар оила барои тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон бояд дар иртиботи ҳамешагӣ ва мусалсал воқеъ бошад.

Худшиносии миллий - ҳиссиёти ахлоқист, ки қадру қимат ва мустақилияти шахсро дар эҳтироми арзишҳои маънавию моддӣ ва муҳофизати ин арзишҳо бою афзун гардонда, дар ҳифзи марзу буми Ватан ифода мегардад.

Масъалаи таълиму тарбияи миллий аз ҷониби ҷомеа яке аз проблемаҳои муҳиму рӯзмарраи замони муосир ба ҳисоб рафта, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ сиёсиро дарбар мегирад. Дар ин навъи тарбия ҷомеа, муҳити гирду атроф, муносибати рафиқон ва талаботи ҷомеа нақши муҳим доранд.

Тарбияи миллий хусусиятҳои хоси худро дошта, ба ташаккули худшиносии наврасону ҷавонон таъсири амиқ мерасонад. *«Аз ин лиҳоз тарбияи миллий дарк ва ифтихори миллии шахрвандонро афзун менамояд. Аз ҷумла,*

- шахрвандон ба қадру қимати арзишҳои миллий ва умумибашарӣ, рамзҳои давлатию миллий мерасанд;

- моҳияти давлати миллӣ дарк шуда, ҳамагон барои ҳифз, ободӣ ва шукуфоии Ватани хеш талош меварзанд;

- маҷмӯи сифатҳои (маънавӣ) мардум сайқал ёфта, ба қадри забони модарӣ, адабиёт, таърих, анъана ва расму оинҳои волои худ мерасанд;

- ҳамкориҳои падару модарон бо муассисаҳои таълимию тарбиявӣ устувор гардида, ошноии онҳо бо асосҳои илми педагогика, тарбия дар оилаҳо тадриҷан пояи илмӣ ва касбӣ мегирад;

- наслҳои ҷавон имконият пайдо мекунанд, ки дар муносибат бо халқу миллатҳои дигар, одоби муоширатро риоя намоянд, забонҳои хориҷиро омӯзанд, дар ҷомеаи муосир мавқеъ пайдо намоянд;

- арзишҳои моддӣ, ахлоқӣ ва зеҳнию маънавии давлату ҷомеа, ки пайвандгари наслҳоянд, шинохтаву ҳифз мегарданд» [89,21].

Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ қайд намуданд, ки «Тоҷикистони соҳибистиқлол, ҷомеаи навини мо ба инсонҳои дорои хислату ҷаҳонбинӣ ва мафкураи нав ниёзманд аст. Мазмуну моҳияти ин мафкураи навро бояд ҳисси ифтихори миллӣ, давлатдорӣ, ватандустию инсонпарварӣ, умуман маҷмуи арзишҳои миллию умумибашарӣ таъкил диҳанд» [182,49].

Тоҷикон яке аз қадимтарин халқ буда, бо маданият, фарҳанг, анъана, забони волову равон, боигарихҳои маънавию модии худ шуҳратёр мебошанд. Тарбияи шахсият дар оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа сурат мегирад, вале ин сохторҳо наметавонанд дар тарбияи шахсият бе иштироки бевоситаи ӯ муваффақ гарданд. Аз ин рӯ, худтарбиякунӣ муҳимтарин пояи ахлоқи инсон аст.

Худтарбиякунӣ дар асоси кӯшишу ғайрати шахсии ҳар як фард ҷараён мегирад ва ба ҳосил кардани донишҳои нав, васеъгардони ҷаҳонбинӣ, азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятӣ, худшиносӣ, ташаккули сифатҳои беҳтарини маънавӣ равона карда шудааст.

Худтарбиякунӣ чун ҷараён аз унсурҳои алоҳидаи бо ҳам алоқаманд иборат аст, ки инҳоянд:

- худтаҳлилкунӣ – дида тавонишани ҷанбаҳои сусту қавии характер ва табиати худ;
- худҳисоботдиҳӣ – ба худ гирифтани масъулияти ҷавобгарӣ барои пиндр, гуфтор, рафтор ва умуман, барои ҳаёти худ;
- худҳавасмандсозӣ – қобилияти барои амал кардан омода сохтани худ бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузошташуда;
- худназораткунӣ – муқоисаи рушди шахсӣ бо нишондиҳандаҳои пешгӯишуда ё интизорӣ;
- худбаҳодиҳӣ – ба таври саҳеҳ баҳогузорӣ кардани амалҳои худ.

Худтарбиякунӣ дар асоси худбаҳодиҳии комилан мувофиқ ба амалҳои шахс сурат мегирад. Шахсият танҳо дар ҳолате қадами аввалини худтарбиякуниро мегузорад, ки агар зиддияти ботинии ҷараёни ташаккули сифатҳои худро дарк намояд ва дар роҳи ҳалли он кӯшиш намояд.

Методҳои худтарбиякунӣ инҳоянд - худбодваркунонӣ, худталқинкунӣ, худфармондиҳӣ, худтанқидкунӣ, худмаҷбуркунӣ, худмуҷозоткунӣ ва ғайра. Мотивҳои сотсиалӣ ё иҷтимоӣ низ вучуд доранд - ба ҳурмату эҳтироми атрофиён ноил гаштан, аз дигарон қафо намондан, дар коллектив мавқеъ ва мақоми воло доштан, ба одамон некӣ кардан, вазифаи ҷамъиятии худро баҷо овардан, вазифаи шахрвандии худро адо кардан ва ғайра.

Дар таҳқиқоти психологию педагогӣ «се гурӯҳи усулҳои худтаъсиркунӣ зимни худтарбиякунии шахс нишон дода шудааст: худшиносӣ (омӯзиши шахсияти худ), худмушоҳидакунӣ, худтаҳлилкунӣ, худбаҳодиҳӣ. Худмушоҳидакунӣ ин мушоҳидакунии шахсият, олами ботинию психикии худ ва қайди натиҷаҳои он ба шумор меравад, ки дар ҷараёни иҷрои ҳаракатҳои муайян ба он тағйирот ворид карда мешавад. Худтаҳлилкунӣ бошад, таҳлили пиндор, гуфтор ва кирдори худ бо ҷавобдиҳӣ ба саволҳои зерин ҳисобида шудааст: барои чӣ ман ин тавр гуфта ва карда истодаам? Барои чӣ ман муносибати мазкурро идома диҳам ва ё

дигар кунам? Агар каме дигар хел гӯям ва ё амал намоям чӣ мешавад?» [47,38].

Аз ин рӯ, ҳар шахс ва ҳар халқу миллатро зарур аст, ки ба қадри онҳо бирасанд, зеро дар акси ҳол ва дар ниҳоят чунин руҳ медиҳад, ки Иқболи Лохурӣ дар як байти худ фармудааст:

*«Ҳар кӣ бар худ нест фармонаи равон,
Мешавад фармонпазири дигарон.» [22]*

Ҷаҳонишавӣ осори манфии зиёде дорад, ки ба андешаи муҳаққиқони муосир хароб шудани муҳити зист, тамоюлоти манфӣ дар иқтисоди миллӣ, бӯҳрони давлатҳои миллӣ, таъсири фарҳанги ғарбӣ, рушди тариқатгароӣ ва ҷудоиталабии қавмӣ ва ғайра аз ҷумлаи онҳоянд. Ҷаҳонишавӣ дар маҷмӯъ ҳолӣ аз ҷавҳари ахлоқӣ аст. Зеро тамаъ, ғазаб ва ҷаҳл дар замони муосир бе монеа рушд карда истодаанд. Дар гузашта меъёрҳои суннати ахлоқу одоб дар ҷомеаҳо пеши роҳи ин рафторҳои зиштро мегирифтанд. Ҳоло ин кор ғайриимкон гаштааст.

Ҷиҳати манфии дигари ҷаҳонишавӣ бӯҳрони давлатҳои миллӣ аст. Дар ин росто абарқудратҳо иқтисодҳои миллиро таҳти нуфузи худ қарор додаанд ва қонунҳою меъёрҳои миллӣ дар зери таъсири қонунҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ қамаҳамият мешаванд.

Муҳаққиқ Давлатзода Ҷ. чунин қайд мекунад: *«Имрӯз яке аз омилҳои муҳим дарки масоили ташаккул ва рушди сифати шаҳрвандӣ, ташаккули фарҳанги худшиносии миллӣ хонандагон, наврасон ва ҷавонон ба ҳисоб меравад. Ташаккули сифатҳои худшиносии миллӣ хонандагон дар машғулиятҳо ва фаъолиятҳои беруназсинфӣ имкониятҳои васеи зоҳиршавии қобилиятҳои шахсии онҳоро фароҳам оварда, барои дар оянда пайдо кардани ҷойгоҳ ва мақоми муносиб дар ҷомеа ва ифодаи мавқеи шаҳрвандӣ-ватандӯстиашон шароити мусоид фароҳам меорад» [47].*

Дар адабиётҳои илмӣ фалсафии психологӣ, педагогӣ, сотсиологӣ (то солҳои 90 асри XX) ташаккули шуур ва худшиносии миллӣ вобаста бо вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ фарҳангии собиқ Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ Сотсиалистӣ (ИҶШС) дар якҷоягӣ зиёдтар мавриди таҳқиқу

баррасӣ карда мешуданд. Дар шароити кунунӣ ҷомеа он ҳамчун қисми таркибии тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ва худшиносии шахсият пайгирӣ карда мешавад.

Дар ҷаҳони босуръат тағйирёбанда, ки бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ тавсиф мешавад, таъсиргузори ба арзишҳои маънавии миллӣ ва умумиҷаҳонӣ аҳамияти хоса дорад. Ин яке аз омилҳои маҳсуб мешавад, ки афкор, эътиқод, рафтор ва худшиносии ҷаҳонбинии наврасону ҷавонро тағйир медиҳад. Хеле муҳим аст, ки дар ин раванд ҷанбаи равонии тарбияи маънавию ахлоқии наврасон дар маркази таваҷҷӯҳ қарор дошта бошад. Зеро *«Аз нигоҳи психологияи иҷтимоӣ баъзан вазъи ноустувори равонии одамон (ҳаяҷон, авзоъ ва ғ.), ҳодисаҳо (анъана, одат), ҷараёнҳо (тақлидкунӣ, таъсиррасонӣ) ва ҳатто дараҷаи ақида, андеша, тасаввурот (сиёсӣ, ҳуқуқӣ, динӣ, ахлоқӣ) дар намуди боварӣ, эътиқод, мавқеи иҷтимоӣ метавонад инсонро ба роҳҳои нодурусти тарзи интихоби зиндагӣ ва шомил шудан ба гурӯҳҳои иртиҷоӣ бурда расонад»* [49,13].

Навоварии таҳқиқот дар он аст, ки роҳу усулҳо ва шаклҳои корҳои банақшагирифта ба рушди худшиносии миллии наврасон ва иҷтимоикунонии онҳо равона гардидаанд: Ба монанди:

- ташкили омӯзиши таҷрибаи пешқадам ва дар фаъолияти навоварона ва эҷодкоронаи коллективҳои педагогӣ истифода намудани он;
- ташкил намудани дарсҳои кушоди намунавӣ дар ҳузури волидайн ва омӯзгорони фаннӣ;
- баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия зимни баргузори маҳфилҳои илмию адабӣ, озмунҳои фаннӣ, ҳафтаҳои фаннӣ ва дигар корҳои беруназсинфӣ).

Аз ҷумла, ташкили маҳфилҳои беруназтаълимӣ «Хониши бадеӣ», «Эҷодиёти даҳонакии халқ», «Ватандӯст» барои худшиносӣ ва тафаккури миллӣ дар заминаи педагогикаи миллӣ ва арзишҳои миллӣ-фарҳангӣ мусоидат мекунанд.

Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №10,1-и ноҳияи Восеъ, №21-и шаҳри Кӯлоб ва №№35,36-и шаҳри Душанбе, наврастони синни 15-17 солаи ҷамоати шаҳраки Ҳулбук, ҷамоати деҳоти Тугараки – н.Восеъ баргузор гардид. Дар рафти озмоиш қариб 120 нафар наврастон (хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ), 15 наврастоне, ки аз таҳсил дур мондаанд), 35 нафар омӯзгорон ва 25 нафар намояндагони гуруҳҳои гуногуни аҳолии иштирок намуданд.

Ҳадафи асосӣ таъмин намудани шароити мусоид барои ташаккули худшиносии миллии ҷавонон, шароити иҷтимоӣ-педагогӣ ҷиҳати истифодаи арзишҳои миллии дар машғулиятҳои беруназтаълимӣ бо истифода аз маводи гуногун.

Ҷиҳати иҷрои мақсади гузошташуда, роҳандозии вазифаҳои зерин ба нақша гирифта шуданд:

- бо роҳи таҳлили аввалия муайян намудани дараҷаи ташаккули худшиносии миллии наврастон
- интихоби равишу усулҳо, шаклҳои корҳои беруназсинфӣ оид ба худшиносии миллии хонандагон;
- таҳлили такрорӣ барои муайян кардани тағйирот дар ташаккули худшиносии миллии хонандагон;

Дар маҷмӯъ 154 нафар пурсиш гузаронида шуд. Ба ҷузъҳои маърифатии ҳувиёти миллии инчунин фарҳанги миллии, забон, таърих, маърифати этникӣ ва ғайра дохил мешаванд.

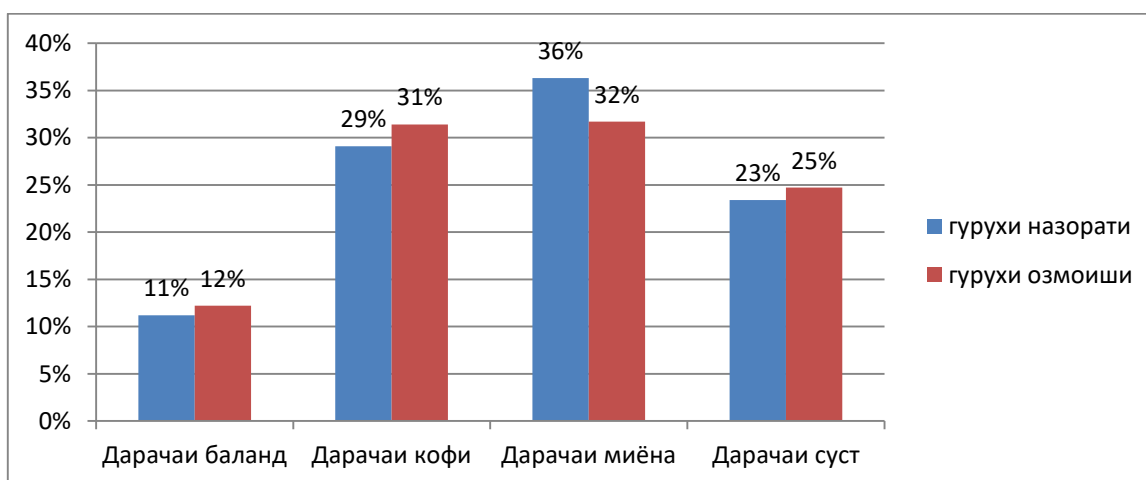
Барои наврастон барои муайянсозии донишҳои онҳо саволномаи зерин пешниҳод гардид:

1. Кадом қаҳрамонони халқи тоҷикро медонед, ки барои озодии ватани худ бо аҷнабиён мубориза бурдаанд? Спитамен, Шерак, Темурмалик.
2. Кадом достону ривоятҳои қаҳрамонони халқиро медонед, ки дар онҳо барои оромии ватан мубориза бурдаанд?
3. Кадом шоирони тоҷик дар асари бозаволи худ симои қаҳрамонони ватандусту ватанпарварро зиёдтар, ҷазобу эътимодбахш тасвир намудааст?

4. Қаҳрамонҳои ватандӯсти халқи тоҷик, қаҳрамонони Тоҷикистон бо кадом амалҳои худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд?
5. Кадом асарҳои Сарвари давлати тоҷикон – Эмомалӣ Раҳмонро аз худ намудаед, ки дар онҳо қаҳрамонӣ ва сифатҳои ватандӯстии миллати тоҷик баҳои арзишманд дода шудаанд? Онҳоро номбар намоед?
6. Кадом қаҳрамонони халқиро медонед, ки он бо сифатҳои ватандӯстонаи худ дар байни мардум эътироф гардидаанд?
7. Дар бораи қаҳрамонҳои халқи тоҷик кадом нависандаҳо асарҳои бадеӣ – таърихӣ эҷод кардаанд?
8. Барои ватандӯсту ватанпарвари ҳақиқӣ шудан нақшаҳои шахсии худро доред ва онҳоро кай, чӣ тавр ва дар кучо амалӣ кардан мехоҳед?
9. Ба хизмати ҳарбӣ рафтаи ва дар ҳифзи марзу буми Ватан иштирок карданиро барои худ ҳатмӣ мешуморед ё не? Барои чӣ?

Баҳодиҳии худ ба дониши таърих, фарҳанг, забони халқ аз рӯи саволнома чунин натиҷа дод: дараҷаи олии – 6%, кофӣ – 26%, миёна – 44%, суст — 22%. Ҳамагӣ бо 120 нафар хонандагон суҳбат гузаронданд.

Диаграммаи 2

Ҳамин тавр, сатҳи кофии дониши таърих, фарҳанг, забон аз рӯи баҳогузориҳои хонандагон ҳатто 50 фоизро ташкил намекунад. Дар бораи дараҷаи миёнаи дониш низ ҳаминро гуфтаи мумкин аст.

Таҳлили назариявии сохтори худшиносии миллӣ имкон дод, ки меъёру нишондиҳандаҳои ташаккули масъалаи таҳқиқшаванда таҳия карда шавад.

Дарачаи баланд (аз 80 то 100 ҳол) Ба гурӯҳи аввал, ки сатҳи баланди ташаккули худшиносии миллӣ доранд, мо наврасонеро шомил кардем, ки бо дараҷаи баланди азхудкунии моҳият ва мазмуни мафҳумҳои асосии марбут ба мушкилоти миллӣ хос буда, дониши амиқи таърихи доранд, гузаштаи халқи худ, урфу одатҳои миллӣ, расму оинҳои миллӣ, бо забони модарии худ ҳарф мезананд, дар кори ҳифзи арзишҳои миллӣ фаъолона иштирок мекунанд, зарурияти давом додани анъанаҳои халқи худро дарк мекунанд, муносибати ҳассос ва ғамхоронаро нисбат ба одамон доранд.

Дарачаи кофӣ (аз 60 то 80 ҳол) Ба ин гурӯҳи хонандагонро ворид намудем, ки дар бораи арзишҳои миллӣ маълумоти чандон баланд надоранд, талаботи дар онҳо мавҷудбударо на ҳамеша иҷро мекунанд. Аҳамияти давом додани анъанаҳои халқи худро дарк мекунанд, муносибати ҳассос ва ғамхоронаро нисбат ба одамон доранд. Инчунин, ҳисси ҳамдардӣ, дилсӯзӣ ҳамдардиро нишон медиҳанд ва меъёрҳои ахлоқие, ки дар муносибат бо атрофиён муқаррар шудаанд, риоя менамоянд.

Дарачаи миёна (аз 40 то 60 ҳол) Гурӯҳи сеюми ташаккули худшиносии миллӣ наврасон иборат буд, ки ба таърих, фарҳанг, анъана ва расму оини халқи худ таваҷҷӯҳи дуруст нишон намедиҳанд, забони модарии худро мефаҳманд, вале нишонаҳои худшиносии ба назар намерасад, нисбат ба ташаккули шуури миллии худ бетараф мебошанд. Онҳо дар рафтори худ на ҳамеша рафӣқона, ҳассос ва ҳушёрона мебошанд, гарчанде ки дар омӯхтани анъана ва расму оини халқи худ иштирок мекунанд. Онҳо бо супориши калонсолон қорро иҷро намуда, барои кори супурдашуда масъулият нишон намедиҳанд.

Дарачаи паст (то 40 хол) ин гурӯҳи наврасон дар корҳои ҷамъиятӣ иштирок намеkunанд, хоҳиши идома додани анъанаҳои халқи худро нишон намедиханд, гарчанде ки онҳо зарурати риояи меъёрҳои ахлоқии дар ҳаёти халқ ташаккулёфтаре дарк мекунан. Ҳисси дилсузӣ, ҳамдардӣ нисбат ба тақдире халқи худ, ҳисси ифтихоре миллии зоҳир намеkunанд.

Маълумоти диаграммаи 2 аз сусти будани сатҳи ташаккули худшиносии миллии хонандагон ва мувофиқати набоштиани он ба талаботи гувоҳӣ медиҳад. Хонандагон аз фарҳанги таърихи халқҳои худ ва дигаре халқҳо дониши сусти доранд, баъзеи онҳо нисбат ба арзишҳои миллии қавми худ муносибате бетарафӣ зоҳир мекунанд, рафтори шахсон бо тамоюли танги миллии хос аст. Пассивии худшиносии миллии, пеш аз ҳама, аз сусти донишдани забон, фарҳанг ва таърихи халқи худ ва бетавачҷуҳӣ ба онҳо ба он вобаста аст.

Дар ҷомеаи кунунии тезтағйирёбанда ва босуръати пешраванда зарурияти бознигарӣ ба ғояҳои ватандӯстӣ, ҷустуҷӯӣ ва дарёфти роҳи усулҳо ва воситаҳои омилҳои самарабахши дар амал санҷидашуда ва дар тули таҷрибаи таърихии бисёрасраи инсоният исботшуда ба миён омадааст. Махсусан, дарки ҳавфу хатар ба марзу буми Ватан, оромию осоиштагии мардум, воридгаридани андешаҳои ғояҳои бегона ба олами маънавии наврасону ҷавонон, хоҳишҳои арзишҳои маънавий-ахлоқӣ зери таъсири равишҳои иртиҷоӣ бо воситаи технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ, ки онҳо воситаи муҳими таъсиррасони ҳиссиёт, рафтори насли ҷавон гардидаанд.

Бо мақсади муайянсозии ҳуди фаҳмиши волидон оид ба ватандӯстӣ ва вазъи тарбияи ватандӯстии фарзандон аз тарафи онҳо дар муҳити хонаводагӣ мо ҷунин саволҳоро ба онҳо пешниҳон намудем.

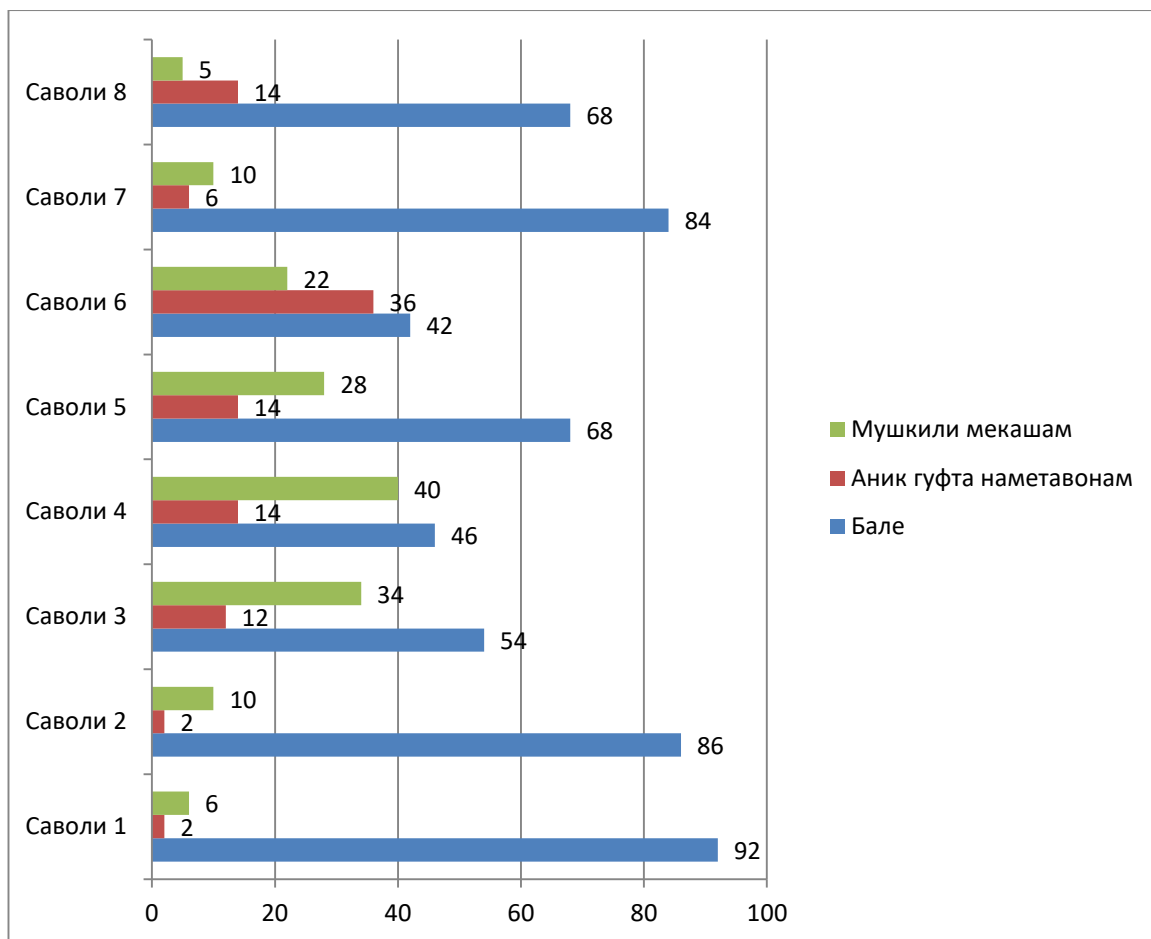
1. Шумо худро ҳештаншиносу ватандӯстори ҳақиқӣ ҳисоб мекунед?

2. Шумо боварӣ доред, ки фарзанди худро дар рӯҳияи хештаншиносию ватандӯстӣ тарбия намудаед ва ба воя расонда истодаед?
3. Фарзанд, наздикону пайвандон дар Артиши миллӣ хизмат намуда, карзи фарзандии худро иҷро намудаанд?
4. Дар тарбияи ватандӯстии фарзандони Шумо ҳамсар, бобо, бибӣ, хешовандон, омӯзгорони мактаб, адабиёти бадеӣ, тамошои маводҳои намоишӣ мадад мерасонанд.
5. Барои ватандӯст ба воя расидани фарзанд Шумо аз одату анъана, омилҳои тарбиявии мардум истифода бурдед?
6. Панду аңдарз, зарбурмасалу мақолҳои халқи тоҷикро медонед ва онҳоро дар тарбияи ватандӯстии фарзандони худ истифода мебаред?
7. Ҷашну маросимҳо аҳли оила ва хешовандону дӯстони Шуморо муттаҳид менамояд?
8. Аз дирӯзу имрӯзи фарзандону пайвандон ҳамчун шахси ватандӯсту ватанпарвар ифтихор менамояд?

Ҳангоми таҳлил ва баровардани натиҷа аз рӯи ин саволнома мо ҷавобҳоро на танҳо аз назари коркарди омӯри, инчунин бо назардошти ҷинсият - арду зан, синну сол, дараҷаи таҳсилот, шуғли волидайн ва монанди ин ба назар гирифтаем.

Ба таҳқиқот 66 нафар падару модарон фаро гирифта шуданд.

Волидон: мардҳо – 12н, занҳо - 42н; синну сол: то 35 сола – 14н; аз 36 то 55 сола – 36н; шуғли волидайн: омӯзгор 14н, табиб -3н, корманди соҳаи ҳифзи ҳуқуқ – 12н, тоҷир – 9н, ҷойи кори доимӣ надошта– 30н, хонашин-36н.

Тарбия наврасон дар рӯҳияи худшиносӣ ва ифтихори ватандорӣ, анъанаҳои миллии халқи тоҷик, афкори пурғановати мероси маънавии халқи тоҷик, муқаддасоти марзу бум, забон, парчам, рамзу нишон ва суруди миллӣ, ки аз беҳтарин ғазилатҳои педагогикаи ниёгону муосир махсуб меёбанд ва мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мебошад.

Дар фасли дуюми ин боб «**Амсилаи барномаи раванди ташаккули худшиносии миллии наврасон**» пешниҳод гардида, қайд мешавад, ки равиши таҷрибаи педагогӣ ягонагии мазмуну методологияи раванди таълиму тарбия ва пайдарҳамии онро да тамоми марҳилаҳои озмоиш таъмин менамояд.

Дар расми 5 амсилаи барномаи раванди ташаккули худшиносии миллии наврасон нишон дода шудааст.

Фазои мушаххаси имкониятҳо ба наврасон шароит муҳайё месозад, ки талаботҳояшонро қонеъ созанд. Шартан онро метавон ба табиӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тақсим намуд. Он метавонад асари санъат, ҳузури дӯстон, фаъолияти таълимӣ, барномаи телевизион, як гӯшаи табиат ва ғайра бошад.

Дар рафти тадқиқот аз ҷониби хонандагон, омӯзгорон ва коршиносон силсилаи пешниҳодҳо оид ба интизории онҳо аз барномаи таълимӣ зикр шуд. Аз ин рӯ, тавсияҳоро ба се бахш ҷудо намудем, ки танҳо барои омода намудани барномаи таълимӣ ва истифодаи минбаъдаи он пешбинӣ шудааст.

Тартиби баргузории таҳқиқот ва барномарезии он таҳия гардид, ки дар натиҷа ба **се марҳила** чудо гардид:

Марҳилаи 1: Гузаронидани корҳое, ки ба ташаккули таваҷҷуҳи устувор ба омӯзиши анъанаҳои миллӣ ва мероси маънавии халқи тоҷик, амалӣ намудани ниёзҳо ва худтакмилдиҳӣ нигаронида шудаанд;

Марҳилаи 2: Мутаххид намудани фаъолияти оила, муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, марказҳои фарҳангу дӯстӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои таълимӣ ва равандҳои педагогии мақсаднок барои шиносоии наврасон бо арзишҳои маънавӣ;

Марҳилаи 3: Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои оммавӣ, сайругашт, инчунин гузаронидани вохӯриҳо бо ходимони илму фарҳанг, омӯхтани мероси Ватан, ташкили намоишҳои ҳунароҳои мардумӣ ва ғайра.

Барои ташаккули худшиносии миллии наврасон дар фаъолияти беруназтаълимӣ чунин чорабиниҳои тарбиявӣ анҷом дода шуд:

Баргузор намудани мулоқоту вохӯриҳо бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, ветеранҳо (иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва ҷанговарони байналмилалӣ), ходимони дин ва ғайра;

2. Нашри мақолаҳо дар матбуоти даврӣ;

4. Ташвиқи наврасон ба китобдустӣ ва китобхонӣ;

6. Тағйири арзишҳои имрӯзаи мардум барои рушди солими ҷомеа;

Дар раванди озмоиш кормандон ва методистони шӯъбаҳои маорифи ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №10,1-и ноҳияи Восеъ, №21-и №21-и шаҳри Кӯлоб ва №№35,36-и шаҳри Душанбе, наврасони синни 15-17 солаи ҷамоати шаҳраки Ҳулбук, ҷамоати деҳоти Тугараки – н.Восеъ баргузор гардид.

Дар риштаҳои мухталифи таълими силсилаи фанҳои гуманитарӣ синфхонаҳо бо асбобҳои айёни таҷҳизонида шудаанд. Мақсаду мароми муассисаҳои таълимӣ ба он нигаронида шудаанд, ки ҳарчи бештар дар ҷараёни таълиму тарбия тибқи амалияи ҷорӣ намудани низоми ягонаи маълумотро тибқи муносибати босалоҳият роҳандозӣ намоянд.

Ба омӯзгорони синфҳои озмоишӣ пешниҳод гардид, ки бештар мувофиқи соатҳои таълимӣ шакли жанрҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии халқро истифода намоянд. Вобаста ба истифода аз усулҳои фаъоли таълим бештар ташкилу гузаронидани байтбарак, мушоира, озмун ва маҳфили ҳозирчавобон аз ҷониби омӯзгорони пешқадами муассисаҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар доираи муносибати босалоҳият истифода гардид.

Дар раванди дарси адабиёт, таърихи халқи тоҷик ва соатҳои тарбиявӣ панду ҳикматҳои ниёгон, эҷодиёти шифоҳии халқ оиди муҳаббат ба Ватан, садоқату вафодорӣ, ҳештаншиносӣ, ҳифзи табиату кишвар, умеду орзуи хонандагон, дӯстию рафоқат бо ҳамсолон, соҳиби номи нек аз ёри ба муҳтоҷон, ёри ба падару модар ва хурдсолон дар оила истифода гардиданд.

Бо боварии комил метавон гуфт, ки таҷрибаи солҳои тӯлонӣ андӯхтаи чунин муаллимаҳои ботаҷриб ва дӯстдори касби пурифтихори педагогиро барои омӯзгорони ҷавону камтаҷриба пешкаш намудан бешубҳа ба таълиму тарбияи хонандагон, маҳз тарбияи маънавию ахлоқии наврасону навҷавонон мусоидат мекунанд.

Мушоҳидаҳо собит намуданд, ки эҷодиёти шифоҳии халқ аз қадимулайём манбаи рушду такомули фаъолиятҳои адабӣ, тарбияи зеҳну шуур ва хотираи некбинонаи кӯдакону наврасон гардидаанд, ки дар ҳар оилаи тоҷик ва мактабу таълимгоҳҳо, кӯдакистону донишқадаҳои олии ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Ҳамчун манбаи адабии мероси гузаштагон ва ганҷинаи шифоҳии халқ, эҷодиёти шифоҳии мардумӣ дар гӯшаю канорҳои кишварамон имрӯзҳо ба таври васеъ омӯхта шуда, баҳри рушду такомули муносибатҳои самимонаи одамон, ниҳоят мувофику муносибанд, ки истифодаи онҳо чи дар чараёни корҳои берун аз синф ва чи дар таълим басо муҳиманд.

Маҳз дар масъалаи тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон омӯзгоронро месазад, ки аз адабиёти шифоҳиву адабӣ, адабиёти классики муосир фаровон ва бомақсад истифода барад. Вазифаи педагог ва тарбияи

педагогии ҳисси худшиносии миллӣ ва ҷой карда тавонистани меҳри Ватан дар дили ҳар як ҷавон, ба назари ин ҷониб, вазифаи муҳим ба шумор рафта, нақши босазо дорад. Зеро маҳз педагог бо роҳҳои гуногуни таълиму тарбия бо истифода аз методика ва методологияи таълим бо малакаву фазилат ва салоҳияти касбии худ шароитҳои иҷтимоӣ-педагогии тарбияи худшиносии наврасон таҳлил мекунад.

Аз мазмуну сохтори Амсилаи пешниҳодшуда бармеояд, ки зери мафҳуми ташаккули маънавият ва инкишофи шахсият бояд сифатҳои худшиносии миллии хонандагон дар ҷанбаҳои зерин фаҳмида шавад:

а) Ташаккули маънавият ва инкишофи шахсият: дониш, арзишҳои маънавий, худмуайянкунӣ ва худбаҳодиҳӣ;

б) ташаккули тафаккури миллии наврасон: меъёрҳо, ростқавлӣ, эътиқод, саъю кӯшиши ботинӣ муносибат, амалҳо ва ғ.;

в) сифатҳои иродавии характер: ҷасорат, мардонагӣ, ҳифзи марзу буми ватан.[133,19]

Педагогикаи халқӣ яке аз тағйирпазиртарин воситаи таъсиррасонӣ ба инсон буда, мазмун, моҳияту мундариҷаи худро аз ҳаёти халқ, миллат ва қавму авлодҳои ба ҳам тавбаъ алоқаманду пайвасти асрҳо сарчашма гирифтааст. Дар он ҳар як халқ, ки арзишҳои маънавию моддиро тули зиндагӣ, ҳаёт ва фаъолияти якҷоя эҷод намудааст, ифода менамояд. Ҳар як фард орзую умедҳои худро барои ояндаи неки фарзандон дар он таҷассум мегардонад.

Омӯзгори ботаҷрибаву босалоҳият шеърҳои ғавқуззикрро барои наврасонону ҷавонон метавонад бо як байти зерини устод Мастон Шералӣ маънидод кунад, ки фақат дар Ватан зиста аз худшиносии миллӣ ҳарф задан ифшогари воқеии худшиносии миллӣ буда наметавонад, Зеро, мутаассифона, ёфт мешаванд нафароне, ки дар Ватан зиста, нону намаки Ватанро истеъмол карда, аз ҳавои Ватан нафас гирифта, бинобар худшинос набуданашон, ба ҳар гуна ҳизбу ҳаракатҳои номатлуб гаравида мешаванд ва ин гуна афрод беватантар аз беванҳоянд. Яъне:

Бе Ватан нест ғарибе, ки кунад ёди Ватан.

Дар Ватан будаи бе ёди Ватан беватан аст [172,55].

Албатта, ғарибе ки дур аз Ватан афтода, аз Ватан канда шуда, ба кас банда шуда, лаҳзаҳои гуворои дар Ватан будаашро ба хотир оварда, ёди Ватан мекунад ва беҳуда дар адабиёти шифоҳӣ ҳам намегӯянд, ки «Лаънат ба касе ки аз Ватан канда шавад, Афтад ба ғарибию ба кас банда шавад» [172,55], аммо дар Ватан зиста ёди Ватан накардан, яъне ба қадру қиммати Ватан ва обу хоки Ватан нарасида ё расида натавоништан низ беватанист.

Масалан, байтҳои зерини ҳамосарои овозадори форс-тоҷик, шоири ватандӯст Абулқосими Фирдавсӣ (934-1020) барои худшиносӣ ва ҳуввияти миллии наврасону ҷавонон бағоят муҳиманд:

«Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,

Зану кӯдаки хурду пайванди хеш.

Ҳама сарбасар тан ба куштан диҳем,

Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.» [164]

Камолоти маънавии насли наврас дар рӯҳияи анънаҳои миллии ва арзишҳои суннатии мероси маънавии афкори педагогии ниёгон ба маҳорату матонати омӯзгорони пуртаҷриба вобаста аст. Махсусан баъд аз таҳлили мазмуну муҳтавои байти дигари Фирдавсии бузург

«Пароканда лашкар наояд ба кор,

Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.» [164]

дар дил меҳри Ватан ва муҳимаш баҳри ҳифзи Ватан ҳамраёӣ ҳампеша ва муттаҳид буданро мепарваранд ва наврасон дарк мекунанд, ки муваффақият дар ҳамбастагӣ аст.

Дар китоби «Чаҳоргонаи тарбия» академи М.Лутфуллозода чунин кайд мекунад: «*тоҷикон дар ватандорию ватанпарастӣ, ҳифзи марзу буми ватану ватанхоҳӣ дар таърихи тамаддуни худ соҳибтаҷрибаю сабақомӯз ҳастанд ва касоне, ки сабақро тоҷи сар мекунанд дорои се хосиятанд: 1. Сабақомӯзанд, яъне мунтазам меомӯзанд, хулоса мебароранд, дар зиндагӣ тадбиқ мекунанд. 2. Собиқсабақанд, худ дорои сабақанд, намунаи ибратанд.*

3.Сабақгузоранд. Сабақи худро ҳамчун намунаи ибрат ба дигарон мерос мегузоранд» [97,48].

Бояд гуфт, ки чихати дигари тарбияи худшиносии миллӣ нафақат барои нарасону ҷавонон, балки барои тамоми шаҳрвандони кишвар воситаҳои ахбори умум ба шумор меравад. Бо боварии комил метавон гуфт, ки таҷрибаи солҳои тӯлонии дар ин самт андӯхташуда бешубҳа ба таълиму тарбияи хонандагон, маҳз тарбияи маънавию ахлоқии наврасону навҷавонон мусоидат мекунанд.

Имрӯз ҳамагонро месазад, ки беш аз пеш баҳри ободии Ватан саҳмгузор бошем ва дар ин росто саҳм ва нақши омӯзгорони гуногункасб ва махсусан педагогҳои соҳибтаҷрибаву босалоҳият, гуфтан мумкин аст, аввалиндараҷа ба шумор меравад. Барои дар замири ҷавонону наврасон ҷой додани меҳри Ватан ва ҳисси худшиносии миллӣ ба ғайр аз падарону модарон, ки дар овони кӯдакӣ дар оила иҷро мегардад, маҳз саҳми омӯзгорон, ҷӣ омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти олии касбӣ бузург аст.

Сифатҳои иродавӣ дар бартараф кардани душвориҳо, мушкилотҳо мамониату муқобилиятҳо буда, он барои бошуурона идора намудани ғайриқарорӣ зарур аст. Ирода, сифатҳои иродавӣ моҳиятан табиати иҷтимоӣ дошта, шуур ва ақлу хиради инсонро ифода мекунад. Сифатҳои иродавӣ дар раванди тарбия намудани ватандӯстӣ нақши муҳим дорад.

Мушоҳидаҳо ва таҷрибаи тӯлонии омӯзиши таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорон нишон медиҳанд, ки жанрҳои гуногуни эҷодиёти шиғоҳии мардумӣ натиҷаи ниҳоят баланди самаранокии мазмуну мундариҷаи ҷараёни таълиму тарбияро дар муносибатҳои ҳамкориҳои мактабу оила мақсаднок ифода мекунад. Мувофиқи мавриди мантиқан ҷорӣ барномаи мақоми педагогикаи халқӣ дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ мақолу зарбулмасалҳо, афсонаю ривоятҳо, рубоӣёту чистонҳо дар таҷрибаи бисёр омӯзгорони пешқадами ҷумҳурӣ анъанаи самарабахши кори ҷараёни таълиму тарбияи маънавӣ гардидаанд.

Бахусус, дар оғози соли нави таҳсил аз рӯи нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳои тарбиявӣ аксари синфҳо имконияти ташкили дурусти чунин истифодаи адабиёти шифоҳии мардумиро молик мебошанд. Масалан, аз синфи V сар карда, то синфи XI ба қадри зарурӣ дар омӯзиши педагогикаи халқӣ (этнопедагогика) оғози соли нави хониш соатҳои тарбиявӣ ҷудо карда шудаанд, ки дар оянда барои дар машғулиятҳои бернуазсинфӣ пурра ва эҷодкорона азхуд кардани санъати даҳонакии халқ шароити ҳамаҷониба фароҳам меоранд.

Мувофиқи мавриди мантиқан ҷорӣ барномаи мақоми педагогикаи халқӣ дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ мақолу зарбулмасалҳо, афсонаю ривоятҳо, рубоиёту чистонҳо дар таҷрибаи бисёр омӯзгорони пешқадами ҷумҳурӣ анъанаи самарабахши кори ҷараёни таълиму тарбияи маънавӣ гардидаанд. Маҳз ҳаминро бояд қайд кард, ки илова ба маводи таълимии китобҳои дарсӣ омӯзгорони пешқадам аз китобхонаҳои мактабӣ низ ба таври иловагӣ ба шогирдони ҳеш тавсияи дастуру адабиёти заруриро пешниҳод карда, намунаҳои беҳтарини назму насри шифоҳии халқро дастраси хонандагон мегардонанд.

Эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик аз давраҳои қадим дар жанрҳои афсонаю латифаҳо, ривояту ғазалиёт, чистону зарбулмасалу дубайтиҳо ва дигар шаклҳои бадеӣ таҷассум мегарданд, ки орзуо омоли мардуми заҳматкаш ва боварии онҳоро ба сӯи қуллаҳои мурод мерасонанд.

Ба монанди:

Ҳурмату эҳтироми пирону калонсолон

«Пир нест, тадбир нест.»

«Бе пир марав дар намонӣ,

Ҳарчанд Сикандари замонӣ!» [87,5]

«Пирӣ неъматӣ фаровонест, ки ба ҳама кас ба зиёдатӣ бирасад.

Чун пир шудӣ кори ҷавон натвон кард,

Пирит ба кофирӣ ниҳон натвон кард,

Дар торикии шаб ҳар он ҷӣ кардӣ,

Дар равшании рӯз ҳамон натвон кард.» [87,5]

Рӯдакӣ

«Пир-солхӯрда, куҳансол- умрдида; муқобили ҷавон.

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,

Зи дониш дили пир барно бувад.» [168]

Абдулқосим Фирдавӣ

«Танатро чу кардам тавоно ба шир,

Ҷавонӣ макун бар парастори пир.» [174]

Шамсиддин Шохин

«Пиру ҷавон-куҳансолу барно; калону хурд; маҷозан ҳама.

Раҳ ба мақсуди худ зи пири ҷавон,

Ҷуст чандон, ки дошт тобу тавон.» [171]

Абдурахмони Ҷомӣ

«Санги роҳи худ шуморад Каъбаву Бутхонаро,

Ҳар кӣ чун Бедил тавофи каъбаи дилҳо кунад.» [22]

Бедил

Дар масъалаи тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон омӯзгоронро месазад, ки аз адабиёти шифоҳиву адабӣ, адабиёти классикӣ муосир фаровон ва бомақсад истифода барад. Масалан, шохбайтҳои зерини ҳамосасарои беҳамтои тоҷик Абдулқосими Фирдавӣ омадааст:

«Пароканда лашкар наояд ба қор,

Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,

Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.» [22]

Албатта, масъалаи худшиносии шахрвандон дар ҳама даври замон, аз замонҳои қадим масъалаи меҳварии таъриху фарҳанг ва будубоши ҳар як ҷомеа буда, нишонаҳои он ҳанӯз дар замонҳои қадим пайдо шуданд.

Дар баргузориҳои марҳилаҳои таҳқиқот, ки ашъори шоирону нависандагонӣ муосир низ мавзӯҳои муҳими ҳаёти иҷтимоии одамонро фаро гирифта, ба шахс меҳру муҳаббати беандозаро нисбат ба арзишҳои миллии медиҳад. Дар шаклҳои шеърӣ, рубоӣ, дубайтӣ, қасида ва ғайра

навиштаи Шоири халқии Тоҷикистон Лоиқ Шералӣ диди амиқи худшиносӣ ва ҳамқадами замон будан навишта шудааст, ки дар таҳқиқоти мо мавриди истифода қарор ёфтанд.

Шеърӣ Лоиқ Шералӣ ҳам дар қолабҳои суннатӣ, чун ғазал, қасида, маснавӣ, қитъа, рубоӣ, дубайтӣ, тарҷеъбанд, таркиббанд ва мисли ҷаҳорпора, шеърӣ озод, шеърӣ сафед суруда шудааст. Ин шеър худшиносии амиқ ва қобилияти ҳамқадами замон будани нависандаро равшан нишон медиҳад. Дар мисраҳои шеърӣ чунин омадааст:

*«Эй бародар, ману ту ҳамватанем,
Булбули шохӣ гули як чаманем.
Зодаи ҷаишаи як домани қӯҳ,
Рӯди ҷорӣ сӯи дашту даманем.
Дар замоне, ки ба Моҳ бояд рафт,
Баҳри ҳамдигарамон ҷаҳ наканем.
Сар бикубем кафандуздонро,
То замоне, ки бурун аз кафанем.»[22]*

Афсонаву ривоятҳои халқӣ ба тарбияи ҳислатҳои шахсӣ, ки қисми таркибии сифатҳои шахсиятро, ба монанди ҷавонмардӣ, нотарсӣ, тавоноӣ, пуртоқатӣ, нотарсӣ, ҳушёрӣ зиракӣ, ҳушахлоқӣ ва ғайраҳо нишон медиҳанд, нагиронида шудаанд. Қулли ин ҳислатҳо дар наврасон тарбия намудан ваҳифаи хонавода ва МТМУ ва ҷомеа мебошад.

Барои истиқлолияти давлатӣ ва Ваҳдати миллиро чун гавҳараки ҷашм нигоҳ дошта тавоништан баланд бардоштани ҳисси худшиносии шаҳрвандони кишвар аз овони наврасӣ ҷавонӣ зарур аст. Омӯзгоронро месазад, ки аз педагогикаи халқӣ ва назму насри шоирони муосир низ иқтибосҳо оварда, онро барои наврасону ҷавонон таҳлил кунанд. Барои мисол шеърҳои ватандӯстонаи шоири муосир ва маҳбуби кишвар Муҳаммад Ғоибро, ки сарояндагон замзама намоянд, таҳлил кардан ба маврид аст.

*«Ҳамон роҳе, ки поёнаш намебинам, ватандорист,
Ҳамон дарде, ки дармонаш намебинам, ватандорист.*

*Ба хуни ноф ҳар хоке шавад олуда, ҷон дорад,
 Танеро бе ғами ҷонаш намебинам, ватандорист.
 Танӯр аз оташу оби намакдораи ғизо ғирад,
 Нишони хӯрдани нонаш намебинам, ватандорист.
 Ҳамон марде, ки аз тири аду дорад ҷароҳатҳо,
 Вале ҷашмони ғирёнаш намебинам, ватандорист.
 Парешонгаиштагонро то қиёмат нест ошоиш,
 Ҳамон ҷамъе парешонаш намебинам, ватандорист.
 Агар фикри ватан дар сар набошад, сар чӣ кор ояд,
 Диле холӣ зи армонаш намебинам, ватандорист.
 Раҳи осонидаи мушкили худро ҳама ҷӯянд,
 Ҳамон мушкил, ки осонаш намебинам, ватандорист.
 Фидоиро Муҳаммад ишқва аз бори ғаронаш нест,
 Зи умри худ пушаймонаш намебинам, ватандорист.» [22]*

Силсилаи ашъори ватандӯстона ва меҳанпарастонаи Муҳаммад Ғоиб саршори ҷазабаи фароғири беназири ватан буда, дар ҳамоҳангсозии ғайбӣ падарону модарон дар масъалаи тарбияи наврасон ва нақши муассисаҳои таълимии кишвар, пеш аз ҳама МТМУ мебошад.

Ба наврасону ҷавонон фаҳмондани мафҳумҳои «Ватан», «Меҳан», «худшиносии миллӣ», «меҳанпарастӣ», «худшиносӣ», «худогоҳӣ», «миллат», «маҳал», «миллатдӯстӣ», «маҳалгароӣ» ва ғайра аз вазифаҳои муқаддаси омӯзгорон ва салоҳиятнокии педагогҳо далолат медиҳад.

Бузургони илму адаб дар тӯли асрҳо тамоми нодиртарин шакли усулҳои ҳунармандӣ, ҳаёти пурҷӯшу хурӯши деҳқонӣ, касбу кори кишоварзӣ, санъату маданият мардумӣ, таърихи тамаддун, илму фарҳанг ва дигар тамоилҳои тӯлонии ҳаёти ҷамъиятиро дар асарҳои хеш инъикос гардониданд, ки то имрӯз ҳамчун мероси пурзаковати маънавии афкори пурҳикмати педагогикаи ниёгон ба оммаи васеи мардуми кишвари Тоҷикистон ғизои рӯҳӣ мебахшанд.

Бо ин мақсад омӯзгорони пуртаҷрибаи таълимгоҳҳо ҳамарӯза барои ба таҳсили доимӣ фаро гирифтани хонандагон гӯшаҳои таърихӣ-

кишваршиносӣ ташкил намуда, клуби «Адибони наврас», мушовара, бозиҳои байтбарак ва албому лавҳаҳои пурмазмунӣ доимамалкунандаро барассӣ намуданд, ки мунтазам хонандагон бо иҷрои супоришҳои иловагӣ захираҳои намоишгоҳи гӯшаҳоро бо дарёфту навиғариҳои педагогикаи халқӣ ва дигар экспонатҳои нодир ороиш медиҳанд.

Дар ташаккули сифатҳои ватандӯстии насли наврас тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ мавқеи калон дорад. Дар он муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба Артиши миллӣ, ки яке аз рӯкҳои худшиносӣ ба ватандорӣ мебошад, ифода меёбад. Бинобар ин, Қонуни ҶТ «Дар бораи муассисаҳои таълимиро вазифадор кардааст, ки дар таълими тарбияи кӯдак иштирок намоёнд.

Бо кӯмаку дастгирии омӯзгорон дар МТМУ-и озмоишӣ мавриди баргузори 23 феврал - Иди Артиши миллӣ, 21 март - ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ, 9 май - рӯзи Ғалаба, 27 июл – рӯзи Ваҳдати миллӣ, 9 сентябр- рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, 1 октябр – Иди омӯзгор, 5 октябр – рӯзи Иди забони давлатӣ, 16 октябр - рӯзи Президенти ҶТ, 6 ноябр – рӯзи Конститутсияи ҶТ ва ғайраҳо бо истифода аз нишону рамзҳои давлатӣ, парчам, суруди миллӣ ва дигар муқаддасоти миллӣ, ки арзишҳои умумибашарии кишварро муҳиятан аз рӯи анъана намоиш медиҳанд, баҳри маълумоти ҳаётан муҳими ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва ҳудӯғӣ ташкил мекунад. Чунин иқдоми ибратомӯзи омӯзгорон ҳамеша нишонаҳои посдории забон ҳамчун рӯкҳои арзишмандии миллии маълумотро тибқи донишандӯзии хонандагон зимни тарғиби мероси маънавии ниёгон муқаммал мегардонад.

Баҳри ҳамоҳангсозии фаъолияти оила ва муассисаҳои таълимии ҷомеа баҳри тарбияи худшиносии наврасон, ба назари мо, барномаҳои тадбири зерин заруранд:

- баланд бардоштани мақоми тарбияи худшиносии миллӣ дар ҷомеа тавассути педагогикаи халқӣ ва эҷодиёти халқ;

- тақвияти вазифаҳои мутақобилаи оила ва муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ;

• таҳияи барномаҳои махсуси таълимӣ оид ба ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас;

Дар муассисаҳои таълимии озмоишӣ бо ташаббуси омӯзгорони ғамхору меҳнатдӯст чунин тадбирҳои намунавӣ кайҳо боз ба ҳукми анъана дохил гардидаанд, ки аз китобхонаҳои таълимгоҳҳо омӯзгорон ба сифати машғулиятҳои иловагӣ дар давоми таътилҳо ба хонандагон адабиёти бадеиро дастрас намуда, ба омӯзиши мероси маънавии ниёгон дар вақтҳои ҳолӣ мусоидат мекунанд. Дар ин раванди кор ба волидайн машварат дода мешавад, ки барои он ки фарзандҳоро ба китобхонаи ташвиқу тарғиб намоянд, бояд худашон китобдӯст, сермутолиа ва аз фазилатҳои китоб огоҳ бошанд.

Сардори давлат дар мавриди баррасии лоиҳаи Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» таъкид карда буд: *«Дар ҳамаи зинаҳои таълиму тарбия ва такмили ахлоқу маънавиёт масъулияти асосӣ бар дӯши падару модар аст. Зеро падару модар дар сарғаҳи андешаву эҳсос ва рушди ҳудудиносии кӯдак қарор доранд, фарзандон дунёро бо ҷаҳми дили онҳо мебинанд, мешиносанд ва муносибати ҳудро ба олами атроф, қабл аз ҳама, аз дидгоҳи падару модар муайян мекунанд, умуман ақлу идрок, ҷаҳонбинӣ ва фазилати маънавии падару модар аввалин сарҷаишмаест, ки дар зеҳну шуури кӯдак нақши ҷамеагӣ пайдо мекунанд ва нуфузи он дар зиндагии инсон як умр боқӣ мемонад» [87].*

Дар иду ҷашнвораҳои миллӣ, ҷамъомадҳои махсус, саёҳат ба ҷойҳои таърихӣ ба мавзӯҳои Ватану ватандӯстӣ, мавзӯҳои соатҳои тарбиявиро ба санаҳои муҳими таърихӣ бахшидан, яъне ба манбаи донишандӯзӣ ва камолоти маънавии хонандагон бо истифода аз технологияи муосир мусоидат кардан ва ба комёбиҳои назарраси раванди таълиму тарбия расидан, дар соатҳои тарбиявӣ иштироки падару модаронро ноил гардидан басо муҳим аст.

Инчунин, омӯзгорон маҳфили «Риояи забони адабии тоҷик» «Адабиётшиносони наврас»-ро мунтазам такмил медиҳанд ва ҳар ҳафта тибқи соатҳои тарбиявӣ шогирдони ҳешро омода месозанд.

Вазифаи асосии ҷомеаи инсонӣ интиқоли таҷрибаи иҷтимоии насли калонсол ба насли ҷавон, яъне ташаккули сифатҳост, ки барои ҳалли масъалаҳои имрӯзаи ҷомеа заруранд. Ҳаллу фасли ин вазифаи муҳими давлатӣ тавассути низоми муассисаҳои таълиму тарбия, хонавода ва муҳити иҷтимоӣ сурат мегиранд.

Дар таърих таҳсилот вазифаи иҷтимоии аз як насл ба насли дигар интиқол додани арзишҳои иҷтимоӣ маънавиро анҷом медиҳад, вале ҳар як насли нав анъанаҳои таълимии худро дорад, ки дар он меросбарӣ ё пайдарпай на ҳамеша ҳифз мешавад. Ҳифз, захира ва интиқоли таҷриба қонуни бунёдии ҷомеаи мутамаддини инсонӣ ба шумор меравад. Таҳсилот ё маориф натиҷаҳои пешрафти илмӣ ва дастовардҳои ҳар як давраи таърихро ҷамъбаст менамояд.

Арзишҳои фарҳанги миллии тоҷикон, ки моёи ифтихори халқи мост, қисми таркибии арзишҳои умумиинсонӣ мебошад. Ҳамин тавр, ин таълифот ба таҳқиқи ҳамаҷониба ва омӯзиши низоми таҳсилот, ҳамзамон ақидаҳои илмӣ педагогии ниёгон, ки дар мероси эҷодии онҳо инъикос ёфтааст, мадад мерасонад ва дар натиҷаи омӯзиши амиқи ақидаи илмӣ педагогии онҳо фаъолияти муассисаҳои таълим ва сифати дониши хонандагон беҳтар ва босамартар хоҳад шуд.

Натиҷаи ба дастмада дар рафти таҳқиқот гувоҳи аз он медиҳад, ки дар гурӯҳҳои озмоишӣ худшиносии миллии наврасон идомаи баргузориҳои корҳои таҷрибавиро тақозо мекунад. Пеш аз ҳама раванди ташаккули худшиносии миллии хонандагон ба ҳалли вазифаҳои гузошта нигаронида шуда буд.

Дар идомаи марҳилаи ташаккули кори таҷрибавӣ мазмуну технологияи ташаккули худшиносии миллии наврасонро таҳия намудем, ки ба мо имкон медиҳад, ки масъалаҳои дар боло зикргардида ҳалли худро ёбанд.

Дар назди таҳқиқотчиён ва роҳбарони синфҳо вазифаҳои зерин гузошта шуд:

- иштироки наврасону ҷавонон дар чорабиниҳои муҳими давлатию байналмилалӣ зери мавзӯи «Даҳсолаи амал об барои ҳаёт», «Соли бузургдошти тамаддуни Ориёӣ ва ғ.;
- иштирок дар ҷашнвораҳои миллию давлатӣ;
- саҳм гузоштан дар баргузориҳои намоишгоҳҳои дастовардҳои хунаҳои мардумӣ;
- баргузориҳои ҳафтаи фарҳангу адабиёти халқи тоҷик ва миллатҳои дигар;
  - ташкили тадбирҳои муштарак, вохуриҳо;
  - ташкил ва гузаронидани бозӣ ва мусобиқаҳои варзишӣ;
- густариши корҳои тарбиявӣ дар созмонҳои талабагӣ, ҷавонон.
- амиқтар кардани дониш оид ба таърих, фарҳанги халқҳои худ ва дигар халқҳо, ба низом даровардани донишҳои қаблан гирифташуда;
- ташаккул додани маҳорат ва малакаи истифодаи унсурҳои фарҳанги миллий дар муоширати байни аъзоёни ҷомеа ва миллатҳои дигар [99,33].

Чорабиниҳои тарбиявӣ беруназсинфӣ ва ташкили сайёҳатҳо ба осорхонаҳо ва дидани наврасон аз корнамоиҳои бузургону қаҳрамонони миллату кишвар баҳри ҳифзи марзу буми Ватан ва ё рушди беш аз пеши кишвар ба сифати методи тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон хизмат мекунад. Мазмуни тарбияи маънавию ахлоқӣ аз мавзӯҳои «Ҳаёти маънавию ахлоқии инсон», «Қадри инсон ва ҳаёти ӯ», «Кори неку номи не», «Оила ҷои муқаддас» иборат буданд.

Таҷҳизонидани утоқи соати тарбиявӣ бо компютер, тахтаи электронӣ ва асбоби видеоии банаворгирӣ мазмуни дарсро рушан ва гуворо мегардонад. Таъсири соати тарбиявӣ он гоҳ пурмаҳсул ва натиҷабархш мегардад, ки агар як ҳафта пешакӣ хонандагон бо маводи зарурӣ мусаллаҳ карда шуда, синфхона ва ё кабинети фаннӣ бо асбобҳои айёни ва лавозимоти техникӣ мучахҳаз гардонида шавад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки баргузориҳои соатҳои кушоди тарбиявӣ дар мактабҳои озмоишӣ саривақтӣ буда, доир ба мавзӯҳои ифтихори ватандорӣ, худшиносии миллий дар рӯзи Артиши миллий, пос доштани

ананаҳои миллии ниёгон дар рӯзҳои Меҳргон, Сада, Наврӯзи Ачам, рушди камолоти ватандӯстӣ ва башардӯстии хонандагон дар рӯзи чашни ғалаба, ҳамдигарӣ ва ягонагӣ дар рӯзи Ваҳдати миллий, ҳисси худшиносӣ дар рӯзи Истиқлолият, пос доштани муқаддасоти сиёсии кишвар ва арзишҳои миллий дар рӯзҳои иди Парчами Давлатӣ ва Конститутсияи ҚТ роҳандозӣ намудани камолоти маънавии наврасон раҳнамое шуда тавонистанд, ки вобаста ба истифода аз технологияи инноватсионии муосир дар таҷрибаи амалии бисёре аз таълимгоҳҳои кишвар натиҷаи пурсамар доданд.

Чорӣ намудани соатҳои тарбиявии «Таърих ва фарҳанги тоҷикон», инчунин маҳфилҳои бадеӣ ва эҷодии корҳои беруназсинфӣ оид ба таърихи тоҷикон ва фарҳанги миллий дар ин мактабҳо доираи ҷаҳонбинии хонандагонро оид ба масъалаҳои мероси миллий ва фарҳангии аҳолиवासеш намуда, барои амиқтар дарк намудани таърихи давлати тоҷикон, намояндагони илму фарҳанг, маориф ва ғайра мусоидат намуд.

Дар ҷараёни таҳқиқот шаклҳои гуногуни кор бо хонандагон барои татбиқ дар амалияи таълимӣ – сайёҳат, мусобикаҳо, бозиҳои интеллектуалӣ ва варзишӣ, намоишҳои видеоӣ, чорӣ намудани технологияҳои виртуалӣ баррасӣ ва пешниҳод карда шуданд.

Бояд гуфт, ки яке аз шаклҳои тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон таъсир расонидан ба фазои эҳсосотиҳои онҳо мебошад. Аз ҷумла, ташкили сайёҳат ба назди нимпайкараи Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ Александр Мироненко, ки хатмкардаи МТМУ-№ 37-и шаҳри Душанбе буд, бо шукӯҳи хоса ташкилу гузаронида мешаванд. Ҳар ҳафта дар ин майдон хонандагон тариқи ҳашар шанбегӣ гузаронида, ба гулу гиёҳҳои сабзпӯш ва ниҳолу дарахтони он об мемонанд, гирду атрофи онро тоза нигоҳ медоранд, баҳри истироҳату фароғати сокинони шаҳр ба ободонӣ машғул мешаванд. Ҳамасола 15 феврал, ки ба солгарди аз хоки Афғонистон баровардани кушунҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ рост меояд, ҳафтаи ёдбуди Александр Мироненко ва воҳӯрии мактабиён бо ветеранҳои ҷанги Афғонистон, яъне ҳамяроқони А. Мироненко ташкил карда мешавад, ки ба тарбияи башардӯстии хонандагон мусоидат мекунад.

Муайян ва мураттаб сохтани тавсияҳои амалӣ ва натиҷагирӣ донишҳои ҳосилкарда доир ба тарбияи худшиносии миллӣ тавассути педагогикаи халқӣ дар шаклҳои семинарҳои омӯзишӣ, экскурсия, викторинаҳои омӯзишӣ, саволу ҷавобҳо ва ғайра баргузор гардид.

Мавриди истифода аз асарҳои илмиву оммавӣ дар наврасон маҷмуи сифатҳои (маънавӣ) сайқал ва ҳисси эҳтиром ба забони давлатӣ, адабиёту таърих, расму оинҳо ташаккул ёфтанд. Зеро анъанаҳо дар амалҳои марбута ба часорату далерӣ, кӯмаки одилона бар мазлумони ҷабрдида, ҳифзи Ватан, падару модар ва пайвандон, худшиносиву масъулиятшиносӣ дар назди давлату миллат ва ва риояи қонунҳо нигоҳ дошта мешаванд.

Таърихи ташаккули ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҷавҳари ҳастӣ ва рушду такомули ҳар як қавму миллат аз фарзандони фарзонаю ҷонфидои он вобаста аст. Дар ин замина бо ифтихори бузург ва саодату иқболи баланд гуфтан метавон, ки модари тоҷик дар тамоми давраҳои таърихӣ фарзандони фарзонаеро ба дунё овардааст, ки ҳастӣ ва рушду камоли миллати худро устувору ҷовидонӣ намудаанд.

Барои намуна мувоҳидаи зеринро бо хонандагони синфи 9 меорем.

Баҳс дар мавзӯи «Далерӣю қаҳрамонии фардҳои ҷудогонаи ниёгон» дар асоси китоби академик М.Лутфуллозода «Инсон ва тарбия» [83] баргузор гардид. Мавод асоси равшанӣ, амиқтар кардани ақидаи хонандагон, сарчашмаи далелҳои онҳо гардид.

Матни мавод аз 3 қисм иборат буд: Қисми 1. *«Ба фикрам, вақте ки суҳан дар бораи далерӣю қаҳрамонии фардҳои ҷудогонаи ниёгонамон меравад, онҳоро ба ду гурӯҳ бояд тақсим кард: яке онҳое, ки барои ҳимояи Ватан (ҳамаи сарзамини паҳновари Аҷам дар назар дошта мешавад) ба муқобили аҷнабиён ҷангидаанд, дигаре далероне, ки муқобили зулму ҷабри дохилӣ ва ё ҳимояи ҳамон мулк ё вилояте ҷангидаанд, ки худ ҳукмрон будаанд ва онҳо намехостанд, ки ба подшоҳи саросари кишвар тобеъ бошанд, бо ӯ хироҷ диҳанд. Ба гурӯҳи аввал Сатибарзан, Диваиштак, Ғурак, Абӯмуслим, Сумбоди Муг, Муқаннаъ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик ва дигарон ва ба гурӯҳи дуюм Тумарис, Шерак, Зарина ва*

амсоли инҳо шомиланд. Ногуфта намонад, ки дар мавриди зарурат, яъне вақте аҷнабиён ба сарзамини Аҷам ҳуҷум мекарданд, ниёғони мо ватани хурду бузург намегуфтанд. Ҳама бо ҳам меомаданд, муттаҳид мешуданд ва то пирузӣ меҷангиданд.» [94,73]

Қисми 2. «Олим ва донишманди маъруфамон Бобочон Ғафуров дар китоби безаволи худ «Тоҷикон» менависад: «Ҳама чун як тан ба муқобили истилогарони Юнону Макдунӣ сар бардоштанд. Вақте ки масъалаи озодӣ ва истиқлолияти ватанашон ба миён омад, онҳо бо тамоми мардонагӣ барои мудофияи кишвари худ бар зидди истилогарони юнони ҷунон мубориза бурданд, ки ин мубориза дурахшонтарин саҳифаҳои таърихи қадимаи халқҳои Осиёи Миёнаро фароҳам овардааст. Дар ин муборизаҳо фардҳои ҷудогона бо ақлу заковат, қаҳрамонию далерии худ фарқ мекарданд. Барои онҳо аз манфиати халқу ватан волотар чизи дигаре набуд. Яке аз ҳамин гуна сарсупурдаҳои ватан Спитамен буд. Кордонӣ ва корнамоии ин сипаҳсолори маҳаллӣ муаррихони тамоми дунёро ба ҳайрат овардааст. Онҳо менависанду аз навиштаи худ фахр мекунанд. Ифтихор доранд, ки дар бораи қаҳрамони Спитамен менависанд» [94,74].

Қисми 3. «Бобочон Ғафуров нигоштаи олими маъруфи Олмон Ф.Алтхайро меорад: «Спитамен ба коре муваффақ шуд, ки касе аз ӯҳдаи он баромада натавониста буд, ӯ дар муҳориба як қисми кӯшуни мақдуниро маҳв намуд. Муборизаи пайгиронаи аҷамиён ба муқобили хилофати араб далерону қаҳрамонони зиёдеро ба майдон овард. Диваиштак, Ғурак, Абӯмусим, Сумбоди Муғ, Муқаннаъ аз қабилҳои онҳоянд. Ҳамин қаҳрамониҳо ба мардуми дилварии Хатлонзамин рӯҳ ва нерӯи тоза бахшид. Арабҳо бо вуҷуди лашқари сершумор ва бартариашон дар Хатлон шикаст хӯрданд ва шармандавор ақиб гурехтанд. Ба қавли Сайид Нафисӣ, «пушти хилофати Бағдодро ин сарзамини бостонӣ шикаст» [94,75].

Ба хонандагон барои муҳокима вақт ҷудо карда шуд. Таваҷҷуҳи асосӣ дар баҳс бо хонандагон ба он буд, ки мардонагиро ҷасурӣ унсури худшиносии миллии мардум аст ва аз ин рӯ, нисбат ба якдигар эҳсоси таҳаммулпазирӣ зоҳир кардан зарур аст.

Дар қисмати ниҳоии баҳс хонандагон доир ба мавқеи муаллифи мақолаи пешниҳодшуда андешаҳои худро баён намуданд. Баъди мубоҳиса пурсиши даҳонии хонандагон гузаронида шуд. Ба саволи: «Таъсирбахшии мубоҳисаро дар мавзӯи «Далерия қаҳрамони фардҳои ҷудогонаи ниёгон» баҳо диҳед» аксари хонандагон посух доданд, ки мавзӯи ҷолиб, актуалӣ аст. Маводи пешниҳодшуда аз ҷониби мо дар ташаккули худшиносии миллии хонандагон истифода гардид, ки дар он оиди масъалаи озодӣ ва истиқлолияти ватан, зоҳир кардани мардонагӣ барои мудофияи кишвари худ бар зидди истилогарон ифода гардидааст.

Таҳлилҳои боло овардашуда идомаи кори таҳқиқотӣ-озмоиширо муайян намуд ва мо ба концепсияи М.Лутфуллозода таъя намудем, ки дар китоби «Педагогикаи миллии халқи тоҷик» оварда шудааст. Дар ин маврид оид ба *«меъёрҳои санҷиши дараҷанокии тарбия»* чунин иброз намудаанд: *«Вале, ба фикри банда, мо бояд меъёрро дар робита бо мавзӯи, мақсаду вазифаҳо ва фарзияи (гипотезияи) таҳқиқот муайян намоем, яъне муҳаққиқ дар интихоби меъёр озод бошад. ... аммо дар мавриди тарбияи андешии-миллӣ беҳтарин меъёр ҳамоно пиндори неқ, кирдори неқ ва гуфтори неқ аст. Муҳаққиқ дар натиҷаи мушоҳида, сӯҳбат, таҷриба ва озмоишҳои педагогӣ ба хулосае меояд, ки талабаҳо то чӣ андоза:*

- *андеша меkunанд ва ин андеша ба манфиати кӣ (худаи, ҷомеа ё дигарон) равона карда шудааст;*
- *дар рафтору кордори амалии наврасон чӣ гуна тағйирот ба вуҷуд омадааст;*
- *гуфтор чӣ гуна шудааст» [96,127].*

2.3. Меъёрҳои баҳодихӣи босамари ташаккули худшиносии миллии наврасон зимни баргузори корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ

Масъалаи рушду такомули низоми миллии таҳсилот ва педагогикаи милли аҳамияти муҳим касб менамояд. Яке аз роҳҳои наздикшавии халқҳо омӯзиш ва аз худ намудани мероси ахлоқии инсоният мебошад. Мероси ахлоқии гузашта чузъиёти фарҳанги бисёр халқҳоро дар бар гирифта, бари таҳаввули минбаъдаи афкори ҷамъиятӣ замина фароҳам меорад. Тасодуфӣ нест, ки ақидаҳои Арасту аз ҷониби файласуфон ва мутаффакирони асрҳои миёнаи шарқ дастгирӣ диданд ва сипас тавассути осори онҳо боз дар Аврупо густариш ёфтанд.

Анъанаи гузаштагони мардумӣ баҳри он пойдор аст, ки ба наслҳои оянда меросгузорӣ ҳиссиёти баланди худшиносии маънавиро дар вучуди наврасону ҷавонон устувор мегардонанд. Маорифпарварони наслҳои гуногун ҳамбастагии эҷодиёти шифоҳии халқро бо пояҳои баланди маърифат ҳамоҳанг сохта, мазмуну мундариҷаи маънавии онро ба наслҳои оянда, яъне наврасони имрӯза мерос гузоштаанд. Ин заминаи маънавии ниёгон дар доираи касбӣ аз ҷониби омӯзгорони пешқадами кишвар дар шароити демократикунонии ҷамъият ба ҳонандагон ҳамчун дарси маърифатпарварӣ ҷойгоҳи муносибро ишғол кардааст, ки ба ташаккули маънавии наврасони замони муосир таъсири арзишманд боқӣ гузоштаанд.

Кирдор амали бошууронаи шахс буда, он дар худмуайянкунии ӯ ба вучуд омада асоси рафтори иҷтимоиро ташкил медиҳад, дар он хусусиятҳои фардӣ шахсиятии одамон зоҳир мегардад, дар муоширату муносибатҳои иҷтимоӣ амалӣ гардонда мешаванд. Кирдор дар шаклҳои мусбату манфӣ зоҳир гардида, ҳангоми баҳодихӣ бо он низоми муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Кирдорҳои ватандӯстона зери таъсири ҳиссиёт ва эмотсияҳои мусбату арзишманд зуҳур гардида заминаи психологӣ арзишмандии худро дорад.

Қатъият – сифати иродавии инсон аст, ки он дар қобилияти сари вақт қабул кардани қарорҳои асосноку устувор мебошад.

Ҳамин тариқ, самаранокии шароитҳои педагогӣ барои ташаккули гоҳҳои худшиносии наврасону ҷавоно дар он аст, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки муносибатҳои мутақобилаи омӯзгор ва кӯдакон ба таври ташкилӣ ва пурмазмун табдил дода шаванд, хонандагонро дар фаъолияти ҷаҳонбинии густурда фаъол созанд, то онҳо имкониятҳои шаклҳои гуногунро дарк кунанд. Бояд таъкид кард, ки бо мақсади пурратар гардонидани идея ва ҳиссиёти худшиносии наврасону ҷавонон инчунин педагогикаи халқӣ ва шиғоҳӣ нақши муҳимро иҷро мекунад.

Масъалаҳои таълиму тарбия дар маҷмӯъ ва тарбияи худшиносии миллӣ аз ҷумла дар адабиёти хаттию шиғоҳию тоҷикон мавқеи хоса дошта, ҳатто дар шакли зарбулмасалу мақол ва чистонҳо баён карда мешавад. Албатта, қабл аз бедор кардани тарбияи худшиносии наврасон, ба онҳо тарбияи алоқив, маънавӣ ва зебоипарастӣ ва муҳимаш дарк карда тавонистани ҷанбаҳои мусбии ҳаёт тавассути назму насрро омӯзонидани омӯзгорон муҳим аст.

Бахусус, ба масъалаҳои тарбияи маънавии хонандагон дар чараёни омӯзиши эҷодиёти шиғоҳии халқ барои онҳо шавқовару гувороанд ва барои ташкилу гузаронидани соатҳои тарбиявӣ ва машваратҳо чунин силсиламавзӯҳо интихоб гардидаанд: 39

1. Нақши забони модарӣ дар рушду нумӯи эҷодиёти шиғоҳии халқ – манбаи асосии арзишҳои умумибашарии давлати тоҷикон.

2. Таърихи пайдоиши эҷодиёти шиғоҳии халқ ҳамчун сарчашмаи тарбияи маънавии наврасон.

3. Расму оини асотирии тоҷикон ҳамчун оғози фолклори ориёӣ дар тарбияи маънавии наврасон.

4. Афсонаю ривоятҳои халқӣ аввалин маҳзани маънавии забондонии хонандагону наврасон.

5. Мақолу зарбулмасаҳои халқӣ ва камолоти маънавию забоншиносии наврасон.

6. Сурудӯ таронаҳои халқӣ заминаи муҳими камолоти маънавии наврасон.

8. Мақоми ғубоӣ ва ғазалиёти мардумӣ манбаи рӯҳбаландӣ ва худшиносии маънавии наврасон.

9. Назму насри шиғоҳии халқ дар эҷодиёти шоирону нависандагони форс- тоҷик воситаи муҳими тарбияи маънавии наврасон.

10. Истифодаи фолклори тоҷик дар ҷараёни корҳои берун аз синф воситаи муҳими тарбияи забондонии наврасон;

15. Амалияи омӯзиши эҷодёти шиғоҳии халқ дар ҷараёни таълими дарсҳои адабиёт- асоси тарбияи маънавии наврасон;

16. Эҷодиёти шиғоҳии халқ - асоси рушди нутқи шиғоҳии наврасон.

18. Ҳамкории мактаб, оила ва ҷомеа дар тарбияи маънавии наврасон тавассути омӯзиши фолклори тоҷик.

19. «Авасто» сарчашмаи аввалини фолклори тоҷик перомунӣ тарбияи маънавии наврасон.

Ҳар ҳафта соатҳои тарбиявӣ ва машваратҳо бо иштироки васеи волидон ташкилу ҷамъбаст мешаванд. Инчунин, бо хонандагон иншо ва нақли хаттӣ, маҳфилу озмунҳои КВН (маҳзар), викторина гузаронида мешаванд. Аз ҷумла, дар ҳар як соатҳои тарбиявӣ илова ба машғулиятҳои дарсӣ хонандагон вобаста ба мавзӯҳои пешниҳодшуда иншоӣ ҷамъбасти менависанд. Мақсади асосии фаъолияти хонандагон дар чунин шакл ифтихори миллӣ нисбат ба халқу мамлакати хеш мебошад.

Боиси қайд аст, ки бо гуруҳҳои озоишӣ доир ба китоби «Тоҷикон»-и Б. Ғафуров ва «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавӣ дар доираи озмун, КВН, викторина ташкилу баргузор гардид, ки ба ҳаёти маънавии хонандагон ва ташаккули шахсияти онҳо таъсири амиқи худро гузошт.

Омӯзгори пешқадами МТМУ Қ.Каримова бо масъудияти баланд дар фаъолияти хеш инчунин ба ҷамъ намудани иттилоот оид ба омӯзиши ашъори Лоик Шералӣ, ташаккули камолоти маънавии хонандагон аҳамияти зарурӣ медиҳад. Ашъори пурғановати шоирро таъминкунандаи

тарбияи самарабахши ватандӯстию меҳанпарастӣ мешуморад ва истифодаи шеърӣ рубоӣ дар фаъолияти педагогӣ муҳим мешуморад.

Ду пурсиши гузаронидашуда доир ба муайян кардани сатҳи худшиносии миллии 120 нафар наврас зимни омӯзиши ашъори Лоик Шералӣ дар маҳфилҳои фаннии муассисаҳои таълимии озмоишӣ натиҷаҳои назаррас доданд. Ин нишондод дар ҷадвали пешниҳод шудааст:

Ҷадвали 1.

Дараҷаи хонандагон зимни омӯзиши ашъори Лоик Шералӣ

Баланд		Миёна	Паст
Пурсиши якум	23 нафар (18,7%)	57 нафар (48,9%)	40 нафар (32,4%)
Пурсиши дуюм	83 нафар (72,5%)	26 нафар (15,3%)	11 нафар (12,1%)

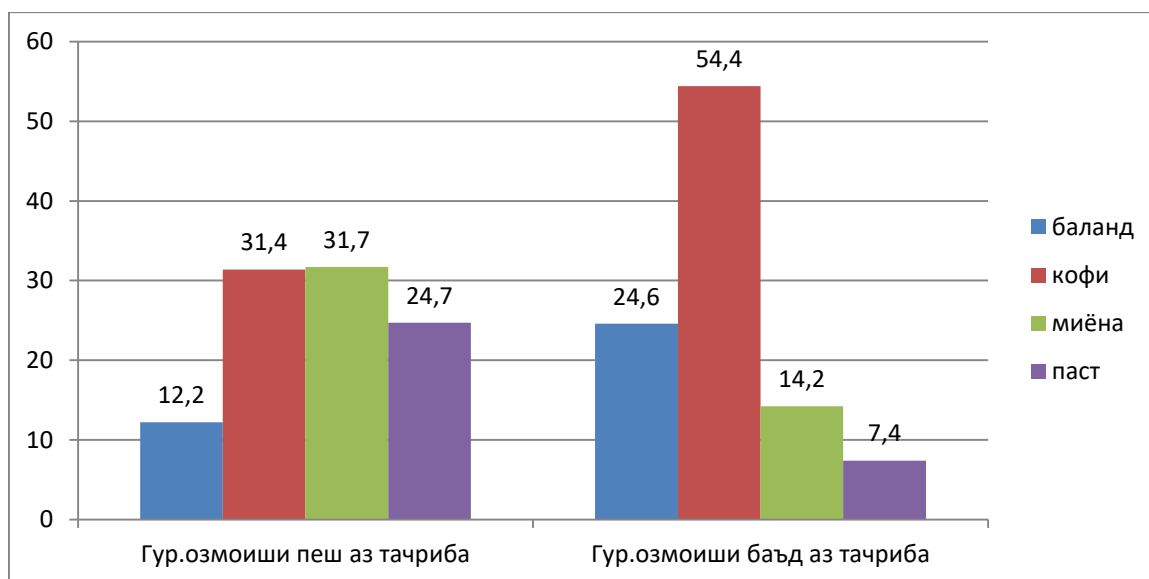
Мушоҳида ва таҳлили сарчашмаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, ки ҷузъи муҳими низоми ташаккули худшиносии миллии дар истифодаи педагогикаи халқӣ (этнопедагогика), аз ҷумла адабиёти бадеӣ, анъана ва расму оинҳои миллии шакли самараноки мустақамнамӯӣ, нигоҳдорӣ ва ба наслҳои минбаъда мерос гузоштани муносибатҳои маънавии маданият-иҷтимоӣ мебошанд. Хусусияти муҳими анъана ва расму оинҳои миллии дар риоя намудани муносибатҳои ҷамъиятии оммаи васеи мардум зохир мегардад.

Аз рӯи натиҷаҳои марҳилаи дуюм фарқиати ҷавобҳои хонандагони аз рӯи дараҷаи баланд 24,6% -ро ташкил дод. Фарқ байни марҳилаҳо дар ҷавобҳо 12,4%-ро (фарқият ташкил дод. Дар дараҷаи кофӣ 23% (фарқият 17,8), дараҷаи миёна 13,6% (фарқият 18,1) ва ҷавобҳои манфии хонандагон 7,4 (17,3%) муайян шуд.

Таблитсаи 8.

№	Гурӯҳҳо Буришҳо	Дарачаи ташаккули худшиносии миллии наврасон (%)				
		Шумораи иштирок чиён	Баланд	Кофӣ	Миёна	Паст
			Натиҷаи буриши якум			
1.	Гурӯҳҳои озмоишӣ		12,2	31,4%	31,7%	24,7%
2.	Гурӯҳҳои назоратӣ		11,2%	29,1%	36,3%	23,4%
Натиҷа баъд аз баргузори корҳои озмоишӣ-эксперименталӣ						
1.	Гурӯҳҳои озмоишӣ		24,6%	54,4%	13,6%	7,4%
	Гурӯҳҳои назоратӣ		13,2%	36,2%	29,7%	20,9%

Диаграммаи 6

Имрӯз нисбат ба низоми миллии таҳсилот муносибати эҳодона зарур аст. Ин муносибат бояд ба ақидаи педагогии ниёгон асос ёбад. Дар робита бо ин ба тавлиди ғояҳои алоқӣ байнифанӣ, таълими ҳамгиро ва тафриқа, ки дар осори педагогии мутаффакирон Рӯдакӣ, Фирдавӣ,

Носири Хусрав, Абӯали ибн Сино, Мавлоно ва дигарон инъикос ёфтаанд, диққати махсус бояд дод.

Ташкилу гузаронидани конфронсу мизҳои мударр, семинару маҳфилҳо, озмунҳои фаннӣ ҳафтаҳои фанӣ, маҳфилҳои адабӣ мусобиқаҳои варзишӣ, соати кушоди тарбиявӣ наврасонро ба меҳнатдӯстӣ, интиҳоби мақсаднокӣ касбу ҳунар, сарфаю сариштакорӣ вақти иловагӣ, ташаккули муносибатҳои маънавӣ ба амалияи донишҳои андӯхта, ба ҳаёти минбаъдаи мустақилона ҳидоят мекунанд, алахусус ба ташаккули худшиносии миллӣ ва сипос доштани арзишҳои маънавию ахлоқӣ наврасон мусоидат мекунанд.

Чорабиниҳои бадеӣ-фарҳангӣ метавонад тавҷам бо навҳои милли санъат ташкил гардида, паҳлӯҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ ҳаёти минтақаҳои озмоиширо инъикос намуда, ба тафаккури миллӣ, эҳсосоти ватандӯстӣ таъсир расонида, дар наврасон худшиносии миллиро ташаккул дод.

Дар умум, тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон яке аз масъалаҳои муҳими педагогика буда, ба интиҳоби мазмун, шакл ва усулҳои ба таълими муосир ниёз дорад ва мазмунӣ қори онҳо чунинанд:

- камолоти маънавӣ ва ахлоқӣ ҳонандагон, шиносӣ бо таъриху фарҳанги халқи тоҷик, ташаккули ҷаъолиятноқӣ онҳо;

- дар шууру рафтори ҳонандагон инкишоф додани худшиносии миллӣ, шиносонидани наврасон бо мероси маънавии ниёгон ва афкори педагогӣ саромадони форсу тоҷик;

- рушд ва афзоиши қобилияти зеҳнӣ, эҷодӣ ва истеъдоди наврасон бо роҳу воситаҳои гуногун;

- ташкили маҳфилу озмунҳо, клубҳои ихтироъкорӣ, истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ, ташкили мусобиқаҳои гуногун, чорабиниҳои дилхушкунандаю шавқовар, маҳфили зарифон таҳти шиори «Ман ватанамро дӯст медорам».

- ҷоннок намудани ҷаъолиятноқӣ мактаббачагон дар зинаҳои созмонҳои талабагии «Ахтарон» ва «Ворисони сомониён» зеро роҳбарӣ барои ташкили саёҳати ҳонандагон ба осорхонаҳои ноҳиявӣ шаҳрӣ, вилоятӣ

ва ҷумҳуриявӣ, ба ҷойҳои шухрати инқилобӣ, ҷангӣ ва меҳнати халқи тоҷик ҷалб намудани хонандагон роҷеъ ба таъмини иштироки онҳо дар ҷорабиниҳои сайёҳию кишваршиносӣ таҳти шиори «Тоҷикистон кишвари азизи ман!»;

Татбиқи амалии технологияи нави педагогӣ, тағйири муносибатҳои тарафайни омӯзгорон ва хонандагон, тағйири муҳити таълим, таъмини фазои психологӣ, интиҳоб ва амали озод омили муҳими муваффақияти раванди таҳсилот ба шумор меравад.

Консепсияи тарбия тавассути муҳит зиддияти қорбасти имконоти таъсири муҳит ба инсонро ҳал менамояд, яъне он тарзи ташкили муҳит ва муътадилсозии таъсири он ба шахсияти хонанда мебошад. Тарбия тавассути муҳит муносибати инсон ба муҳит ва муҳит ба инсон маҳсуб меёбад. Аз лиҳози илм назария ва технологияи идораи бавосита (тавассути муҳит) равандҳои ташаккул ва рушди шахсияти наврас аст.

Ба иттифоқи аксари файласуфон ва намояндагони улуми гуманитарӣ воқеияти ҷаҳони имрӯза босуръат тағир меёбад. Имрӯз дар тарбия тарғиби шиносӣ бо меъёру намунаҳои фарҳангӣ идома дорад, аммо ин ҷо шароити ботинии фарҳангӣ ва иқтисодии худинкишофӣ ба навраси имрӯза, заминаи мураккаби иҷтимоӣ фарҳангии мавҷудияти ӯ, ҳамзамон хусусиятҳои давраи ҳозираи инкишофи ҷомеа ба назар гирифта намешавад.

Пеш аз ҳама донишомӯзӣ, ватандӯстӣ, ҳудогоҳӣ, худшиносӣ ва дигар сифатҳои ахлоқӣ маънавӣ маҳз тавассути китоб сурат мегирад. Бинобар он, омӯзгорон бояд ҳама роҳу воситаҳоро истифода баранд, то ки шогирдон ҳар чӣ бештар ба китоб рӯ оранд, бо шавқу завқ ба китобхонӣ пардозанд. Аммо хондан аз хондан тавофут дорад. Ба шогирдон бояд ёд дод, ки китобро рӯяки сарсарӣ не, балки бо қамоли диққат хонанд, рафтору гуфтор, фикру андеша ва талошу муборизаҳои қаҳрамонони асари бадеиро ҳамаҷониба таҳлил намоянд, ба он баҳо диҳанд. Ниёгони суҳанвару донишманди мо ба миқдори зиёд асару рисолаҳои ахлоқӣ ба мерос гузоштаанд, ки аз онҳо бархурдор нашудан, ё

худ, баҳра набардоштан гуноҳест азим ва хатоест ислоҳнопазир. Ин китобҳо ба сархирад, чону ҷисм роҳат, ба дил нерӯ ва ба чашм нур мебахшанд. Асарҳое чун «Қобуснома», «Шоҳнома», «Бӯстон», «Гулистон», «Калила ва Димна», «Кимийи саодат», «Баҳористон», «Китоби Ҳаким Синдбод», «Сиёсатнома», «Ҳазору як шаб», «Самаки айёр» ва ғайра маҳз барои тарбияи ахлоқию маънавии одамон таълиф ёфтаанд.

Агар инсонӣ неқ ва дорой хислатҳои бузургии маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ дар симои зоҳирӣ (либос, рафтор, ҳаракат, тарзи муносибат ва ғайра) таассуроти манфӣ боқӣ гузорад, ин таассурот муддати дароз эҳсос карда мешавад. Симои зоҳирӣ покии тамоми аъзои бадани инсон аст. Чун омӯзгор баёнғари симо ва маънавиёту фарҳанги ҷомеа мебошад, бояд доимо поку ботароват ва дилкашу ҷаззоб бошад.

Аз ин рӯ, дар шароити иҷтимоӣ педагогии тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон дониш ва истифода аз адабиёти шифоҳию адабӣ, махсусан зарбулмасалу мақол, панду андарз ва ривоятҳо аҳамияти хоса дорад, ки як ҷузъи ҷудонашавандаи педагогикаи мардумӣ ба ҳисоб меравад, ки онро этнопедагогика меноманд.

Дар ҳамин мазмун дар таърихи фолклор, адабиёт, педагогика ва умуман тамаддуни тоҷикон зарбулмасале ҳаст, ки воситаи тарбияи ҷавонон ҳанӯз дар муҳити хонаводагӣ ёдрас мешавад ва аз тарафи падару модар ва калонсолон ба ҷавонон талқин мегардад, ки «ниҳол аз ҷавонияш рост мегардад» ё «ниҳоли қач рост намегардад» ва ғайра.

Ҳамкориҳои мустаҳками мактабу оила, аҳли ҷомеа рушди маҳорати аз худ намудани донишҳо ва маданияти педагогии ҷонибҳоро таъмин менамояд, ки ин самти фаъолият дар марҳилаи имрӯза хеле зарур мебошад. Ҳамаи ин омилҳо ба бою ғанӣ гардонидани сатҳи дониш, камолоти маънавии шогирдон ва инкишоф додани раванди таълими мақсадноки кӯдакону наврасон чӣ дар мактаб ва чӣ дар оила шароити заруриро фароҳам меоранд.

Дар раванди ин ҳамкориҳо ҷонибҳо ҳатман бояд таваҷҷуҳ намоянд:

- барои баланд бардоштани маълумоти умумӣ, фарҳангӣ ва педагогии падару модарон, ташкилу гузаронидани суҳбатҳо, машғулиятҳо ва маърӯзаҳо оид ба масъалаҳои педагогӣ, равоншиносӣ, гигиенӣ, анатомӣ ва физиологӣ сахм гирифтанд;

- ташкилу гузаронидани конференсияҳои падару модарон оид ба масъалаҳои педагогӣ, равоншиносӣ; таҷрибаомӯзии волидон оид ба тарбияи самарабахш; иштироки ғаёл дар муҳокимаи васеи сатҳи дониш, маҳорат, малака, сатҳи камолоти маънавии шогирдон, сифати таълиму тарбия дар мактаб; ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахши таълиму тарбия дар замони муосир ва ғайраҳо;

- ташкили воҳурию баромадҳои падару модарон ва аҳли ҷомеа дар назди мактаббачагон оид ба дастовардҳои оилаҳои пешқадам дар таълиму тарбия ва зарурати рушди онҳо дар шароити замони муосир;

- ташкили намоишҳои корҳои эҷодии хонандагон ва ибрази фикру андешаҳо оид ба такмил ва инкишофи онҳо (натиҷаҳои ҳамкорӣ);

- баррасӣ ва муҳокимаю таҳлили масъалаҳои душвори таълиму тарбия (самтҳои муайян ва зарурӣ барои ҳар як мактаб) дар машваратҳои махсус ва маҷлисҳои Кумитаи падару модарон, маҷлисҳои синфӣ, умумимактабӣ, муайян намудани вазъи воқеии натиҷаҳои ҳамкорӣ ва зарурати вуҷдати тоза бахшидан ба сифати минбаъдаи онҳо;

- ташкили кори комиссияҳои Кумитаи падару модарон оид ба таъмини ҳамкорӣ бо мактаб, аҳли ҷомеа бо мақсади андешидани чораҳои мушаххас нисбати таълиму тарбияи хонандагони беинтизом, падару модарони ғориғбол.

Натиҷаи таҷрибаҳои асосӣ тасдиқ мекунанд, ки тарбияи худшиносии миллии наврасон яке аз масъалаҳои мубрами педагогикаи миллии буда, ба таҳияи мундариҷа, шакл ва усулҳои ба таълими муосир ниёз дорад. Барои бомуваффақият ташаккул додани эҳтиёҷоти худшиносии наврасону ҷавонон аз тарафи омӯзгорони босалоҳият ва пуртаҷрибаи соҳа, шахсони мутассадӣ бояд талаботи зерин риоя карда шавад:

- муайян намудани воситаҳои педагогии ташаккули ҷузъҳои инкишофи худшиносии шахсият (дарки худшиносии миллӣ, худшиносӣ, худбаҳодихӣ, масъулиятнокӣ);

- инкишоф додани қобилияти дарки худшиносии миллӣ ва кадрдонии обу хоки Ватан, ҳаёти одамони наҷиб;

- ба инобат гирифтани хусусиятҳои равонии вобаста ба синну сол дар раванди ташаккули ҷузъҳои инкишофи худшиносии наврасону ҷавонон ва ғайра.

Бамаврид аст қайд намоем, ки тибқи ҳамкориҳо дар кори ҳамбастагии мактабу оила ва ҷомеа нақши Созмони талабагӣ дар таҷрибаи муассисаҳои озмоишӣ назаррас арзёбӣ ёфтаанд. Баҳри тарбияи худшиносии милли наврасон ин ташкилотҳои ёрирасони талабагӣ ҳамчун ёвару кумакрасони боэътимоди роҳбарони синфҳо ва ташкилотчиёни корҳои тарбиявӣ амал мекунанд.

Роҳбарони маҳфилҳои созмони талабагӣ, албатта, дар сурате ба ташаккули камолоти маънавии шогирдон таъсир расонида метавонанд, ки дар ҳамкориҳои зич бо мактабу оила, муаллимон, роҳбарони синфҳо, ташкилотчиёни корҳои тарбиявӣ, созмони талабагӣ, шӯроҳои маҳаллаҳо ва ғайра амал кунанд. Муассисаҳои тарбиявии мактабиён ва наврасон бо ташаббуси созмонҳои талабагӣ хонандагонро ба маҳфилҳо, сексияҳои варзишӣ, хонишҳои гуногун, намоишгоҳҳо ҷалб намуда, вақти холии толибилмонро мақсаднок истифода мебаранд ва он корҳоро, ки мактаб сар кардааст, идома медиҳанд. Тарбиятгарони муассисаҳои берун аз мактаб дар фаъолияти амалии хеш оид ба тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон вазифаҳоро ба асос мегиранд, ки барои ташкилотҳои ҷамъиятии мактабӣ ягона бошанд.

Хулоса, тарбияи миллии наврасон равандест, ки истифодаи асарҳои пурарзиши педагогикаи халқӣ маҳз ба таълиму тарбия равона мегарданд. Ин раванд ҳама вақт ба дараҷаи муайяни худшиносии халқ таъсиргузор буда, дар худ ҳикмати халқро фаро мегирад, ки дар тӯли тамоми инкишофи таърихӣ шакл гирифтааст.

Хулосаи боби 2

1. Таҳлилҳо нишон доданд, ки имрӯз ҷомеаи мусоир ба тарбияи худшиносии наврасону ҷавонон ниёз дорад ва балки баръакс дар замони муосир, ки косташавии тарбия ва ахлоқи ҳамида баръало ба назар мерасад, тарбияи ватандӯстиву худшиносии ҷавонону беш аз пеш зарур аст.

2. Дар ҷомеаи кунунӣ раванди дарки худшиносии миллӣ тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа, махсусан фарҳангу маърифати инсониро зеритаъсироти худ гирифтааст. Масъалаи мазкур мавриди таҳқиқоти ҳамаҷонибаи илмҳои психология, педагогика, сотсиология ва ғайраҳо гардида, амалисозии он ба устувории арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва солимии иҷтимоию сиёсии ҷомеа мусоидат хоҳад кард.

3. Мавриди зикр аст, ки ҷанбаҳои тарбиявии педагогикаи халқӣ, ҷойгоҳ ва мақоми низоми арзишҳои миллӣ ва анъанаҳои таърихӣ фарҳангии халқ дар рушди худшиносии миллии наврасон иборат буда, онҳо, дар маҷмӯъ, дар манфиати давлат ва ҷомеа, инчунин шахсияти ватандӯст ифода мекунанд. Роҳу воситаҳои ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ коркард ва асоснок шуданд. Инчунин тавсияҳои методӣ оид ба такмили ин раванд пешниҳод гардиданд.

4. Бо ин мақсад хусусиятҳои микротаҷавии ташаккул ва зухуроти худшиносии миллии наврасон ошкор гардида, дар асоси он роҳҳои бартараф намудани мушкилот дар шаҳру ноҳияҳои таҷрибавӣ муайян карда шуданд. Аҳамияти тадқиқот дар таҳияи барномаи ташаккули худшиносии миллии насли наврасон, ки «принсипҳои педагогикаи халқии тули асрҳо инкишофёфта» дар асоси арзишҳои миллӣ ва умумибашарию дарбар мегирад, собит мегардад.

- Таҳияи «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ берун аз фаъолияти таълимӣ» исбот намуд, ки истифодаи тарбиявии мероси таърихӣ фарҳангии халқ дар раванди

тарбияи худшиносии миллӣ чун воситаи ташаккули шахсияти комили наврасон баррасӣ гардад.

5. Натиҷаи ҳамкориҳои педагогӣ дар доираи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» ва дастовардҳои таълимгоҳ аз озмунҳои фаннӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, педагогӣ, мусобиқаҳои варзишӣ, соатҳои тарбиявӣ ва дигар тадбирҳои коллективи педагогӣ натиҷабахш ва намунаи таҷрибаи пешқадам мебошанд.

6. Тавре дар боло зикр гардид, муҳит, шароит ва роҳу усулҳои босамари истифодаи педагогикаи халқӣ ва адабиёти муосир дар тарбияи сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва ташаккули худшиносии милли наврасон мусоидат намуд.

7. Таҳқиқоти мунтазам ва муфассал гузаронидашуда дар бораи тарбияи худшиносии миллӣ, истифодаи методҳои назариявӣ таҷрибавӣ ва шароити иҷтимоӣ педагогии таҳқиқ, омӯзиши педагогикаи халқӣ ва унсурҳои энопедagogика эҷодиёти халқ эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро таъмин намуданд.

ХУЛОСА

1. Тарбияи худшиносии миллӣ дар замони муосир дорои аҳамияти педагогӣ, равонӣ фалсафӣ, таърихӣ, сотсиологӣ, фарҳангӣ ва ғайра буда, дар тамоми зинаҳои таҳсилот ва дар хонавода мувофиқ ба хусусияту имкониятҳои кӯдакону наврасону ҷавонон амалӣ мегардад.

2. Дар маркази худшиносӣ маҷмӯи донишҳои муайян маҳфуз аст ва муҳтавои ин донишҳо ба имрӯзу гузашта ва интизориҳои оянда дар тарбияи насли нави ватанпарасту ватандӯст пайваستا ҳастанд. Онҳо олами маънавии одамонро бо ҳам нигоҳ медоранд. Дар асоси ҳамин гуна дониш ва ақидаҳо дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон анъанаҳо ба вуҷуд омада, ташаккул ва инкишоф меёбанд.

3. Дар рисола концепсияҳои педагогӣ ва иҷтимоии асосҳои педагогии ташаккули худшиносии миллии насли наврас ҷамъбаст карда шудааст; моҳияти педагогии ибораи «худшиносии миллӣ», мазмун ва ҷузъҳои сохтори он муайян карда мешавад; аҳамияти педагогикаи халқӣ ҳамчун эҳтиёҷоти ангезандае муайян карда мешавад, ки раванди ташаккули худшиносии миллии наврасонро таъмин менамояд.

4. Перомунӣ шахсиятҳои бузурги таърихӣ, қаҳрамонони миллии мардуми тоҷик ва муосир силсилаасарҳо, асарҳои сахнавӣ, филмҳо ба вуҷуд омада, аз як су, боиси тарбияи миллии мардум, хусусан насли наврас мегарданд, аз сӯй дигар, хазинаи маънавияти мардумамон ғанӣ мегардад.

5. Дар соҳаи тадқиқот бо таҳлили ҳамаҷонибаи мушкилот, пайвастагии мувофиқи тадқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ муайян карда шуда, таҳлили миқдорӣ ва сифатии маълумоти бадастомада, истифодаи маҷмӯи усулҳо ва усулҳои марбут ба ҳадаф ва вазифаҳои омӯзиш мавриди истифода қарор ёфтанд.

6. Хусусиятҳои минтақавии ташаккул ва зухуроти худшиносии миллии наврасон ошкор гардида, дар асоси он роҳҳои бартараф намудани мушкилот дар шаҳру ноҳияҳои таҷрибавӣ муайян карда шуданд.

7. Худтарбиякунӣ дар асоси кӯшишу ғайрати шахсии ҳар як фард чараён мегирад ва ба ҳосил кардани донишҳои нав, васеъгардони

чаҳонбинӣ, азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятӣ, худшиносӣ, ташаккули сифатҳои беҳтарини маънавӣ равона карда шудааст.

8. Барои ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути омӯзиши амиқи таърихи халқи тоҷик, мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, анъана ва оинҳои миллий «Барномаи ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ дар фаъолияти беруназтаълимӣ» таҳия гардида, дар амалия мавриди санҷиш қарор дода шавад;

9. Барномаи ташаккули худшиносии миллий тавассути педагогикаи халқӣ дар фаъолияти беруназтаълимӣ» бо истифода омӯзиши мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, анъана ва оинҳои миллий, ташкил ва баргузори чорабиниҳое, ки дар рафти онҳо ҳисси мансубият ба арзишҳои маънавии мардум ташаккул ёфта, фаъолияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ зоҳир мегардад, коркард ва асоснок шуда, тавсияҳои методӣ оид ба тақмили ин раванд пешниҳод гардид.

10. Ниёғони суҳанвару донишманди мо ба миқдори зиёд асару рисолаҳои ахлоқӣ ба мерос гузаштаанд, ки аз онҳо бархурдор нашудан, ё худ, баҳра набардоштан гуноҳест азим ва хатоест ислоҳнопазир. Ин китобҳо ба сархирад, ҷону ҷисм роҳат, ба дил нерӯ ва ба ҷашм нур мебахшанд. Роҳу воситаҳои ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути педагогикаи халқӣ коркард ва асоснок шуданд. Асарҳое чун «Қобуснома», «Шоҳнома», «Бӯстон», «Гулистон», «Калила ва Димна», «Кимийи саодат», «Баҳористон», «Китоби Ҳаким Синдбод», «Сиёсатнома», «Ҳазору як шаб», «Самаки айёр» ва ғайра маҳз барои тарбияи ахлоқию маънавии одамон таълиф ёфтаанд, ҷиҳати омӯзиш қарор ёфтанд.

11. Дар рафти озмоиш мо дар муассисаи таълимии озмоишӣ ташаккули худшиносии миллии наврасонро дар қорҳои беруназсинфӣ ҷорӣ намудем. Ҷалби мақсадноки оила, ҷомеа ба чорабиниҳои маърифатӣ ва фарҳангӣ, ки ба тақдир додани дониш дар бораи арзишҳои миллий ва

фарҳангии халқи худ ба худшиносии миллӣ, тарбияи шахрвандӣ, ба худшиносии шахсият мусоидат мекунанд;

12. Ташаккули худшиносии миллии наврасон тавассути омӯзиши амиқи таърихи халқи тоҷик, мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, дин, анъана ва ойинҳои миллӣ, ташкил ва баргузориҳои идҳое, ки дар рафти онҳо ҳисси мансубият ба арзишҳои маънавии мардум ташаккул ёфта, ҷаъолияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ зоҳир мегардад.

13. Масъалаи таҳқиқшаванда, яъне истифодаи шароити иҷтимоӣ педагогии таҳқиқ ва ҷанбаҳои педагогии педагогикаи халқӣ баҳри тарбияи худшиносии насли наврас ба шумор рафта, ҷаҳмиши амиқу дақиқ ва дарки мафҳуми арзишҳои худшиносии миллӣ мебошад. Аз натиҷаҳои бадастомада муҳаққиқони оянда, мураббӣёну омӯзгорон, роҳбарони муассисаҳои таълимӣ ва дигар масъулини тарбияи насли наврас консепсияи илмӣ худро оид ба истифодаи роҳу усул, шаклу намудҳои таъсиррасонӣ ба шуур, ҳиссиёт, рафтору амалҳои ватандӯстонаро таҳия ва амалӣ намуда дар якҷоягӣ дар пешрафти педагогикаи миллӣ ва болоравии сатҳи сифатҳои ватандӯстонаи хурду бузургсоли ҷомеа ҳиссагузорӣ намоянд.

ТАВСИЯҲО

1. Масъалаи ташаккули худшиносии миллии наврасон мураккаб ва пурра таҳқиқнашуда мебошад. Ин таҳқиқот иддао намекунад, ки он пурра ифшо гардидааст. Зарур аст, ки системаи мукаммали ташаккули худшиносии миллии наврасон мураттаб карда шавад, тамоми сиклҳои фанҳои таълимӣ, корҳои беруназтаълимӣ ва беруназсинфиро фаро гирад.

2. Дар ҷомеаи муосир раванди ҷаҳонишавӣ тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, бахусус фарҳангу маорифро фаро гирифтааст. Ба мақсад мувофиқ мебуд, ки масъалаи тарбияи таҳаммулпазирии қавмӣ дар доираи илмҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла психология, педагогика, ҷомеашиносӣ ва ғайра мавриди таҳқиқоти чуқур қарор мегирифт.

3. Барои мактабҳои олии омӯзгорӣ соатҳои фанҳои ҷамъиятӣ зиёд карда шавад, чун мутахассисони оянда тасаввуроти комил оид ба равандҳои ҷаҳониро пайдо намоянд. Махсусан муҳим аст, ки онҳо ҷаҳонбинии муосир дошта, бошанд ва равандҳо ва таҳдиду хатарҳои муосирро тафсир намуда тавонанд.

4. Вазифаҳои роҳбарони синфҳоро дар гузаронидани соатҳои тарбиявӣ муайян гардида, китобҳо ва барномаҳои тарбиявӣ оид ба ташаккули худшиносӣ ва ҷаҳонбинии насли наврас барои тамоми зинаҳои таҳсилот таҳия гарданд.

5. Барои омӯзиши адабиёти классикии тоҷик ва муосир ҷиҳати рушди ҷаҳонбинии наврасон дар таъба тафаккур, фарҳанг ва ахлоқи миллии таҳқиқот гузаронида шавад.

6. Рӯйхати тавсиявии китобҳои бадеиро мунтазам мавриди қарор додан, мутолиаи онҳоро дар қорҳои беруназсинфӣ ва дар маҳфилҳои наврасону ҷавонон зерин назорат қарор диҳанд;

7. Барои мубориза бо амалҳои коррупсионӣ, экстремизм ва терроризм, инчунин барои «иммунизатсияи иҷтимоии наврасону ҷавонон» аз ҳар гуна ҳаракатҳои радикалӣ ва бегонапарастӣ тавассути истифодаи мероси ғании ниёгон тадбирҳо андешида шавад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ:

1. Абдурахимов К.С. Ақидаҳои педагогии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Душанбе, 2012.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон.- Душанбе: «Адиб», 2014.
3. Абдулатипов Р.Г. Природа и парадоксы национального «Я». - Мысль, 1991. -169 с.
4. Абулкосим Фирдавси. Шахнаме. /Под ред. Жул Мул. - Тегеран: изд. Бехзод, 1375. - 824 с.
5. Алексеев М.Ю., Крылов К А. Особенности национального поведения. - М., 2000.
6. Алиев А.Х. Традиции обучения и воспитания предков - таджиков в контексте современных проблем образования / А.Х. Алиев. (на материалах арийской цивилизаций). АКД. - Душанбе, 2012. - 28 с.
7. Амонашвили Ш. А. Созидаю человека. - М.: Педагогика, 1982.
8. Антология таджикской поэзии. - Москва: Госполитиздат, 1957.
9. Атаев К.К. Развитие национального самосознания туркменского народа. Автореф.дисс... канд.псих.наук. -М., 1995. -20 с.
10. Альшевская, Лидия Александровна. Формирование национального самосознания старшеклассников в учебно-воспитательной работе школы. Автореф.дисс... канд.пед.наук. -Минск, 1993. - 21с.
11. Акулова Н.А. Проблемы формирования научного мировоззрения у школьников в современных условиях / Н.А.Акулова // Воспитание школьников. - 2011. - №10. - С.68 - 70.
12. Афзалов, Х. Таърихи педагогикаи тоҷик /Х.Афзалов.–Душанбе: Матбуот,2002.-100с.
13. Ашурова Б. Формирование общечеловеческих ценностей учащихся общеобразовательных школ нового типа (на примерах школ Республики Таджикистан) /Б. Ашурова. - Душанбе, 2006. - 174 с.

14. Акрамова, М.Х. Семья источник формирования человеческих достоинств /М.Х.Акрамова, Б. Мирбобоева /Методическое пособие.- Душанбе.Типография Сифат, 2015.- 80 с.
15. Аль-Фараби. О разуме и науке. - Алма-Ата: Наука, 1973. - 425 с.
16. Альшеевская Л.А. Формирование национального самосознания старшеклассников в учебно-воспитательной работе школы: Дис. канд. пед. наук. -Минск, 1993. - 150 с.
17. Аль-Фараби Социально-этические трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1973. - 399 с.
18. Амонов Р. Эҷодиёти дахонакии водии Зарафшон.Душанбе, 1960.
19. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. / АН СССР, Ин-т психологии. -М.:Наука.1977.- 380 с.
20. Апина И.А. Национализм или национальное самосознание. // Латвия на грани эпох. Vbni.IV - Рига, 1990.-С. 18-22.
21. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. - М.: Наука, 1997.-380 с.
22. Антологияи афкори педагогии халқи тоҷик – Душанбе: Матбуот, 2009. – 448 с.
23. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ /Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифов [Матн]: Душанбе, 2005.-248с.
24. Бабков В.Г., Семенов В.М. Национальное сознание и национальная культура: (методол. пробл.). - М., 1996. -70 с.
25. Бабосов Е.М. Политическая культура и ее роль в формировании личности . -Минск: Знание, 1982. - 22 с.
26. Барномаи давлатии тарбияи насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017. –Душанбе, 2012.
27. Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими хувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022». – Душанбе, 2017.
28. Белостечник А.К. Роль периодической печати в формировании национального самосознания: Автореф. дис. канд. полит, наук. -

Кишинеv. -1992.-26 с.

29. Берне Р. Развитие Я. - концепции и воспитание / Р. Берне. - М.: Прогресс, 1986. 421 с. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1968. - С. 30-36.

30. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. - М.: МПСИ: Воронеж: НПО МОДЕК, 1999.

31. Бозоров О. Патриотическое воспитание младших школьников на материале детской Таджикской художественной литературы в системе урочной и внеурочной работы / О. Бозоров. АКД.Д., 1993. - 22с.

32. Волков, Г.Н.Этнопедагогика / Г.Н. Волков.- Москва, 1999. -168с.

33. Волков Г.Н. Исследование, изучение, освоение и применение народной педагогики // Материалы Всесоюзн. науч.-практ. конф. - Чебоксары,- 1993. - С.6-21.

34. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб, для студ. сред и высш. пед. учеб, заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 1999.-168 с.

35. Выготский Л.С. Педагогическая психология // Под ред. В.В. Давыдова. - М.: Педагогика, 1991. - 480 с.

36. Выготский Л.С. Сб. соч. в 6-ти т. (гл. ред. А.В. Запорожец). - М.: Педагогика. - 1985. Т. 1. - 103 с.

37. Гафуров Б.Г. Таджики. – М., 1983.

38. Гальперин П.Я. Введение в психологию. - М.: Учпедгиз, 1960. - 328 с.

39. 34. Гербарт И.Ф. Избранные педагогические сочинения // Пер. с нем. Т. 1. - М, 1940. - 152 с.

40. Гершунский Б.С. Прогностика управления решений в образовании // Советская педагогика. - 1988. - №1. - С. 50-56.

41. Гасанов З.Т. Педагогика межнационального общения.- М., 1999. - 390 с.

42. Гулмадов Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов: автореферат дис. ... доктора Педагогических наук: - Душанбе, 2016. – 58 с.

43. Гулматов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори муассисаи мактаббачагони хурдсол . – Душанбе: «Ирфон». 2014. – 205 с.
44. Гафуров, Б. Тоҷикон (Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав) /Б.Гафуров. - Душанбе: Ирфон, 1998. – 412 с.
45. Зиёев, И.Ғ.Ахлоқ ва зебоишиносӣ/ И.Ғ. Зиёев, З.И. Зиёева. – Душанбе:Донишварон, 2019.-480с.
46. Зиёзода Т.Н., Джононов С. и другие. Основы гражданского образования / Т.Н. Зиёзода., Джононов. С. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 356 с.
47. Давлатзода Ҷ. Низоми муосири педагогии тарбияи шахрвандӣ – ватандӯстии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дис.барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои педагогӣ. –Душанбе, 2022. 392с.
48. Давлатшоев И. Тарбияи маънавии наврасон дар шароити кунунӣ. (Монография). – Душанбе: Мавлавӣ, 2007. – 252 с.
49. Давлатшоев И. Каримов Қ., ва диг. Дастурамали пешгирии қонунвайронкунӣ ва костахавии ахлоқи наврасону ҷавонон//Мухаррири масъул И. Давлатшоев.- Душанбе: Сифат, 2014.- 36 с.
50. Давлатшоев И. Ҳамкориҳои педагогӣ дар доираи татбиқи Қонуни ҶТ» Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»- раҳнамои соати тарбиявӣ//Раҳнамо барои падару модарон ва роҳбарони синфҳои таълимгоҳҳои кишвар:Мухаррири масъул И. Давлатшоев.- Душанбе: Сифат, 2014.- 64 с.
51. Давлатшоев И., Абдурахмонов Г. Барои даромади имрӯз ояндаи фарзандро масъӯз//Омӯзгор, 7 январи соли 2011.- С. 3-4.
52. Дайри Н.Г. Проблемность в обучении // Народное образование. - 1973. - №10.
53. Данилюк, А.Я. Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников: Методические рекомендации. В 2-х ч. Ч. 1. / А.Я. Данилюк, Т.Л.

54. Джунусов М.С. Национализм в различных измерениях. -Алма-Ата:Наука, 1990. - 197 с.
55. Джуринский А.Н. История педагогики. Учеб. пос. для студ. пед. вузов. - М.: Владос, 2000. - 432с.
56. Дониш Ахмад «Наводир-ул-вақоъ» - Душанбе.: Ирфон, 1976. -156с.
57. Дониярова П. Б. Особенности формирования национального самосознания старшеклассников (на материалах исследования общеобразовательной школы Республики Таджикистан). Автореф. дис. канд. педагог.наук. - Душанбе, 2012. -22 с.
58. Дробижева Л.М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов //Традиции в современном обществе. Исслед. этнокульт.процессов: /Сб. ст./АН СССР, Ин-т этнографии им.Н.Н.Миклухо-Маклая: Отв. ред. Л.М. Дробижева, М.С.Кашуба. -М.:Наука, 1990. -С.226-233.
59. Дробижева Л.М. Национальное самосознание: база формирования и социально-культурные стимулы развития // Советская этнография. -1985. - № 5. - С.3-16.
60. Дубровинский Г.М., Калина, В.Ф. Правовое воспитание и формирование нравственных убеждений молодежи / Г.М. Дубровинский., В.Ф. Калина. – Советская педагогика, 1970, - № 11. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». - Душанбе, 2013.
61. Ерошенко А.А. О правовом воспитании подростков / А.А. Ерошенко. - Краснодар, Иностран.изд., 1979. - 71 с.
62. Ефремова Г.Х. Некоторые вопросы правового воспитания школьников / Г.Х. Ефремова. - Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних, ч. I, - М.; 1970, -150 – 158 с.
63. Иванова Н.А. Особенности этнического самосознания подростков-казаков в контексте межнационального общения. Автореф.дисс.... канд.псих.наук. М., 1995. -20 с.

64. Иматова Л.М., Ризоева М. Арзишҳои миллӣ ҳамаҷун заминаи ташаккули ҷаҳонбинии миллии насли наврас. //Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – Душанбе. 2020.- № 2 (30). – С. 196-199. - ISSN 2617 –

65. Здравомыслов А.Г. Динамика национального самосознания россиян и этнические конфликты //Обновление России: трудный поиск решений.

66. Кадыров С., Миралиев А.М., Нияматова Н.А. Программа и методические рекомендации по предмету «Методика воспитательной работы».-Душанбе, 2003. – 22 с. (на тадж.яз.)

67. Калтахчян С.Т. К вопросу о понятии национального самосознания // Вопросы истории. -1966. - №8. - С.3-6.

68. Караковский В.А. Стать человеком: общечеловеческие ценности - основа целостного учебно - воспитательного процесса / В.А.Караковский. - М.: Прометей, 1993. - 80 с.

69. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы / И.Х. Каримова [Текст]: дисс. ... доктора пед. наук. - Душанбе, 2000. – 385 с.

70. Каримова И.Х., Ф.Шарифзода. Учитель-творец добра и прогресса / И.Х. Каримова [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 179 с.

71. Ким В., Байсеркеев Л. О нравственном становлении личности и обновлении многонационального общества //Поиск. - 1997,- № 1- С. 180-184.

72. Кисриев Э.Ф. Особенности формирования национального самосознания у подростков в одно- и многонациональной среде //Молодежь Дагостана.-Махачкала. 1987.-С. 112-119.

73. Кодиров К.Б. История воспитания, школы и педагогической мысли таджиков с древнейших времен по возникновения ислама. Дисс.на соиск. док. пед. наук.- Душанбе, 2000.

74. Коджаспирова Г.Н., Коджаспирова А.Ю. Педагогический словарь: для студентов высш. и сред. пед. учеб, заведений. - М.:

Издательский центр «Академия», 2003. - 176 с. - С. 149.

75. Козлов В.И. Некоторые проблемы теории нации // Вопр.истории. 1967. N 1. -С.88-99.

76. Козлов В.И. Проблема этнического самосознания и ее место в теории этноса //Сов.этнография. 1974. N 2. -С.79-92.

77. Кодиров К.Б. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён. – Душанбе, 2012. – 240 с.

78. Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. - Душанбе: 1996. -264 с.

79. Кожанов А.А. Методика исследования национального самосознания. (Опыт разработки на материале Карелии); Автореф. дис. канд. ист. наук. -М., 1978.-25 с.

80. Куллиёти Саъдӣ, бо эҳтимоли Муҳаммади Фурӯғӣ, муассисаи интишороти Амири Кабир. - Техрон, 1379.

81. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности).- М.: Просвещение, 1979.-175 с.

82. Константинов Н.А., Медынский Е.Н., Шабаета М.Ф. История педагогики. Изд. 5-е, доп. и перераб. -М.: Просвещение, 1982. - 447с.

83. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2003.

84. Концепсияи муассисаи таълимӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. Душанбе: Матбуот, 1994.

85. Концепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе: Матбуот, 2003.

86. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе, 2006. – 26 с.

87. Қонуни ҶТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [Матн]. - Душанбе, 2024.

88. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Матн]. - Душанбе: «Шарқи озод»- (22.07.2013,№1004). 34 с.

89. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон». – Душанбе, 2022.
90. Кукушкина Е.И., Логунова Е.Б. Мировоззрение, понятие, практика. - М., 1989.
91. Кучуков М.М. Национальное самосознание и межнациональные отношения. - Нальчик: Эльбрус, 1992. - 232 с.
92. Лугати мухтасари фалсафа – Душанбе, 1986.
93. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам /М.Лутфуллоев.- Душанбе, 1997. -148 с.
94. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат / М. Лутфуллоев [Матн]. Душанбе, 2003. -320с.
95. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик - Душанбе.:Ирфон, 2001. - 318с.
96. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маълумоти муосир. Душанбе.: Ирфон, 2006. -146 с.
97. Лутфуллозода М. Чаҳоргонаи тарбия// [Матн].М.Лутфуллозода - Душанбе: Дониш, 2022. - 400 с.
- 98.Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Мактубот. - Душанбе.:Ирфон, 2017.
- 99.Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Маҷолиси сабъа.- Душанбе. 2014.
100. Мадатова М.Т. Педагогические условия формирования ценностных ориентаций старших подростков во внеклассной деятельности общеобразовательной школы: автореф. дис. канд. аед. наук. / М.Т. Мадатова АКД. - Душанбе, 2012. - 21 с.
101. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности: монография. / Б.Маджидова. –Душанбе, 2004. -212с.
102. Макаренко А.С. Проектировать лучшее в человеке. - Минск.: Университет, 1989. - 416 с.
103. Матюшкин А.Н. Развитие творческой активности. - М.: Педагогика, 1991. - 155 с.

104. Мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон / Мураттиб: Д. Раҳимов; муҳаррир Ш.Комилзода. – Душанбе: Эр-Граф, 2017. – 280 с., 18].
105. Мирахмедов Ф.М. Формирование национального самосознания средствами социально-культурной деятельности (На прим. Таджикистана): Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 : СПб., 1998 129 с.
106. Мандрагеля, Владимир Андреевич. Особенности формирования национального самосознания личности (методологический аспект),
107. Матюшкин А.Н. Развитие творческой активности. - М.: Педагогика, 1991. - 155 с.
108. Межнациональные отношения. Термины и определения. — Киев: Наукова думка, 1991. - 33с.
109. Микуч Т.Н. Этноязыковые процессы и система национального самосознания: (на материале Белоруси). Автореф.дисс.... канд.ист.наук. - Минск, 1991. -19 с.
110. Мубинова З.Ф. Воспитание национального самосознания и межэтнической толерантности в процессе преподавания обществоведческих наук в многонациональной городской школе (на примере школ Республики Башкортостан: Автореф. канд. пед. наук. Уфа, 1998 . - 24 с.
111. Мирбобоев, М. Ахлоқ ва одоби муошират /М.Мирбобоев, Ф.Рустамова. -Хучанд, 2018.-120 с.
112. Насируддини Тӯсӣ. Ахлоқи носирӣ.- Душанбе, 2009.
113. Насриддинова М. М. Педагогические особенности формирования национального самосознания студентов в условиях реформирования высшего образования в Республике Таджикистан. Автореф. кандидата пед. наук: 13.00.08 / Насриддинова, 2019.- 25 с.
114. Насриддинова М.М. Методические рекомендации «Формирование национального самосознания студентов при изучении курса «Этнопедагогика» (на материале педагогической прессы). - Худжанд: Изд-во ХГУ им. акад. Б. Гафурова, 2016. - 42 с.

115. Нуров Б. Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ: асоси пайдоиш, рушд ва нақши онҳо дар тарбияи шахсият. - Душанбе, 2003. 184с.
116. Общечеловеческие духовно - нравственные ценности и воспитание молодежи: Сб. научн. тр. (К междунар. научн. - практ. конф. 23 - 25 сент. 1996 г. Серпухов). - М.; Серпухов: МГПУ, 1996. - 117 с.
117. Общечеловеческие ценности в образовании (передовая) / Педагогика. - 1992. - №5 - 6. - 3 – 14 с. Овлякулиев С. Е. Формирование национального самосознания средствами радиовещания (на материалах современного радиовещания Туркменистана 1990-1994). Автореф. канд. пед. наук. Уфа, 1998 . - 25 с.
118. Овлякулиев Е. Национальное самосознание: социально-философский анализ. - Ашхабад, 1992. - 254 с.
119. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М.: Сов. энциклопедия, 1986. - 780 с.
120. Орифӣ, М. Аз таърих и афкори педагогии халқи тоҷик/ М.Орифӣ.-Душанбе, 1962.-143с.
121. Орифи М. Некоторые педагогические идеи Ахмада Дониша./Советская школа.1953.-№1. - С.28-42.
122. Паём ва рисолати созандаи он. //Маҷмӯи Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2016). Хучанд, «Нури маърифат», 2017. -516с.
123. Пандномаи Анӯшервон.- Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2008.
124. Пахлавонов А. Педагогическая мысль таджикского народа вXVI-XVII вв [Текст]: автореф. дис. ... д - ра пед. наук. /А. Пахлавонов - Душанбе: ТГПУ, 1995. 46с.
125. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. - М.: Большая Российская Энциклопедия, 2003. - 528 с.
126. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах // Под ред. В.Н. Столетов - М.: Педагогика, 1981. - 334 с.
127. Петерич О.М. Развитие национального самосознания в

- советском обществе: Автореф. дис. канд. филос. наук. -Харков, 1991.- 29 с.
128. Пиаже Ж. Природа интеллекта. - М.: Смысл, 2001. - 425 с.
129. Пидкасистый П.И. Педагогика. Учебное пособие. - М.: Педагогика, 1997. -386 с.
130. Платонов К.К. Структура и развитие личности. -М.: Наука, 1986. -254
131. Подласый И.П. Педагогика. - М.: Владос, 1999. - 576 с.
132. Поздняков Э.А. Нация. Национализм. Национальные интересы. -М.: Прогресс, 1994. -125 с.
133. Раджабов М.Р. Фирдоуси и современность / М.Р. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 136 с.
134. Рахимов Хурам. Прогрессивные традиции таджикского народа как средство подготовки старшеклассников к семейной жизни : автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Казах. гос. пед. ин-т им. Абая.- Алма-Ата, 1990.- 18 с.
135. Рахимзода Хуррам Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 : Душанбе, 2002. - 324 с.
136. Раҳимов Б., Нурув А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. - Душанбе, 2008. - 296с.
137. Саъдии Шерозӣ Гулистон. - Маориф ва фарҳанг, 2008, 283 с.
138. Саъдии Шерозӣ Бустон. - Маориф ва фарҳанг, 2008, 292 с.
139. Сафаров, Ш.А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр (на материале I-IV классов общеобразовательных школ): дисс... к. п. н. Душанбе, 2007.
140. Сафаров, Ш. Дидактический потенциал культурологического аспекта спортивных игр в формировании национального самосознания студентов высших учебных заведений Таджикистана.: автореферат дис. д.п.н. /Сафаров, Ш. [Место защиты: Академия образования Таджикистана].- Душанбе, 2014.

141. Сафаров Ш. Национальные игры в цивилизации таджикского народа. Душанбе, 2012. - 320 с.
142. Сиддикова З.К. Педагогические взгляды Носира Хусрава и их осуществление в современном обществе / З.К. Сиддиков. АКД. - Курган - Тюбе, 2010. - 22 с.
143. Сино. Осори мунтахаб. Чилди 1. - Душанбе: Дониш, 2005. - 852 с.
144. Серова И.И. Культура межнационального общения, - Минск: Университетское, 1986. - 157 с.
145. Содиков, А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ / А. Содиков. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 165 с. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. - М.: Политиздат, 1972. - 303 с.
146. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. - М.: Политиздат, 1972. - 303 с.
147. Суверенитет и этническое самосознание: идеология и практика. - М.: ИЭА, 1990. - 299 с.
148. Сулаймонов С., Холматов И. Муаллим ва шогирд: аз афкори тарбиятии Шахидии Сонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон / Сулаймонов С., Холматов И. [Матн]. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 162 с.
149. Суханҳои ҳикматомӯзи Президент Эмомалӣ Раҳмон дар бораи забон. – Душанбе: Бунёди забон, 2015. - 116 с.
150. Сухомлинский, В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди сеюм. Душанбе: Маориф, 1988. – 672 с.
151. Сыроева Н. А. Воспитание патриотизма будущего учителя средствами народной (допрофессиональный этап образования) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 Волгоград, 2006 174 с.
152. Турсунова М. Педагогические особенности формирования национального самосознания (на примере средних специальных учебных заведений культуры и искусств Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. пед. наук. / М. Турсунова - Душанбе, 2005. - 22 с.
153. Турсунов Ф.А. Социокультурные особенности становления и развития национального самосознания (на примере таджикского народа)

:автореф. дис. ... канд. филос. наук. / Ф.А. Турсунов. Душанбе, 2002. - 23 с.

154. Унсурмаолии Кайковус. Қобуснома.- Душанбе: «Маориф», 1979. - 183 с.

155. Ушинский, К.Д. О народности в общественном воспитании //Избр.пед.соч. В 2 т./К.Д. Ушинский.- Москва, 1974. –Т.1 –с.51-123.

156. Файзалиев Дж.Х. Педагогические взгляды таджикско – персидских мыслителей XII - XIII вв. на формирование совершенного человека: дис. ... канд. пед. наук. / Дж. Файзалиев - Душанбе, 2007. - 167 с.

157. Файзалиев Джума Холович. Философия образования таджикско-персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики: диссертация ... доктора педагогических наук: - Душанбе, 2015.- 94 с.

158. Филонов Г.Н. «Мудрые заповеди народной педагогики» // Предисловие к книге З.Л. Васильцовой. - Хабаровск, 1989.- С.3-6.

159. Философский словарь. - М.: Сов.энциклопедия, 1987.- 504 с.

160. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Дар зери таҳрири М.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.Маъсумӣ. - Москва, 1969.

161. Фирсова Т.А. Психолого - педагогические факторы развития правового сознания подростков /Т.А. Фирсова. - Самара, 2012. - 24 с.

162. Фокина Н.Н. Педагогическая регуляция воспитания ценностных предпочтений у молодежи в учреждениях культуры / Н.Н. Фокина. АКД. - М., 2011 - 25 с Филиппов В.Р. Из истории изучения русского национального самосознания //Сов.этнография. 1991. N 1. -С.25-33.

163. Хабибулина К.Н. Этническое самосознание в современных национальных движениях России //Этничность. Национальные движения. Социальная практика. -СПб, 1995. -С.178-193.

164. Харисов Ф.Ф. Организационно-педагогические условия формирования национального самосознания учащихся гимназии: Автореф. дис. канд. пед. наук.- Казань, 1994. - 28 с.

165. Храпченков Г.М. Ушинский о народности в воспитании

//Вестник НПЦ, 1994.

166. Христова Е.А. Народная педагогика: историографические и теоретикометодологические проблемы: Автореф. дис. канд. пед. наук. - М., 1988. - 20 с.

167. Хусайн, Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Рисолаи «Ҳотамия». - Душанбе: Адиб, 2009.-320 с.

168. Чагай Л.П. Национальное самосознание личности: сущность, противоречия, проблемы формирования: Дис.. канд. филос. наук. - М., 1993.-208 с.

169. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. /АН СССР, Ин-т психологии - М.: Наука, 1974. - 144 с.

170. Шарифзода Ф., Каримова И., Сулаймонӣ С., Булбулов Ҷ. Педагогикаи ибтикорӣ. - Академияи таҳсилоти Тоҷикистон / Ф. Шарифзода, И. Каримова [Матн]. Душанбе: Ирфон , 2013.- 544 с.

171. Шарифзода Файзулло Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ /Ф. Шарифзода.- Душанбе, Ирфон, 2010.-543 с.

172. Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Педагогика. (Курси лексия). Душанбе: «Ирфон», 2008. – 284 с.

173. Шарифзода Ф., Файзалиев Ҷ. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон. [Матн] Ф.Шарифзода, Ҷ.Файзализода. Душанбе, 2012– 414с.

174. Шарофов Ш. Муошират ва худшиносӣ /Ш.Шарофов.-Хучанд, 2017.-302 с.

175. Шакурӣ М. Хуросон аст ин ҷо (Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон) /М.Шакурӣ. -Душанбе:Оли Сомон, 1997. -292 с.

176. Шилова М.И. Социализация и воспитание личности школьника в педагогическом процессе. - Красноярск: РИО КГПУ, 2009. - 218с.

177. Ширматова Г.Ш. Взаимодействие национальных культур и духовное формирование личности. - Ташкент: Фан, 1986. -145 с.

178. Шоев Н.Н. Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълимӣ. – Душанбе. 2003.

179. Хаустов В.Т. Проблемы нравственного воспитания детей в

семье/В.Т.Хаустов.-М.: Просвещение, 2004. - 124 с.

180. Хотинец В.Ю. Этническое самосознание и его роль в развитии индивидуальности человека. -Ижевск. 1996. -75 с.

181. Эльконин Д. Б. Возрастная психология. - М.: ИПП. 1997.

182. Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён/Э. Раҳмон. -Душанбе: Ирфон, 2002.-128с.

183. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик. Душанбе. 1988. -186 с.

184. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности //Методологические проблемы социальной психологии. Сб. статей. /Отв. ред. Е.В.Шорохова.-М.: Наука, 1975,- С. 89-105.

185. Яхьёев М. Педагогические основы формирования позитивного поведения и профилактика правоотклонений у подростков /М. Яхьёев. - Душанбе,2007. - 321 с.

186. Emerson R. From Empire to Nation. - Cambridge. - Messacsetta, Harvard University. Press, 1960. - 137 p.

187. Snlzbach W. National Consciousness. - Washington, 1943. - 152 p.

188. Bern Stanly. - Nationalism // The Encyclopedia of Philosophy. - N.V.-L., 1967. -T.1 - P.441-454.

189. Smith A. Theories of Nationalism. - London, 1971. - 163 p.

190. Daiyker C.P, Freiyda N.H. National character and national stereotypes.-Amsterdam, 1960. - P. 39.

191. Geyer G. The New Latins Fateful Chang in south and central America. -Garden Pity (N.W.), 1970.-240 p.

192. Baily S. (Ed). Nationalism in Latin America. - N.V., 1971. - 186 p.

193. <https://allinweb.ru/pedagogika/546/>

194. Volkov, G.N. Ethnopedagogy: manual for the students of secondary and higher pedagogical educational establishments / G.N. Volkov // - М.: Academy publishing-center. 1999. - 168 p.

195. Kon, I.S. To the Problem Beset with National Character / I.S.Kon // - М .: 1971. - 97 p.

МУНДАРИЧАИ АСОСӢ ВА НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ БА ТАБЪ РАСИДААНД:

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризиавандаи бонуфузи аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Россия тавсияшуда нашр шудаанд:

[1-М] Ризоева Н.М. Арзишҳои миллӣ ҳамчун заминаи ташаккулёбии ҷаҳонбинии миллии насли наврас. //Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. Душанбе. 2020. №2 (30). – С.196-199. - ISSN 2617 – 5320.

[2-М] Ризоева Н.М. Масъалаҳои назариявии тарбияи худшиносии миллӣ зимни омӯзиши ашъори Лоик Шералӣ, моҳият ва сохтори худшиносии миллӣ. [Матн] / Иматзода Л. М., Ризоева Н. М. // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2022. №1 (37). – С.78-83. ISSN 2617–5320.

[3-М] Ризоева Н. М. Масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ ва моҳияти он дар иҷтимоишавии ҷавонон. //Паёми Академияи таҳсилот. Душанбе. 2022.- №4 (34). - С.174-182. ISSN 2222–9809.

[4-М] Ризоева Н.М. Ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас дар асоси педагогикаи халқӣ. // Паёми Донишгоҳи миллӣ. Душанбе. 2023. №7 (0148). – С.266-276. ISSN 2074–847.

[5-М] Ризоева Н. М. Аҳамияти тарбияи худшиносии миллӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ дар ташаккули зеҳни хонандагон. [Матн] / Иматзода Л. М., Ризоева Н. М.// Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2024. №4 (48). – С.20-24. ISSN 2617–5320.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳо ба ҷоп расидаанд:

[6-М] Ризоева Н.М. Андоза ниғаҳ дор //Дин ва ҷомеа. Душанбе. 2017. №5(38). – С.14-17.

[7-М] Ризоева Н.М. Ба хоҳири рӯзгори обод // Фируза. Душанбе. 2017. №4. – С.5–8.

[8-М] Ризоева Н.М. Ҷавонон, равандҳои муосир ва ҳуввияти миллӣ //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Педагогикаи халқӣ ва

таҳсилоти муосир: анъана, таҷриба ва инноватсия» Душанбе. 2019. – С.44-45.

[9-М] Ризоева Н. Сущность духовных ценностей в формировании мировоззрения подростков // Материалы VI Международной научно-практической конференции «Наука и образование в современном мире: вызовы XXI века». Нур-Султан. 2021. - С.109-112.

[10-М] Ризоева Н.М. Муносибати дифференсиалӣ дар раванди инкишофи худшиносии миллӣ дар замони муосир // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣю амалӣ «Таҳқиқоти педагогӣ: мушкилот ва дурнамои он дар замони муосир». Душанбе. 2021. – С.274-277.

[11-М] Ризоева Н. Ҳамкории равонӣ-педагогии омӯзгорону волидон дар тарбияи наврасон. //Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣю амалӣ «Нақши донишҳои психологӣ дар пойдории муносибатҳои оилавӣ». Душанбе. 12.03. 2022. - С.201-205.

[12-М] Ризоева Н. Ташаккули ҷаҳонбинии шахсияти наврас ва воситаҳои ташаккули он. // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи таҳқиқоти педагогӣ: дурнамои инкишофи он дар замони муосир». Душанбе. 2023. - С.308-312.

[13-М] Ризоева Н. Педагогикаи халқӣ ҳамчун заминаи тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ наврасон. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Хусусиятҳои ташкили раванди босамари таълиму тарбия зимни истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ». Душанбе. 2024. -С.188-191.

Тавсия доир ба худтарбиякунӣ ба хонандагон

Дар фаъолияти амалӣ доир ба худтарбиякунӣ, метавон, қоидаҳои зеринро пайгирӣ кард:

«ҲАМА ВАҚТ ВА ДАР ҲАМАИ КОРҲО»:

1. Тамоми таваҷҷуҳи худро ба кори оғозкарда равона карда тавонистан.
2. Дар вақти кор фикратро парешон макун.
3. Аввал худат фикр кун, агар кор барор нагирифт, онгоҳ барои маслиҳат ба дигарон муроҷиҳат кун.
4. Кори оғозкардари ба анҷом нарасонда, кори дигарро оғоз накун.
5. Кӯшиш кун, ки ҳамаи корро саривақт, мустақилона ва оқилона анҷом деҳ.
6. Ҳангоми кор душворӣ пеш ояд ҳам, корро қатъ накун.
7. Худро ташвиқ намо: «Ту аз дигарон кам нестӣ», «Сабр кун, ягон ҳодиса рух намедихад», «Андеша кун», «Агар хоҳӣ, ту мекунӣ».
8. Босабр бош, вақте ки бо мушкилӣ ва ҳолатҳои шадид мувочех мешавӣ.»
9. Андеша кун, ки дар чунин ҳолатҳо чӣ тавр фаъолият ва рафтори худро ба нақша гирифт.
10. Нисбати ҳама хушмуомила ва боодобона рафтор кун.
11. Аз дағалӣ худдорӣ кун, ҳатто дар муносибат бо онҳое, ки нисбати ту дағалона рафтор мекунанд.
12. Оромона рафтор кун, вақте ки туро танқид мекунанд ва агар танқид беасос бошад, онгоҳ барои суҳанронӣ иҷозат пурсед ва ақидаи худро баён намоед.
13. Аз ранчидан худдорӣ намо: сабаби он шояд тасодуф бошад.
14. Гӯш кардану мушоҳида карданро ёд гир ва дар ҷойи қору дар хона вазъияти мусоидро фароҳам соз.
15. Роҳнамоӣ ва маслиҳатҳои калонсолон, гуфтаҳои рафиқонро бодикқат гӯш кун, ин барои ҷилавгирӣ аз бисёр хатоҳо мадад мерасонад.

16.Андеша кун, ки чаро маҳз ба унвони ту эътироз баён намуданд ва ё туро танқид карданд.

Албатта , наметавон, барои ҳамаи ҳолатҳои ҳаёт қоидахоро муайян кард ва гумон кард, ки аз ёд кардани онҳо кофӣ аст, то ки як одами тарбиятдида гардӣ. Ҳаёт ва фаъолияти амалӣ он қадар мураккаб, гуногун ва тағйирёбанда аст, ки ҳама чизро пешбинӣ кардан имконнопазир аст, вале кӯшиш барои худ, худро такмил додан доимо зарур аст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ТАШКИЛИ ВОХҶҲҲО БО ВОЛИДОН

Инҳоянд чанд маслиҳат барои вохӯриҳои бомуваффақияти волидон:

1. Дар ҷо ва маконе, ки барои волидон қулайтар аст, вохӯрӣ ташкил кунед..

2. Қӯшиш кунед, ки дар ҳолати зарурӣ бо модар ва падар алоҳида вохӯред.

3. Худро муаррифӣ кунед.

4. Сабаби вохӯриро ба таври возеҳ шарҳ диҳед (масалан, кӯдак дарсҳои зиёдро тарк кардааст, кӯдак ба дарс дер меояд, кӯдак рафтори хуб надорад, кӯдак хуб таҳсил намекунад, кӯдак хеле хаста ба назар мерасад ва ғайра).

Аз волидон хоҳиш кунед, ки нуқтаи назари худро оид ба мушкилот баён кунанд, шарҳи худро бидиҳанд.

6. Роҳҳои имконпазири мушкилотро муҳокима кунед: дар бораи он, ки шумо чӣ кор карда метавонед, фикр кунед барои ҳалли он ҳар як ҷониб (муассиса, волидон, дигар аъзоёни ҷома ва ғайра) фикрҳоро баён кунед.

7. Ба волидон маълумот дар бораи кӯмаки иҷтимоӣ ва дигар имтиёзҳо ё дастгириҳоро расонед.

8. Қадамҳои минбаъдаро ба волидон фаҳмонед, ки барои дастгирии онҳо чӣ кор карда мешавад.

10. Ба волидайн ташаккур изҳор намоед, ки вақт ҷудо карда бо шумо вохӯрданд.

Инак поре аз он: «Вақте ки Темурмалик ... шумораи душманро тахмин кард, чанговарони худро пеши худ гирд оварда гуфт:

-Чавонони қаҳрамони ватандӯст! Имрӯз ин ҷанг дар шароите мегузарад, ки душман аз мо чандин даҳ баробар зиёд аст. Дар ин ҷанг танҳо касе иштирок карда метавонад, ки нисбат ба душмани хунхор ғазаби бисёр дошта бошад, ҷони худро ба кафи даст гирифта, синаашро сипар карда, ба майдон даромада тавонад.

Чун муғулон наздик расиданд. Темурмалик нафарони худро ба тирборон фармон дода худаш ба тарафи муғулон асп давонда, худро ба қалби душман зад. Ё бо ҳамлаи паёпай чингизиёро сар мезад, даст мебурид, по мешикаст. Вақте ки қалби лашкари душманро торумор кард, паҳлуи росту чапро ҳам ба ҳамин ҳол овард.

Пиёдагони Темурмалик қалъовар дар пеши бору бунаҳ саф кашида, чингизиёро тирборон мекарданд.

Вақте ки торикӣ ҳама ҷоро фаро гирифт, муғулони зиндамонда аз майдон баромада рафтанд ва Темурмалик ҳам, ки аз чанд ҷои баданаш захмдор шуда буд, ба қароргоҳи худ омада дид, ки дар он ҷо на бору бунаҳ мондааст ва на аспу одам...

Дар торикии шаб муғулҳо, Темурмаликро дастгир карда ба пурсиш сар карданд:

Ту Темурмалик нестӣ? – Қатағанмуғл ба чашмони Темурмалик чашм дӯхта пурсид.

Темурмалик инкор карданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида.

-Оре, ман ҳамон Темурмалики хучандиям, яккаву танҳо ҳазорҳо шумо чингизиёни хунхорро, чунон ки саги газандаро кушанд, куштаам! – гуфт...

Муғулҳо шӯрида бо шамшери луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағануғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархоста, сӯтаи дарवेशиашро дар дами теги муғуле сипар карда, чандин муғулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада аз байни гурӯҳ ба худ роҳ кушода ба Темурмаик наздик шуда дид, ки ӯ ғалтида ва дасти табарзин ҳанӯз дар дасташ аст, ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифтӯ дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағануғлонро монанди ошқадуи луҳсида пош хӯронд ва баъд аз он бо зарбаҳои паёпай чандин муғулро аз по афтонд ва бо захмҳои гарон худааш ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтид.

Ин ҷавон писари Темурмалик буд, ки аз паи ҷустуҷӯи падараш баромада буд.

Хучандиён пеш аз гӯрондани падари қарамонашон-Темурмалик ва писараш аз миёнбанди Темурмалик халтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як пора қоғози хатнок буд. Хатро хонда диданд, ки дар он чунин навишта шуда буд:

«Эй он, ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории ватани азизи ман аст» [3].

Гуманизм ҳамчун ҷаҳонбинӣ дар саросари дунё калима, ибора ва таркибҳои адлу адолат, сулҳу амонӣ, раҳму шафқат, иззату эҳтиром, ваъдаю вафо, дӯсту бародар, некӣ ва накӯкорӣ, ақлу хирад, муруввату мадору, саховат, дили нек, нияти соф, дастӣ пок, хушбин, амният, неъматӣ фаровон, фарогату истиқомат, насиҳату маслиҳат, панду андарзро мепарастад ва аммо калима, ибора ва таркибҳои бадбахтӣ, коҳилӣ, чоҳилӣ, нокасӣ, бекасӣ, уҷбу такаббур, айб ҷустан, бухлу бахилу бахилӣ, сифлагӣю шайтонӣ, хашму ғазаб, ҳабисию ғайбат, тамаъ ва шӯҳрат, ҳавою ҳавас, нафси шум, беморӣ, моли ҳаром, дурӯғ, бадхӯ ва маҳсусан бадӣ, душманӣ ва ҷангро дида наметавонад.

Гуманизми олишони аҷамиён аз «Авесто» ибтидо мегирад, ки «саранҷом нур бар зулмот ва ҳақ бар ботил ғолиб омада ва олами ҳастӣ ғарқ дар нуру рӯшноӣ ва адлу инсофот мегардад». Дар ин ақида ҷаҳон-ҷаҳон орзую умеди халқ ифода ёфтааст.

+++++

Беҳтарин восита ва манбаи зиндагӣ ҳунар аст. Ҳунар барои инсон бори сангин нест, баръакс ҳунар қадру қимати инсонро меафзояд. Ҳунар омӯхтан ҳеҷ гоҳ дер намешавад. Вале барои он ки инсон аз ҳунар ҳар чӣ бештар нафъ бардорад, аз хурдӣ бояд онро омӯхт. Солҳои мутаммадин бо сабабҳои гуногуне мо ҳунарҳои зиёдеро аз даст додем, фаромӯш кардем. Яке аз иллатҳои дар рӯзҳои мо бекор мондани ҷавонон ҳам дар ҳамин аст. Ҳунар, ки нест ҷавонон наметавонанд худро ба кучо зананд.

+++++

Халқ меғӯяд, ки ба ҳар як ҷавон чил ҳунар кам аст. Чил ҳунар не, дута, сета, панҷтаашро ёд гиред кифоя аст. Агар муассисаи таълимӣ имконият надошта бошад, ки ҳунар ёд гиред, худатон ҳунар ёд диҳад, худатон ҳунару ҳунармандро бичӯед, шогирд истед, ба ҳунаристонҳо бишито бед. Ҳунар, ки омӯхтед, гавҳари хирад ҳудаш меояд, рӯҳу танатон осуда мегардад.

Бишнавед аз Фирдавсӣ:

Тӯро бо ҳунар гавҳар асту хирад,

Равонат ҳаме аз ту ромиш барад

Шайх Аттор дар паҳлӯи мӯъҷибҳои бадбахтии ҷоҳилӣ, бекасии ва нокасии коҳилиро ҳам мегузорад ва таъкид менамояд, ки ҳамин чор чиз, яъне ҷоҳилӣ, коҳилӣ, нокасии ва бекасии осори бадбахтӣ бувад. Агар биандешем, ки ин чор чиз он қадар мушкил нест, ки фарзанди инсон онҳоро рафъ накунад. Якояк мебинем: ҷоҳилӣ ба ифодаи дигар нодонӣ. Агар хоҳем, ки дар банди нодонӣ намонем, яъне ҷоҳил набошем назди устоде сабақ биомӯзем ва ё аз ҳама беминат муассисаи таълимӣ аст.

Марди ҳунарманд дар ҳеҷ ягон кишвар, ҳатто агар дур аз ватан дар ғарибӣ афтад ҳам, азоб намекашад. Дар ҳама ҷо ӯ сарфарозу сарбаланд аст ва миннат аз касе намекашад. Сайидо мегӯяд:

Ба зери бори миннат кай ҳунарвар мениҳад гардан?

Начунбад кӯҳкан, гар бар сари ӯ бесутун афтад.

Шахсе, ки ба касбаш, ба кораш, ба амалаш, ба шуғлу ҳунараш ошиқ нест, вазифа ва ҳунарашро дӯст намедорад, онро бо ҷону дил ҳимоя намекунад ва ниҳоят равнақу ривож намедихад, оқибат надорад. Ин гуна шахс ҳунарро танҳо ба воситаи рӯзгузарони истифода мебарду халос. Ҳол он, ки ин тавр нест. Чун мо ҳунарро, касбу корро бо ақлу заковат ва бо дили пурҳарорат мепазирем, вай ҷузъи мо, ҳастии мо, як қисми таркибии мо қарор мегирад, то андозае, ки мо худро бе он тасаввур ҳам карда наметавонем. Аз ин ҷо масъалаи тарбияи касбу ҳунар дар дили шахс ба миён меояд, ки

Бе азму дурусту саъи комил,

Касро нашавад мӯрод ҳосил.

Барои соҳиби касбу ҳунар шудан ирода, азм ва ҷидду ҷаҳд мебояд. Масалан, одамон азм мекунанд, ки ба ваъдашон вафо намоянд. Бисёр вақт ин муяссар мегардад. Пас чаро азм накунанд, ки ба ҳунарашон вафо кунанд, яъне дар ҳама кор азм (саъю кӯшиш) лозим. Ҳатто аз худ дур кардани одатҳои номатлуб ҳам бе азм намешавад. Ҳусайн Воизи Кошифӣ дар хусуси азм мефармояд:

Чун ба қасди коре камар бандад ва ба сохтани муҳиме шуғл намояд ба маъни ҳеҷ монеае мумтанеъ нагардад ва қусуру футур ба азми худ роҳ надихад. Аз ҳакиме пурсидаанд, ки азми мулук дар чӣ маҳал некӯ менамояд ва дар чӣ вақт ба кор меояд. Фармуд, ки дар дафъи душманони мамлакат бағоят писандидааст, чӣ ҳар гоҳ, ки подшоҳ аз рӯи таваккал пои азимат дар риқоби таваккал орад, ҳар оина лашкари фатҳу зафар ба истиқболи ӯ мутаваҷҷеҳ мешаванд, зеро азми дуруст нишонаи ғалабаву нусрат аст.

Овардаанд, ки яке аз мулук ба хӯрдани гиле одат карда, чунон ки ҳукамову табибон манъ мекарданд ва зарари онро боз менамуданд, аз он кор боз намеомад. Рӯзе яке аз дарвеш ба дидани вай омада, ӯро ба ғояти зорунизор ёфт. Рухсораи арғувонии ӯро заъфаронӣ дид ва тан бе тобу тавон, ӯро дар бандӣ нотавонӣ гирифтор ёфт. Сурати ҳол пурсиш намуд. Султон ҳақиқати воқеа бозгуфт, ки маро аз чиҳати хӯрдани гиле пойи ҳайрат дар гил аст ва дасти ҳасрат бар дил. Дарвеш фармуд, ки чун медонӣ, ки аз ин амр зарар ба ту мерасад, тадорук намекунӣ. Гуфт: «Чандон ки чаҳд менамоям, ба худ бознамеоям» Дарвеш гуфт: «Кучост он азме, ки подшоҳонро мебошад, ки ҳеҷ навъ эшонро аз он бознаметавон дошт». Султон аз ин сухан мутаасир шуд, азм кард бар он ки дигар гил намехӯрад ва ба баракати азимат аз он зарар халос ёфт.

